

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM HATİP LİSESİ KELÂM DERS KİTAPLARI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

HAMİDE YAMAÇ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET SÜRURİ

İSTANBUL, 2023

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM HATİP LİSESİ KELÂM DERS KİTAPLARI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

HAMİDE YAMAÇ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET SÜRURİ

İSTANBUL, 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Temel İslam Bilimleri alanında yüksek lisans derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Hamide Yamaç

İmza:

X X X X X

ÖZ

İMAM HATİP LİSESİ KELÂM DERS KİTAPLARI ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME

Yamaç, Hamide

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 187041021

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-4930-8909

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10556575

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Süruri

Ağustos 2023, 110 Sayfa

Kelâm ilminin Türkiye’de geldiği noktayı anlayabilmek için ülkedeki kelâm derslerini ve kelâm kitaplarını incelemek büyük önem taşır. Bu tez, kelâm öğretiminin bir kısmının yapıldığı İmam Hatip liselerindeki kelâm ders kitaplarını mevzu edinmekte, bu kitapların içeriğini kelâm ilmi açısından değerlendirmeyi ve bir durum tespiti yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle İmam Hatip liselerinin tarihiyle ilgili bilgi verilecek, ardından İmam Hatiplerin kuruluşundan bu yana kullanılan kelâm ders kitapları muhteva açısından ele alınacaktır. Ulaşılan on iki ders kitabı ve üç yardımcı kitap içerik açısından karşılaştırılacak ve zaman içindeki konusal değişimler gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ders Kitabı, İmam Hatip Lisesi, Kelâm.

ABSTRACT

AN EVALUATION ON IMAM HATIP HIGH SCHOOL KALAM TEXTBOOKS

Yamaç, Hamide

MA in Islamic Studies

Student ID: 187041021

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-4930-8909

National Thesis Center Reference Number: 10556575

Thesis/Project Supervisor: Asst. Prof. Ahmet Süruri

August 2023, 110 Pages

In order to understand the current state of Kalam (Islamic theology) in Türkiye, it is crucial to examine the Kalam courses and the kalam books. This thesis focuses on the Kalam textbooks used in İmam hatip high schools, where a part of Kalam education is carried out, and aims to evaluate the content of these books in terms of theology and to make a situational analysis. For this purpose, firstly, a historical overview of İmam hatip schools will be provided, followed by an introduction to the Kalam textbooks used since the establishment of İmam Hatip schools. Twelve coursebooks and three supplementary books will be compared in terms of their content, and the changes over time will be demonstrated.

Keywords: İmam Hatip High School, Kalam, Textbook.

TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Süruri'ye teşekkür ederim.

Tezim hakkında yapıcı eleştiriler yaparak tezimi daha iyi bir hale getirmeme destek olan değerli hocalarım Doç. Dr. Emine Keskiner ve Doç. Dr. Yaşar Çolak'a teşekkürlerimi sunarım. Tezimde kullanmam gereken öğretim programlarıyla ilgili sorularımı samimiyetle cevaplayan, gerekli materyallere ulaşmamı sağlayan sayın Muhammed Veysi Tunç'a da ayrıca teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan aileme ve arkadaşlarıma sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Hamide Yamaç

İSTANBUL, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
BÖLÜM I GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Önemi.....	2
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.4. Literatür Değerlendirmesi	4
BÖLÜM II İMAM HATİP OKULLARI VE BU OKULLARDAKİ KELÂM	
ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİ.....	6
2.1. İmam Hatip Okullarının Tarihçesi	6
2.2. İmam Hatip Okullarındaki Kelâm Dersinin Tarihçesi	9
2.2.1. İmam Hatip Okullarında Kelâm Dersi	9
2.2.2. İmam Hatip Liselerinde Kelâm Dersi	12
2.2.3. Ders Geçme ve Kredi Sistemi Uygulayan İmam Hatip Liselerinde Kelâm	
Dersi	13
2.2.4. 2012 Sonrası İmam Hatip Liselerinde Kelâm Dersi	13
2.3. İmam Hatip Okullarındaki Kelâm Dersinin Öğretim Programları.....	15
BÖLÜM III İMAM HATİP LİSESİ KELÂM DERS KİTAPLARI.....	17
3.1. Dönemlendirme	24
3.2. Ders Kitapları	25
3.2.1. Ana Konular	26
3.2.1.1. Kelâm İlmine Giriş.....	26

3.2.1.2. İtikadî Mezheplerin Doğuşu	34
3.2.1.3. İtikadî Mezhepler	40
3.2.1.4. Genel Bilgiler	48
3.2.1.5. Allah’a İman.....	53
3.2.1.6. Kaza ve Kadere İman	60
3.2.1.7. Meleklerle İman.....	65
3.2.1.8. Kitaplara İman.....	68
3.2.1.9. Peygamberlere İman.....	71
3.2.1.10. Ahirete İman.....	77
3.2.1.11. İman ile Küfür Arasındaki Sınır	80
3.2.2. Diğer Konular.....	85
3.2.2.1. Din ve Vicdan Özgürlüğü.....	85
3.2.2.2. Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu.....	87
3.3. Yardımcı Kitaplar.....	89
BÖLÜM IV SONUÇLAR.....	102
REFERANSLAR.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	110

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. İmam Hatip Okulları Ders Programı (1951-1971)	10
Tablo 2.2. İmam Hatip Okulları Ders Programı (1971-1973)	11
Tablo 2.3. İmam Hatip Liseleri Ders Programı.....	12
Tablo 2.4. Ders Geçme ve Kredi Sistemini Uygulayan İmam Hatiplerin "Ortak Meslek Dersleri" Programı	13
Tablo 2.5. 2012'den Günümüze İmam Hatip Liseleri Ders Programı	14
Tablo 3.1. Kitapların Kronolojik Sıralaması.....	18
Tablo 3.2. İmam Hatip Lisesi Kelâm Ders Kitapları	19
Tablo 3.3. Kelâm İlmine Giriş	30
Tablo 3.4. İtikadî Mezheplerin Doğuşu	37
Tablo 3.5. İtikadî Mezhepler.....	44
Tablo 3.6. Genel Bilgiler.....	51
Tablo 3.7. Allah'a İman	57
Tablo 3.8. Kaza ve Kadere İman.....	62
Tablo 3.9. Meleklerle İman	66
Tablo 3.10. Kitaplara İman	69
Tablo 3.11. Peygamberlere İman	74
Tablo 3.12. Ahirete İman	78
Tablo 3.13. İman ile Küfür Arasındaki Sınır	82
Tablo 3.14. Din ve Vicdan Özgürlüğü	86
Tablo 3.15. Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu	88
Tablo 3.16. Yardımcı Ders Kitabı - 1	93
Tablo 3.17. Yardımcı Ders Kitabı - 2	96
Tablo 3.18. Yardımcı Ders Kitabı - 3	100

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	Bakınız
bs.	Basım
b.y.	Basım yeri yok
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
ör.	Örneğin
s.	Sayfa
t.y.	Tarih yok
vd.	Ve diğerleri
vs.	Ve saire
y.y.	Yayıncı yok

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Kelâm ilminin geçmişten günümüze değin birtakım merhalelerden geçtiği bilinmektedir. Bu ilim, özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkan yenilik hareketlerinin odağında yer almış, bunun sonucunda Yeni İlm-i Kelâm adlı bir dönem oluşmuştur. Tüm dünyayı etkisi altına alan Batılılaşma ve modernleşme hareketleri ve kelâm ilmini yenileme fikri Türkiye’de de bir şekilde yankı bulmuş ve dönemin âlimleri ve görüşleri üzerinde etkili olmuştur.

Osmanlı zamanında medreselerde öğretilen kelâm ilmi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan ve medreselerin kapatılmasından sonra belirli bir süre, diğer dinî ilimler gibi örgün eğitim sisteminden kaldırılmıştır. 1951 yılında İmam Hatiplerin kuruluşundan bugüne kadar ise kelâm ilmi İmam Hatip liselerinde, üniversitelerde, bazı özel medrese ve vakıflarda öğretilmeye devam etmektedir.

Kelâm ilminin ülkemizdeki konumunu, gelişimini ve değişimini ve bugün geldiği noktayı anlayabilmenin en iyi yolu bu alanda yapılan çalışmaları incelemek olacaktır. Bu gelişim ve değişimi resmî olarak biri orta öğretim diğeri yüksek öğretim olmak üzere iki kanal üzerinden takip etmek mümkün görünmektedir. İlki bu alanda akademik çalışmaların yapıldığı ilahiyat fakülteleri,¹ ikincisi de bu ilmin başlangıç seviyesinde öğretiminin yapıldığı İmam Hatip liseleri.

Bu çalışma, kelâm ilmi öğretiminin yapıldığı iki resmi kurumdan biri olan İmam Hatip liselerinde kullanılan kelâm ders kitaplarının içeriğini kelâm ilmi açısından değerlendirmeyi hedeflemektedir. Kelâm ilminin tarihsel gelişimini takip etmeye

¹ İlahiyat fakülteleri için yazılan kelâm kitaplarına dair kapsamlı bir tespit-değerlendirme çalışması için bk. Ahmet Süruri, “Cumhuriyet Dönemi Kelâm İlmi Yazımı (1923-2017): Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 249-312.

yönelik bir çalışma olduğu için İmam Hatiplerin kuruluşundan bugüne değin kullanılan kitapların tamamını incelemek amaçlanmış, ulaşılabilen bütün kitaplar değerlendirmeye dahil edilmiştir.

1.2. Çalışmanın Önemi

Bin yıldan fazla bir zamandır varlığını sürdüren, yıllar içinde sistematik bir hale gelen, inanç alanında her dönemin kendine has soru ve problemlerine cevap verebilmek için kendini güncelleyen kelâm ilmi, İslami ilimler içindeki önemini korumaya devam etmektedir. Bu güncelliği takip edebilmek, bugün ortaya çıkan soru ve problemlere cevap üretilip üretilmediğini görmek de güncel çalışmaları takip ve tahkik etmekle mümkün olacaktır.

Bu bağlamda, günümüz Türkiye’inde kelâm ilminin öğretildiği kurumlardan biri olan İmam Hatip liselerinde kullanılan ders kitaplarını incelemek önem arz etmektedir. Ulaşılabilen bütün ders kitaplarını tarihsel bir sırayla ele almak, yıllar içindeki değişimleri görebilmek açısından mühimdir. Ayrıca çalışma sonucunda, 1962-2023 yılları arasında -bazı eksiklikler haricinde- İmam Hatip okullarında kelâm alanında hangi kitapların kullanıldığına dair bir liste oluşmuş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, sene sonlarında elde tutma gereği duyulmayan ve son yıllarda kullanımı sona erdikten sonra okullarda toplanarak geri dönüşüme gönderilen bu kitaplarla ilgili bir arşiv niteliği de taşımaktadır. Bu konuda bir başka çalışmanın bulunmayışı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmanın sonuçları, Türkiye’deki kelâm ilmi öğretimi üzerine bilgi sağlayabilir ve bu alanda yapılacak daha geniş kapsamlı araştırmalar için temel oluşturabilir niteliktedir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

İmam Hatip liselerinde kullanılan kelâm ders kitaplarının incelendiği bu çalışmada öncelikle tarihsel bağlama yer verilmiş, ardından kelâm ders kitapları ele alınmıştır. Tarihsel bağlamda İmam Hatip okullarının, bu okullarda okutulan kelâm dersinin ve kelâm dersi öğretim programlarının tarihçeleri kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır.

Kelâm ders kitapları için İmam Hatip liselerinin kuruluşundan itibaren günümüze değin tüm yıllara ait kitaplara ulaşabilmek adına kütüphane katalogları (Milli Kütüphane, İSAM Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Kütüphanesi...) taranmış, pek çok sahaf gezilmiş, online sahaf sitelerinde aramalar yapılmış ve bazı kelâm hocalarının kişisel kütüphanelerine başvurulmuştur. Buna rağmen her yıla ait basılı bir kitaba ulaşmak mümkün olmamıştır. Tablo 3.1.de ulaşılabilen on iki farklı kelâm ders kitabı ve üç farklı kelâm yardımcı ders kitabı tarihsel olarak sıralanmış ve her birine numara verilmiştir. Kitaplara numara verilerek tezde kitapların takibini kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Tablo 3.2.de ise yıllara göre kullanılan kitaplara yer verilmektedir. Bu tabloda kullanılan “-” işareti, bulunduğu satırdaki yıla ait bir kitabın olmadığını değil, o yıla ait basılı kitaba ulaşamadığını göstermektedir. Ancak bazı kitapların sonraki yıllara ait baskıları bulunduğu için aradaki yıllara ait çıkarımda bulunmak mümkündür. Dolayısıyla Tablo 3.2.nin en önemli özelliği de aslında tüm kitapların tarihsel olarak sırasıyla ve bir bütün olarak görülebilmesine imkân sağlamasıdır.

Kelâm kitapları tezde “Ders Kitapları” ve “Yardımcı Kitaplar” olarak iki farklı başlık altında incelenmektedir. Ders kitapları üçüncü bölümün ilk başlığı (3.1.) olarak ele alınmakta ve burada konu bazlı bir anlatım yöntemi izlenmektedir. Konu bazlı anlatım için ders kitaplarının yarısında ortak olan bölüm başlıkları “Ana Konular” olarak belirlenmiş, bunun dışındaki konular “Diğer Konular” başlığı altında ele alınmıştır. Burada konu odaklı bir anlatım yapıldığı için sonuç kısmında her kitabın bir bütün olarak ele alındığı kitap bazlı bir anlatıma yer verilmiştir. Yardımcı kitaplar ise az sayıda olmaları sebebiyle üçüncü bölümün ikinci başlığı (3.2.) altında ayrı ayrı ele alınmış, sonuç bölümünde ise ders kitaplarıyla karşılaştırılmıştır.

“Ana Konular” ve “Diğer Konular” başlıkları altında öncelikle kitaplarda yer alan aynı/benzer konulara yer verilmekte, ardından varsa farklılaştıkları yerlere ve detaylara değinilmektedir. Bunu yaparken de Tablo 3.1.deki kitap sıralaması esas alınmaktadır. Ayrıca her konu başlığı (Kelâm İlmine Giriş, Allah’a İman vs.) altında betimsel bir anlatım yapıldıktan sonra konunun daha net ortaya konabilmesi için bir tablo hazırlanmıştır. Bu tablolar yer aldığı kısımdaki konuyu özetler nitelikte olduğu için bölüm başlığıyla aynı şekilde isimlendirilmiştir. Tabloların amacı okuyucu için kitapları karşılaştırmalı olarak incelemeyi kolaylaştırmaktır.

Tablolarda kalın puntıyla yazılan kısımlar ders kitaplarında yer alan içindekiler bölümündeki ana ve alt başlıklardır. Normal puntıyla yazılanlar ise o başlıkta ne anlatıldığına dair fikir vermek adına yazılmış kısa notlardan oluşmaktadır.

1.4. Literatür Değerlendirmesi

Görüldüğü gibi mevcut ders kitabı üzerinden değerlendirme yapan bazı makale ve tezler bulunmakla birlikte İmam Hatiplerin kuruluşundan itibaren kullanılan tüm kitapların ele alındığı ve konuya bütüncül yaklaşan bir çalışma bulunmamaktadır.

İmam Hatip liselerinde kullanılan kelâm ders kitaplarının çalışıldığı spesifik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Fakat literatür taraması esnasında, İmam Hatip liselerindeki kelâm dersi programı ve bu okullardaki kelâm öğretimi ile ilgili bazı çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Aşağıda bu çalışmalardan kısaca bahsedilecektir.

Cihad Tunç'un kaleme aldığı "İmam Hatip Liselerinde Akait ve Kelâm Öğretimi"² adlı makale kelâm öğretimini öğretmenler, öğrenciler ve idareciler bağlamında, bu kişilerin ne yapması gerektiğine dair yazılmış bir metindir.

Ahmet Arslan'ın *İmam Hatip Liselerindeki Kelam Dersi Programının Değerlendirilmesi*³ adlı yüksek lisans tezi, yazıldığı esnadaki kelâm dersi programını, öğrenci ve öğretmen görüşleri üzerinden değerlendirmektedir.

*İmam Hatip Liselerinde Mesleki Din Öğretimi*⁴ adlı kitapta yer alan Emine Keskiner'in "Akaid ve Kelâm Dersinin Öğretimi" adlı makalesi bu iki ilmi öncelikle içerik, amaç ve felsefeleri açısından ele almakta ardından bu derslerde karşılaşılabilecek zorluklardan, kritik konulardan vs. bahsetmektedir. Makalede yalnızca 2000 yılı ve sonrasındaki bazı kitaplara (Onat vd. 2003, Kılavuz vd. 2017) atıf yapılmaktadır.

² Cihad Tunç, "İmam Hatip Liselerinde Akait ve Kelâm Öğretimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989).

³ Ahmet Arslan, *İmam Hatip Liselerindeki Kelâm Dersi Programının Değerlendirilmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1997).

⁴ Emine Keskiner (ed.), *İmam Hatip Liselerinde Mesleki Din Öğretimi* (İstanbul: Yekder Yayınları, 2018).

Ayşe Yılmaz'ın *Tarihi ve Güncel Boyutlarıyla İmam Hatip Liselerinde Kelâm ve Mezhepler Tarihi Öğretimi (Gaziosmanpaşa-Kadıköy Örneği)* adlı halen devam etmekte olan bir doktora tezi bulunmaktadır.⁵

⁵ Devam etmekte olan bu tez çalışmasına İSAM Kütüphanesi'ndeki "İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı"ndan ulaşılmıştır.

BÖLÜM II

İMAM HATİP OKULLARI VE BU OKULLARDAKİ KELÂM ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİ

2.1. İmam Hatip Okullarının Tarihçesi

İmam Hatip okullarının tarihi Cumhuriyet'ten biraz önceye, 1913 yılına kadar götürülebilir. Tezimizin araştırması kapsamına giren kitapların okutulduğu İmam Hatip Lisesi ise bu şeklini ve adını alana kadar birtakım süreçlerden geçmiştir. Bu süreçleri gözden geçirmek tezin ana bölümünde inceleyeceğimiz kelâm ders kitaplarının üzerine oturduğu düzlemi anlamak için faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde din eğitimi çoğunlukla medreseler aracılığıyla yürütülüyordu. Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) devlet nizamı içine dahil edilen medreseler zaman içinde büyük gelişmeler göstermiştir. Osmanlı'nın son zamanlarına gelindiğinde ise yıkılmaya yüz tutan bu kurumların ıslahı için birçok çalışma yapılmış, yeni düzenlemelerle ayakta tutulmaya çalışılmıştır.⁶ Bu kapsamda 1913 yılında Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ adıyla imam ve hatip yetiştirmek için ilk kez özel bir medrese açılmıştır. Ancak 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra bütün medreselerin kapatılmasıyla beraber bu da kapatılmıştır.⁷ Bu süreçte din eğitimi alanında oluşan boşluğu doldurmak için 1923-1924 öğretim yılında dört yıllık İmam Hatip mektepleri açılmış ancak 1930 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir.⁸

1924'te liselerin, 1927'de ortaokulların, 1929-1931 yılları arasında ise kademeli olarak ilkokullar ve öğretmen okullarının programlarından Din Bilgisi dersi çıkarılmış,

⁶ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 174.

⁷ Nahit Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam Hatip Okulları Meselesi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 40-43.

⁸ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 25.

1933'te İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır. Böylece ülkede örgün din eğitim ve öğretimi tamamen kaldırılmıştır.⁹ Bu tarihten itibaren ilahiyat fakültelerinin yeniden açıldığı 1949 yılına kadarki süreç Türkiye'de din eğitimi konusunda boşluk yılları olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

Eğitim söz konusu olduğunda gerçekten de çok uzun sayılabilecek bir süre boyunca din eğitiminin sadece Kur'an kurslarında gerçekleştirilmesi bu alanda büyük yetersizliklere yol açmış, pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Halk nezdinde de huzursuzluğa sebep olan mesele 1946 yılında girilen çok partili dönemde daha yoğun bir tartışma konusu haline gelmiştir.¹¹ 1951 yılında dönemin Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki'nin şu sözleri problemin boyutlarını ortaya koymaktadır:

Camilerde mihraba geçerek halka namaz kıldırarak, minbere çıkıp hutbe okuyacak bir imam ve hatip bile bulunmamaktadır. Hatta bazı köylerimizde, ölenlerin teçhiz ve tekfini ile ebedi istirahatlerine tevdi gibi en basit bir dini vazifeyi ifa edecek kimseler dahi bulunmamakta ve cenazelerin kaldırılmadan günlerce ortada kalmakta olduğu, senelerden beri bilinmekte ve görülmektedir.¹²

Halkın, bazı aydınlar ve devlet adamlarının ısrarları ve çabaları sonucunda 1949 yılında İmam Hatip Kursu adında on aylık bir öğretim kurumu açılmıştır.¹³ Ancak bu kurumlar had safhaya ulaşan talepleri karşılamaya yetmemiş ve din eğitimine duyulan ihtiyaç daha yoğun bir şekilde ifade edilmiş, nihayet 1951'de dört yıllık İmam Hatip okullarının açılmasına karar verilmiştir. İlk olarak yedi ilde (İstanbul, Ankara, Adana, Konya, Kayseri, Maraş ve Isparta) açılan bu okulların sayısı devamlı olarak artmış, ilk mezun verdiği 1954-1955 öğretim yılında üç yıllık lise kısmı da açılmıştır.¹⁴

Türk eğitim tarihinde İmam Hatip okulları daima tartışma konusu olmuş, zaman zaman kapatılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 1960 ihtilali sonrasında sayısı on dokuz olan İmam Hatip okullarının İstanbul, Ankara, İzmir ve Erzurum dışındakilerinin kapatılması için bir teklif hazırlanmış fakat uygulanmamıştır.¹⁵

⁹ Mustafa Öcal, *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 34-36.

¹⁰ Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*, 2. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 143.

¹¹ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 3. bs. (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 85.

¹² Ahmet Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler", *Sebilürreşad* 5/102 (1951), 19.

¹³ Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*, 151.

¹⁴ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 176.

¹⁵ İsmet Parmaksızoglu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 37.

İmam Hatip okulları ilk açılışından itibaren ilkokula dayalı, orta kısmı dört, lise kısmı üç yıllık olarak planlanmış, 1971 yılında orta kısmı kapatılıp lise kısmı dört yıla çıkarılana kadar bu şekilde faaliyet göstermiştir.¹⁶ 1973'te çıkarılan Millî Eğitim Temel Kanunu ile İmam Hatip Okulu adı İmam Hatip Lisesi şeklinde değiştirilmiş ve uzun süre fakültelere girmesine izin verilmeyen İmam Hatip mezunları bu kanunla yükseköğretime devam etme hakkına sahip olmuştur.¹⁷ Yine bu dönemde, daha önce kapatılmış olan orta kısımların, ortaokul ders programının aynen korunması şartıyla ve Kur'an ve Arapça derslerinin ilavesiyle İmam Hatip liselerinin bünyesinde tekrar açılmasına izin verilmiştir.¹⁸ Bütün bu gelişmeler neticesinde, halkın da büyük özverisi ve desteğiyle beraber 1980-1981 öğretim yılında İmam Hatip liselerinin sayısı 374'e ulaşmıştır.¹⁹

1980 darbesinden sonra bu kurumların geleceğiyle ilgili endişeler ve soru işaretleri oluşmuş ancak korkulan olmamıştır.²⁰ 1980'li yılların sonrasında yaşanan en olumlu gelişme 1985 yılında Anadolu İmam Hatip Lisesi adıyla Anadolu Lisesi statüsünde okulların açılması ve kısa sürede yaygınlık kazanmasıdır.²¹ Ayrıca birçok İmam Hatip Lisesi 1991 yılında başlatılan "Ders Geçme ve Kredi Sistemi" uygulamasını kullanmaya başlamış, 1995 yılında ise "Sınıf Geçme" sistemine dönmüştür.²²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı çevrelerce sürekli eleştirilen İmam Hatip liseleri, yaşanan olumlu gelişmelerin ve sayılarının artması neticesinde 90'lı yıllar boyunca da tartışma konusu olmaya devam etmiştir. İlk kuruluş yıllarından beri İmam Hatip liseleri için 1960 ihtilali, 1971 muhtırası ve 1980 darbesi esnasındaki bazı olumsuzluklar dışında aralıksız devam eden bu gelişmeler 28 Şubat 1997 tarihi sonrası negatif bir seyir almıştır.²³

¹⁶ Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*, 173-76.

¹⁷ Ahmet Ünsür, 178-79.

¹⁸ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 208.

¹⁹ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, 2. bs. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 299.

²⁰ Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 227.

²¹ Mehmet Ali Gökaçtı, 237.

²² Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*, 190-91.

²³ Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi -Mukaddime Kitap-* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 305-6.

Söz konusu tarihte sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesiyle birlikte İmam Hatip liselerinin orta kısımları tekrar kapatılmış,²⁴ 2012’de 4+4+4 uygulamasına geçilene kadar bu şekilde devam etmiştir. Ayrıca, 1998 yılında alınan bir kararla katsayı uygulamasına başlanmış ve İmam Hatip Lisesi mezunlarının kendi alanları dışındaki yükseköğretim kurumlarına girmesi büyük oranda zorlaştırılmıştır. Bu uygulamalardan sonra İmam Hatip liselerinin öğrenci sayılarında büyük düşüşler yaşanmıştır.²⁵

2002 yılındaki siyasi iktidar değişikliğinden sonra İmam Hatip liseleriyle ilgili yeniden olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 2009 yılında katsayı uygulamasına son verilmiş,²⁶ 2012 yılında 4+4+4 sistemine geçilerek bu okulların orta kısımları tekrar açılmıştır.²⁷

Bugün Sanat Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri, Spor Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri, Dil Projesi Hazırlık Sınıfı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri, Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokulları gibi çok çeşitli sayıda İmam Hatip Okulu eğitim ve öğretimine devam etmektedir.

2.2. İmam Hatip Okullarındaki Kelâm Dersinin Tarihçesi

2.2.1. İmam Hatip Okullarında Kelâm Dersi

1951 yılında eğitim hayatına başlayan İmam Hatip okulları ilk mezunlarını verene kadar dört yıllık ortaokul statüsündeydi. İlk dört yılın ardından 1954-1955 eğitim-öğretim yılında üç yıllık lise kısmı da açılmış ve 1971’de orta kısımları kapatılana kadar bu şekilde faaliyet göstermiştir. Bu yıllarda kelâm dersi orta kısımda dördüncü sınıfta haftada 2 saat, lise kısmında ise son sınıfta haftada 1 saat okutulmuştur.

²⁴ Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, 488.

²⁵ Mustafa Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi -Mukaddime Kitap-*, 334-35.

²⁶ Mustafa Öcal, 347.

²⁷ Ömer Soylu, “Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri” (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013), 86.

Tablo 2.1. İmam Hatip Okulları Ders Programı (1951-1971)²⁸

DERSLER	ORTA KISIM				LİSE		
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.
Kur'ân-ı Kerim	3	2	2	1	2	1	1
Arapça	5	5	6	5	5	5	5
Tefsir	-	-	-	2	1	1	1
Akaid	1	2	3	2	-	-	-
Kelâm	-	-	-	2	-	-	1
Din Dersleri	3	2	2	-	-	-	-
Fıkıh	-	-	-	1	-	1	1
Siyer ve Ahlak	1	1	1	1	-	-	-
İslam Tarihi	-	-	-	-	1	1	-
Hadis ve Usulü	-	-	-	1	-	-	2
Dinler Tarihi	-	-	-	-	-	1	1
Psikoloji, Din Psikolojisi	-	-	-	1	-	2	1
Mantık, Sosyoloji ve Din Sosyolojisi	-	-	-	-	-	-	3
Felsefe ve İslam Felsefesi	-	-	-	-	-	-	3
Sanat Tarihi	-	-	-	1	1	2	-
Türkçe-Edebiyat	5	4	4	3	4	4	3
Kompozisyon	-	-	-	-	1	-	1
Türkçe Hitabet	-	-	-	1	-	-	-
El Yazısı	1	1	-	-	-	-	-
Tarih	1	1	1	1	2	1	1
Coğrafya	1	1	1	1	1	1	1
Yurttaşlık Bilgisi	1	1	1	-	-	-	-
Fizik	-	2	1	1	2	2	-
Kimya	-	-	2	-	1	1	-
Matematik	3	3	2	2	3	2	-
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	1
Tabiat Bilgisi	2	2	1	-	-	-	-
Biyoloji ve Sağlık Bilgisi	-	-	-	-	2	-	-
Kanun Bilgisi	-	-	-	1	-	-	-
Sağlık Bilgisi	-	-	-	2	-	1	-
Farsça	-	-	-	-	2	2	2
Yabancı Dil	2	2	2	1	2	2	2
Beden Eğitimi	1	1	1	1	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	-	-	-
Resim-İş	1	1	1	-	-	-	-
Milli Savunma	-	-	-	-	1	1	1
Toplam	32	32	32	32	32	32	32

²⁸ İsmet Parmaksızoglu, *Türkiye 'de Din Eğitimi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 81-82.

1971-1973 yılları arasında sadece dört yıllık lise kısmı bulunan İmam Hatip liselerinde kelâm dersi lise son sınıfta haftada 2 saat okutulmuştur.

Tablo 2.2. İmam Hatip Okulları Ders Programı (1971-1973)²⁹

DERSLER	SINIFLAR				Toplam
	I.	II.	III.	IV.	
Kur'ân-ı Kerim	5	4	4	5	18
Arapça	4	4	3	3	14
Akaid	-	-	2	-	2
Kelâm	-	-	-	2	2
Din Dersi	2	2	2	-	6
Fıkıh	-	-	-	2	2
Tefsir	-	2	2	2	6
Hadis	-	2	2	2	6
Siyer ve Ahlak	2	-	-	-	2
Hitabet	-	-	-	2	2
Meslek Dersleri Haftalık Saat Tutarı	13	14	15	18	60
Türk Dili ve Edebiyatı	5	5	3	3	16
Tarih	2	2	2	-	6
Sanat Tarihi	-	-	-	2	2
Coğrafya	2	2	2	-	6
Matematik	4	2	2	2	10
Fizik	3	2	2	-	7
Kimya	3	2	1	-	6
Tabiat Bilgisi (Biyoloji)	-	3	2	-	5
Psikoloji	-	-	2	-	2
Felsefe (Mantık, Felsefe, Sosyoloji)	-	-	-	6	6
Yabancı Dil	3	3	3	3	12
Beden Eğitimi	1	1	1	-	3
Müzik	1	1	1	-	3
Milli Güvenlik	1	1	1	-	3
Sağlık ve Beslenme Eğitimi	-	-	1	-	1
Tarım	-	-	-	2	2
Endüstri Bilgisi	-	-	-	2	2
Kültür Dersleri Haftalık Saat Tutarı	25	24	23	20	92
GENEL TOPLAM	38	38	38	38	152

²⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye 'de Din Eğitimi*, 81-82.

2.2.2. İmam Hatip Liselerinde Kelâm Dersi

İmam Hatip okulları 1973 yılında “lise” adını aldıktan sonra, kapatılan orta kısımları üç yıllık olmak üzere tekrar açılmış, lise kısmı da dört yıla çıkarılmıştır. Bu dönemde ortaokul ders programında kelâm dersi bulunmamakta, lise kısmında ise son sınıfta haftada 2 saat kelâm dersi okutulmaktadır.

Tablo 2.3. İmam Hatip Liseleri Ders Programı³⁰

DERSLER	SINIFLAR				Toplam
	I.	II.	III.	IV.	
Kur’ân-ı Kerim	4	4	4	4	16
Arapça	4	4	3	3	14
Akaid	-	-	2	-	2
Kelâm	-	-	-	2	2
Din Dersi	2	2	2	-	6
Fıkıh	-	-	-	2	2
Tefsir	-	2	2	2	6
Hadis	-	-	3	3	6
Siyer	1	-	-	-	1
Hitabet	-	-	-	2	2
Meslek Dersleri Haftalık Saat Tutarı	11	12	16	18	57
Türk Dili ve Edebiyatı	5	4	3	3	15
Tarih	2	2	2	-	6
Sanat Tarihi	-	-	-	1	1
Coğrafya	2	2	2	-	6
Matematik	4	2	2	2	10
Fizik	3	2	2	-	7
Kimya	2	2	1	-	5
Tabiat Bilgisi (Biyoloji)	-	3	2	-	5
Psikoloji	-	-	-	2	2
Felsefe (Mantık-Felsefe-Sosyoloji)	-	-	-	6	6
Ahlak	1	1	-	-	2
Yabancı Dil	3	3	3	3	12
Beden Eğitimi	1	1	1	-	3
Milli Güvenlik	1	1	1	-	3
Kültür Dersleri Haftalık Saat Tutarı	24	23	19	17	83
GENEL TOPLAM	35	35	35	35	40
Rehberlik ve Eğitsel Çalışmalar	3	3	3	3	12

³⁰ Mustafa Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi -Mukaddime Kitap-* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 251.

2.2.3. Ders Geçme ve Kredi Sistemi Uygulayan İmam Hatip Liselerinde Kelâm Dersi

Ders Geçme ve Kredi Sisteminin uygulandığı 1991-1996 yıllarında kelâm dersi lise iki veya lise üçüncü sınıfta tek dönemde haftada 4 saat okutulmuştur.³¹

Tablo 2.4. Ders Geçme ve Kredi Sistemini Uygulayan İmam Hatiplerin “Ortak Meslek Dersleri” Programı³²

DERSLER	HAFTALIK	KREDİ SAYISI	TOPLAM KREDİ
Kur’ân-ı Kerim	1 2 3 4	4 6 6 6	20
Arapça	1 2 3 4	4 5 5 6	20
Akaid	1	4	4
Kelâm	1	4	4
Fıkıh	1 2	4 4	8
Tefsir	1 2	4 4	8
Hadis	1 2	4 4	8
Siyer	1 2	2 2	4
Dinler Tarihi	1	4	4
Hitabet ve Mesleki Uygulama	1 2	4 4	8

2.2.4. 2012 Sonrası İmam Hatip Liselerinde Kelâm Dersi

1997’de İmam Hatip okullarının orta kısmı yeniden kapatılmıştır. 2012’de 4+4+4 sistemine geçildikten sonra kelâm dersine lise son sınıfta haftada 2 saat olarak yer verilmiştir.

³¹ Ahmet Arslan, *İmam Hatip Liselerindeki Kelâm Dersi Programının Değerlendirilmesi*, 63.

³² Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 196.

Tablo 2.5. 2012’den Günümüze İmam Hatip Liseleri Ders Programı³³

DERSLER		HAZIRLIK SINIFI (*)	9. SINIF	10. SINIF	11. SINIF	12. SINIF
ORTAK DERSLER	Hazırlık Sınıfı Türk Dili ve Edebiyatı	3	-	-	-	-
	Türk Dili ve Edebiyatı	-	5	5	5	5
	Tarih	-	2	2	2	-
	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	-	-	-	-	2
	Coğrafya	-	2	2	-	-
	Matematik	3	6	6	-	-
	Fizik	-	2	2	-	-
	Kimya	-	2	2	-	-
	Biyoloji	-	2	2	-	-
	Felsefe	-	-	2	2	-
	Yabancı Dil	-	5	2	2	2
	Beden Eğitimi ve Spor/Görsel Sanatlar/Müzik	2	2	1	1	1
	Sağlık Bilgisi ve Trafik Kültürü	-	1	-	-	-
	Arapça	-	4	3	-	-
	İkinci Yabancı Dil (**)	7	-	-	-	-
	Ortak Dersler Toplamı	35	33	29	12	10
MESLEK DERSLERİ	Kur’ân-ı Kerim	4	5	4	4	3
	Mesleki Arapça	-	-	-	3	3
	Temel Dini Bilgiler	-	1	-	-	-
	Siyer	-	-	2	-	-
	Fıkıh	-	-	2	-	-
	Tefsir	-	-	-	2	-
	Dinler Tarihi	-	-	-	-	2
	Hadis	-	-	2	-	-
	Akaid	-	-	-	1	-
	Kelâm	-	-	-	-	2
	Hitabet ve Mesleki Uygulama	-	-	-	2	-
	İslam Kültür ve Medeniyeti	-	-	-	-	2
	Osmanlı Türkçesi	-	-	1	-	-
Meslek Dersleri Toplamı		4	6	11	12	12
Seçmeli Dersler Toplamı		-	-	-	16	18
Rehberlik ve Yönlendirme		1	1	-	-	-
Toplam Ders Saati		40	40	40	40	40

³³ “Anadolu İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgeleri” (Erişim 15 Şubat 2022).

Özet olarak, kuruluşundan itibaren İmam Hatip liselerinde kültür dersleri %60, meslek dersleri %40 oranında olmuş ve bu oran büyük ölçüde korunmuştur.³⁴ Meslek derslerinden biri olan kelâm dersine ise ortalama haftada 2 saat ayrılmıştır.

2.3. İmam Hatip Okullarındaki Kelâm Dersinin Öğretim Programları

Cumhuriyetin ilânıyla başlayan program geliştirme çalışmaları kapsamında ilk ve orta öğretim için öğretim programları hazırlanmaya başlamış, zaman içinde gerekli görüldükçe programlar yenilenmiş ve güncellenmiştir. Dersler bu programlara göre planlanmış, ders planları da yine bu programlara uygun olarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda 1965, 1972, 1984, 1999, 2008, 2017 ve son olarak 2018 yıllarında İmam Hatip okulları için de öğretim programları hazırlanmıştır.

Öğretim programlarında her dersin müfredatına ayrı ayrı yer verilmektedir. Dolayısıyla kelâm dersinin de yukarıda zikredilen tüm yıllara ait bir programı bulunmaktadır. Ders kitapları da bu programlara uygun olarak hazırlanmış, program değişikliği yapıldıktan sonra kitaplarda da değişiklikler yapılmış, bazen tamamen yeni bir kitap yazılmıştır. Aşağıda kelâm dersi öğretim programlarına sırasıyla yer verilecektir.

1965 Yılı İmam Hatip Okulları Müfredat Programı – Kelâm ve İslam Düşüncesi: Kelâm İlmine Giriş, Kelâm İlmi Genel Bilgiler, İslam Felsefesinin Kaynakları, Tabiat Felsefesi, Gizli Cemiyet Halinde Çalışan Felsefe Okulları, İslam Filozofları, Tasavvuf, İslam Düşüncesinin Batıya Etkileri.

1972 Yılı İmam Hatip Okulları Müfredat Programı – Kelâm: Kelâm İlmine Giriş, Kelâm İlmi Genel Bilgiler.³⁵

1984 Yılı İmam Hatip Lisesi Öğretim Programı – Kelâm: Kelâm İlmine Giriş, İtikadi Mezheplerin Doğuşu, İtikadi Mezhepler, Genel Bilgiler, Allah'a İman, Kaza ve

³⁴ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 179.

³⁵ 1965 yılı müfredatında Kelâm ve İslam Düşüncesi adlı ders, 1972 yılında Kelâm şeklinde değiştirilmiştir.

Kadere İman, Meleklerle İman, Kitaplara İman, Peygamberlere İman, Ahirete İman, İman ve Küfür Arasındaki Sınır.

1999 Yılı İmam Hatip, Anadolu İmam Hatip ve Yabancı Dil Ağırlıklı İmam Hatip Liseleri Öğretim Programları – Kelâm: Kelâm Bilimine Giriş, İtikadi Mezhepler, Varlık ve Bilgi Sorunu, İman ve İnkâr, Allah’ın Varlığı ve Birliğine İman, Meleklerle İman, Kitaplara İman, Peygamberlere İman, Kaza ve Kadere İman, Ahirete İman, Din ve Vicdan Özgürlüğü.

2008 Yılı İmam Hatip Lisesi ve Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları – Kelâm: Kelâm İlmi ve Temel Sorunları, İslam Düşüncesinde Yorumlar, İman, Bilgi ve Amel, Allah’ın Varlığı ve Birliği (Tevhid), Melekler, Nübüvvet ve İlahî Kitaplar, Ahiret İnancı (Mead), İnsan ve Kaderi, Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu, Din ve Vicdan Özgürlüğü.

2017 Yılı Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları – Kelâm: Kelâm İlmi, Kelâm İlminde Temel Meseleler, Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar, Kelâm İlmi ve Güncel Meseleler.

2018 Yılı Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları – Kelâm³⁶: Kelâm İlmi, Kelâm İlminde Temel Meseleler, Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar, Kelâm İlmi ve Güncel Meseleler.³⁷

Yukarıda yer verilen öğretim programlarından 1965 ve 1972 yıllarına ait programlara uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarına ulaşamamıştır. Ancak 1984 ve sonrasında yazılmış olan kitapların ilgili programa uygun olarak yazıldığı aşikardır.

³⁶ 2017 ve 2018 yılları meslek dersleri Kelam öğretim programı aynı içerikteki 4 ünite, 21 kazanım ve 72 ders saatiyle benzer özellikler göstermektedir.

³⁷ Burada yer verilen yedi program için bk. Muhammed Veysi Tunç, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Okullarının Programları ve Eğitim Yaklaşımları* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2020), 105-150.

BÖLÜM III

İMAM HATİP LİSESİ

KELÂM DERS KİTAPLARI

İmam Hatip okullarının açılmasıyla birlikte, kelâm dersi de müfredatın temel bir parçası olmuş ve bu derste okutulacak ders kitabı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta (1951-1961) bu meselenin nasıl çözüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Zira ders kitaplarının hazırlanması için yazar ve uzman bulma, içerik ve program belirleme gibi birçok önemli kriter vardır. İmam Hatip liselerinin kuruluş sürecinin zorlukları göz önüne alındığında, ders kitabı konusu da dahil olmak üzere birçok eksiklikle karşı karşıya kalındığı bilinmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesi ise epey zaman almıştır. Eğitim sisteminde yapılan köklü değişiklikler nedeniyle ders kitabı meselesinin genel bir sorun olduğu da dikkate alınırsa meselenin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.

İmam Hatip okullarının kuruluşundan bugüne kadar eğitim programları ve müfredatları değişiklik göstermiş, bu değişikliklere paralel olarak ders kitapları da zaman içinde güncellenmiş ve değiştirilmiştir. Ancak geçmiş yıllara ait ders kitaplarının arşivlenmesi ve korunması konusunda eksiklikler olmuştur. Bilindiği üzere, ders kitapları genellikle her yıl yenilenmekte, bu nedenle, eski ders kitapları arşivlenmemekte veya kütüphanelerde yer bulmamaktadır. Bu vb. nedenlerle İmam Hatip okullarında kullanılan ders kitaplarının tamamına erişmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, kütüphaneler ve sahaflarda gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda on iki farklı kelâm ders kitabına ve üç farklı yardımcı ders kitabına ulaşılmıştır. Tezde kolaylık sağlaması adına bu kitapların her birine bir numara verilmiştir. Aşağıda numaralandırılmış kitapların kronolojik olarak sıralandığı bir tablo (Tablo 3.1.) yer almaktadır.

Tablo 3.1. Kitapların Kronolojik Sıralaması

	KİTAP		YAZAR	TARİH
1	<i>Yeni Kelâm Dersleri</i>		Tevfik Rüştü Erkul	1962-1975
Yardımcı Ders Kitapları	1	<i>Kelâm Dersleri</i>	Süleyman Uludağ	1969
	2	<i>Kelâm Dersleri</i>	Süleyman Uludağ, Fuad Kavukçu	1971, 1974, 1975, 1977
	3	<i>Kelâm Dersleri</i>	Süleyman Uludağ	1982 ³⁸
2	<i>İmam Hatipler İçin Kelâm Dersleri</i>		Mehmet Aydın	1981
3	<i>İlm-i Kelâm Dersleri (Lise III)</i>		Ali Nar	1984
4	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm</i>		Hüseyin Atay, M. Sait Yazıcıoğlu	1985-1996
5	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i>		Hasan Onat, Ahmet Akbulut	1994-1995
6	<i>İmam Hatip Lisesi Kelâm</i>		Mustafa Ünal	1997-2001
7	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm</i>		Ahmet Saim Kılavuz	1997-2001
8	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm</i>		Hasan Onat, Osman Aydın, Hilmi Demir	2003-2006
9	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm</i>		Ramazan Yıldırım vd.	2009-2013
10	<i>Kelâm Açıköğretim Okulları Ders Notu</i>		M. Fatih Solak	2013
11	<i>Akaid ve Kelâm (11. Sınıf)</i>		Murat Kılavuz, Müslim Yaşaroğlu, Nihat Morgül, Veli Karataş	2014-2016
12	<i>Akaid ve Kelâm (12. Sınıf)</i>		Murat Kılavuz, Müslim Yaşaroğlu, Nihat Morgül, Veli Karataş	2015-2016
	<i>Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm</i>		Yaşaroğlu, Nihat Morgül, Veli Karataş	2017-2023

İmam Hatip okullarının kuruluşundan günümüze değin tüm yıllara ait kitap bilgilerinin detaylı bir şekilde gösterildiği tablo (Tablo 3. 2.) ise aşağıda yer almaktadır. Bu tablo ulaşılabilen tüm kelâm ders kitaplarını ve kullanıldığı yılı kronolojik olarak göstermektedir. Böylece okuyucunun zihninde bu kitaplara dair daha belirgin bir haritanın oluşması amaçlanmaktadır.

³⁸ Süleyman Uludağ'ın yazdığı *Kelâm Dersleri* adlı kitapların 1969 ve 1982 baskıları birbirinden farklıdır.

Tablo 3.2. İmam Hatip Lisesi Kelâm Ders Kitapları

TARİH	KİTAP
1951	_ ³⁹
1952	-
1953	-
1954	-
1955	-
1956	-
1957	-
1958	-
1959	-
1960	-
1961	-
1962	<i>Yeni Kelâm Dersleri – Tefik Rüştü Erkul (1. Baskı)</i>
1963	<i>Yeni Kelâm Dersleri – Tefik Rüştü Erkul (2. Baskı) Not: MEB 09/03/1963 tarih ve ... İmam Hatip Okullarına yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiştir.</i>
1964	-
1965	-
1966	-
1967	<i>Yeni Kelâm Dersleri – Tefik Rüştü Erkul (3. Baskı)</i>
1968	<i>Yeni Kelâm Dersleri – Tefik Rüştü Erkul (4. Baskı)</i>
1969	<i>Kelâm Dersleri – Süleyman Uludağ⁴⁰</i>
1970	-
1971	<i>Yeni Kelâm Dersleri – Tefik Rüştü Erkul (5. Baskı)</i> <i>Kelâm Dersleri – Süleyman Uludağ & Fuad Kavukçu</i>
1972	-
1973	-
1974	<i>Kelâm Dersleri – Süleyman Uludağ & Fuad Kavukçu</i>
1975	<i>Yeni Kelâm Dersleri – Tefik Rüştü Erkul (7. Baskı)</i> <i>Kelâm Dersleri – Süleyman Uludağ & Fuad Kavukçu</i>
1976	-
1977	<i>Kelâm Dersleri – Süleyman Uludağ & Fuad Kavukçu</i>
1978	-
1979	-
1980	-
1981	<i>İmam Hatipler İçin Kelâm Dersleri - Mehmet Aydın Not: Bu kitap, MEB Talim ve Terbiye Dairesinin 25 Mayıs 1981 tarih ve 3304 sayılı kararı ile İmam hatip Liseleri II. devre üçüncü sınıfların “Kelâm Dersleri” için kaynak kitap olarak tavsiye edilmiştir.</i>
1982	<i>Kelâm Dersleri – Süleyman Uludağ</i>
1983	-
1984	<i>İmam Hatip Liseleri İçin İlm-i Kelâm Dersleri (Lise III) – Ali Nar Not: Bu kitap; Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 25.05.1981 gün ve 3304 sayılı kararıyla kabul edilen ve İ.H. Liseleri için İlmî Kelâm ders programına göre hazırlanmıştır.</i>
1985	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (1. Baskı)</i>
1986	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (2. Baskı)</i>
1987	-
1988	-
1989	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (5. Baskı)</i>
1990	-
1991	-
1992	-
1993	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (8. Baskı)</i>
1994	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (9. Baskı)</i> <i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı (Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam Hatip Liseleri İçin) – Hasan Onat & Ahmet Akbulut</i>

³⁹ Tabloda kullanılan “-” işareti bulunduğu satırdaki yıla ait bir kitap olmadığını değil, o yıla ait basılı bir kitaba ulaşılmadığını ifade etmektedir.

⁴⁰ Gri renkle vurgulanan kitaplar yardımcı kitaplardır.

Tablo 3.2. (devamı)

TARİH	KİTAP
1995	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm</i> – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (10. Baskı) <i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı (Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam Hatip Liseleri İçin)</i> – Hasan Onat & Ahmet Akbulut
1996	<i>İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm</i> – Hüseyin Atay & M. Sait Yazıcıoğlu (11. Baskı)
1997	<i>İmam Hatip Lisesi Kelâm</i> – Mustafa Ünal Not: Talim ve Terbiye Kurulunun 05.02.1997 tarih ve 12 sayılı kararıyla 1997-1998 öğretim yılından itibaren 5 yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilmiştir.
1998	-
1999	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm</i> – Saim Kılavuz Not: Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 13.01.1997 tarih ve 3 sayılı kararıyla 1997-1998 öğretim yılından itibaren 5 yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilmiştir.
2000	-
2001	-
2002	-
2003	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Hasan Onat, Osman Aydın, Hilmi Demir ⁴¹
2004	-
2005	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Onat vd. (2. Baskı) Not: Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 23.05.2005 gün ve 175 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.
2006	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Onat vd. (3. Baskı)
2007	-
2008	-
2009	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Ramazan Yıldırım, Musa Şimşekçakan, Eşref Altaş, Mehmet Akgül, İlhami Günay, Mehmet Akif Özkiraz (1. Baskı) Not: MEB Talim Terbiye Kurulunun 18.12.2009 gün ve 287 sayılı kararı ile öğrenci ders kitabı olarak kabul edilmiştir.
2010	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Yıldırım vd. (2. Baskı)
2011	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Yıldırım vd. (2. Baskıya Ek)
2012	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Yıldırım vd. (3. Baskı)
2013	<i>İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı</i> – Yıldırım vd. (4. Baskı) Kelâm Açıköğretim Okulları Ders Notu – M. Fatih Solak
2014	Akaid ve Kelâm 11 – Murat Kılavuz, Müslim Yaşaroğlu, Nihat Morgül, Veli Karataş (1. Baskı)
2015	Akaid ve Kelâm 11 – Kılavuz vd. (2. Baskı) Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelâm 12 – Kılavuz vd. (1. Baskı) ⁴²
2016	Akaid ve Kelâm 11 – Kılavuz vd. (3. Baskıya Ek) Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelâm 12 – Kılavuz vd. (2. Baskı)
2017	<i>Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm</i> – Kılavuz vd. (1. Baskı)
2018	<i>Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm</i> – Kılavuz vd. (1. Baskı)
2019	-
2020	<i>Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm</i> – Kılavuz vd.
2021	-
2022	<i>Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm</i> – Kılavuz vd.
2023	-

⁴¹ Bu kitap fiziksel olarak görülmemiş, Emine Keskiner’in makalesinde izine rastlanmıştır: Emine Keskiner, *İmam Hatip Liselerinde Mesleki Din Öğretimi*, 119.

⁴² Bu kitap 2017 yılında yayınlanan öğretim programından sonra *Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm* adını almış ve bu yeni baskısından “Din ve Vicdan Özgürlüğü” adlı beşinci ünite tamamen çıkarılmıştır. 2018 yılında yayınlanan programdan sonra ise yeni bir mizanpaj düzenlemesiyle yeniden basılmıştır, bu yüzden “1. Baskı” ibaresi bu baskıda da görülmektedir.

İmam Hatip okulları 1951 yılında kurulmasına rağmen ulaşılan en erken tarihli kelâm kitabı 1962 yılında Tefik Rüştü Erkul'un kaleme aldığı *Yeni Kelâm Dersleri* adlı kitaptır. Bu on bir yıllık süre zarfında herhangi bir kitabın var olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü İmam Hatip okullarının kurulduğu ilk yıllara ait bir kitabın olmaması makul görünmektedir.

Bu kitapla ilgili bilinmesi gereken bir diğer husus, üçüncü baskıdan itibaren kitapta "Milli Eğitim Bakanlığının 09/03/1963 tarih ve 611.8/34-03765 sayılı emirleriyle İmam Hatip Liselerine yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiştir." şeklinde bir ibarenin yer almasıdır. Bu ibareye rağmen Erkul'un kitabı tezde ders kitapları arasında incelenmiştir. Bunun sebebi şu şekilde izah edilebilir: Bu kitap yardımcı ders kitabı olarak ele alındığı taktirde 1981 yılına kadar hiç kelâm ders kitabının olmadığını söylemek gerekecektir. Fakat belli bir derste okutulacak ders kitabı yoksa kurul tarafından kabul edilen yardımcı kitapların ders kitabı olarak kullanılacağına dair bir kararın olduğu bilinmektedir.⁴³ Ayrıca bu kitap on üç yıl boyunca kullanılmış ve yedi baskı yapmıştır. Dolayısıyla bu kitabın ders kitabı olarak kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir. Bu açıklamalara binaen Erkul'un kitabı bu tezde kelâm alanında yazılan ilk ders kitabı olarak kabul edilecektir.

İlk kelâm ders kitabı olan *Yeni Kelâm Dersleri*⁴⁴ yukarıda da belirtildiği üzere **1962-1975** yılları arasında, on üç yıl boyunca kullanılmaya devam etmiş, 1975 yılında yedinci baskısını yapmıştır. 1976-1980 yıllarına ait hiçbir kitaba rastlanmadığı için bu yıllarda hangi kitabın kullanıldığına dair net bir şey söyleyememekle beraber Erkul'un kitabının kullanılmaya devam etmiş olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir.

Mehmet Aydın'ın yazmış olduğu *İmam Hatipler İçin Kelâm Dersleri*⁴⁵ adlı kitap, MEB Talim ve Terbiye Dairesinin 25 Mayıs **1981**⁴⁶ tarih ve 3304 sayılı kararı ile İmam Hatip Liseleri II. devre üçüncü sınıfların kelâm dersleri için kaynak kitap olarak tavsiye edilmiştir.

⁴³ Mehmet Gündüz, *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi* (Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2023), 242.

⁴⁴ Tefik Rüştü Erkul, *Yeni Kelâm Dersleri* (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1962).

⁴⁵ Mehmet Aydın, *İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm Dersleri* (b.y.: y.y., t.y.).

⁴⁶ Mehmet Aydın'ın kitabında tarih bulunmadığı için bu kitap tezde MEB'in karar tarihi (25 Mayıs 1981 tarih ve 3304 sayılı kararı) olan 1981 yılına ait olarak değerlendirilmiştir.

1984 yılında, yukarıdakiyle aynı tarih ve kararlar kabul edilen programa uygun olarak hazırlandığı belirtilen, Ali Nar'ın yazmış olduğu *İmam Hatip Liseleri İçin İlm-i Kelâm Dersleri (Lise III)*⁴⁷ adlı kitap bulunmaktadır.

1985-1996 yılları arasında on bir baskı yapan Hüseyin Atay ve M. Sait Yazıcıoğlu'nun beraber yazdıkları *İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm*⁴⁸ adlı kitap Tefik Rüşti Erkul'un *Yeni Kelâm Dersleri*'nden sonra en uzun süre kullanılan kitaptır.

1991 yılında başlatılan "Ders Geçme ve Kredi Sistemi"ni uygulayan İmam Hatip liseleri için Hasan Onat ve Ahmet Akbulut tarafından 1994-1995 yıllarında *İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı*⁴⁹ yazılmıştır.

1997-2001 yıllarında iki farklı kitabın ders kitabı olarak kabul edildiğine dair açıklamalarla karşılaşılmaktadır: Mustafa Ünal, *İmam Hatip Lisesi Kelâm*⁵⁰ ve Ahmet Saim Kılavuz, *İmam Hatip Liseleri Kelâm*.⁵¹

2003-2006'da Hasan Onat, Osman Aydın ve Hilmi Demir'in beraber yazdıkları *İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı*⁵² adlı kitap kullanılmıştır.

2009-2013 yıllarında Ramazan Yıldırım başkanlığında bir komisyon *İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı*'nı⁵³ yazmıştır.

2013 yılına ait bir de açık öğretim okulları için M. Fatih Solak'ın yazdığı *Kelâm Açıköğretim Okulları Ders Notu*⁵⁴ adlı kitap bulunmaktadır.

⁴⁷ Ali Nar, *İlm-i Kelâm Dersleri (Lise III)* (İstanbul: Selam Yayınları, 1984).

⁴⁸ Hüseyin Atay, M. Sait Yazıcıoğlu, *İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1986).

⁴⁹ Hasan Onat, Ahmet Akbulut, *Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam Hatip Liseleri İçin Kelâm* (Ankara: Sek Yayınları, 1994).

⁵⁰ Mustafa Ünal, *İmam Hatip Lisesi Kelâm* (İstanbul: Uygun Yayıncılık, 1997).

⁵¹ Ahmet Saim Kılavuz, *İmam Hatip Liseleri Kelâm* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1999).

⁵² Hasan Onat vd., *İmam Hatip Liseleri Kelâm* (İstanbul: MEB Yayınları, 2005).

⁵³ Ramazan Yıldırım vd., *İmam Hatip Liseleri Kelâm Ders Kitabı* (MEB Yayınları, 2013).

⁵⁴ M. Fatih Solak, *Kelâm Açıköğretim Okulları Ders Notu* (Ankara: MEB Yayınları, 2013).

2014 yılından itibaren akaid ve kelâm kitaplarının yazımında U. Murat Kılavuz vd.nin oluşturduğu komisyon görev almıştır.⁵⁵ **2014-2016** yılları arasında 11. sınıfta okutulan akaid dersinde de 12. sınıfta okutulan kelâm dersinde de aynı komisyonun yazmış olduğu *Akaid ve Kelâm* isimli kitap bulunmakta, başlığın altında hangi sınıfa ait olduğu belirtilmektedir (*Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelâm 11*⁵⁶ & *Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelâm 12*⁵⁷). Bu kitaplarda dikkat çeken husus, iman esasları konularının 11. sınıfta kullanılan kitaba kaydırılmış olmasıdır. 12. sınıf kitabında ise kelâm ilmi ve temel sorunlarına, dinin anlaşılmasındaki yorum farklılıklarına ve güncel problemlere yoğunlaşmıştır.

2015 ve 2016 yıllarında kullanılan *Akaid ve Kelâm 12* adlı kitap **2017** yılından itibaren *Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm*⁵⁸ adını almış ve son ünite (Din ve Vicdan Özgürlüğü) kitaptan çıkarılmıştır. Bu kitap halen kullanılmaya devam etmektedir.

Yukarıda zikredilen ders kitapları dışında 1969, 1971, 1974, 1975, 1977 ve 1982 yıllarında baskı yapmış olan *Kelâm Dersleri* adlı yardımcı bir kitap mevcuttur. Eldeki baskılar üzerinden ilk ve son baskı olarak değerlendirilebilecek 1969 ve 1982 baskılarını Süleyman Uludağ tek başına⁵⁹ kaleme almış, diğer dördünü ise Uludağ, Fuad Kavukçu⁶⁰ ile beraber yazmıştır.

Uludağ ve Kavukçu'nun beraber yazdıkları kitapların baskıları çok büyük oranda aynıdır. Bu sebeple 1971, 1974, 1975 ve 1977 baskıları tek bir kitap olarak ele alınmıştır. Uludağ'ın tek başına yazdığı 1969 baskısı ve 1982 baskısı ise birbirinden oldukça farklıdır, bu sebeple iki farklı kitap olarak ele değerlendirilmişlerdir. Yardımcı kitaplar da kendi içlerinde kronolojik olarak sıralanmış ve her birine ayrı numara verilmiştir. 1969 baskısı birinci yardımcı kitap, 1971-1977 baskıları ikinci yardımcı kitap ve 1982 baskısı üçüncü yardımcı kitap olarak kabul edilmiştir. (bk. Tablo 3.1.)

⁵⁵ Listemize göre son iki kitap Kılavuz vd. tarafından yazıldığı için kitaplardan bahsederken bir karışıklık olmaması adına şu yöntem izlenecektir: 11. kitaptan ismiyle bahsedilecek (*Akaid ve Kelâm 11*), 12. Kitaptan ise yazar adıyla (Kılavuz vd.) bahsedilecektir.

⁵⁶ U. Murat Kılavuz vd., *Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelam 11* (Ankara: MEB Yayınları, 2015).

⁵⁷ U. Murat Kılavuz vd., *Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelam 12* (Ankara: MEB Yayınları, 2016).

⁵⁸ U. Murat Kılavuz vd., *Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelam* (Ankara: MEB Yayınları, 2017).

⁵⁹ Süleyman Uludağ, *Kelâm Dersleri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, ts.).

⁶⁰ Süleyman Uludağ, Fuad Kavukçu, *Kelâm Dersleri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, ts.).

1974 ve 1977 yıllarındaki kitapların başında geçen “Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Başkanlığı’nın 26 Haziran 1971 tarih ve 3514 sayılı kararıyla İmam Hatip Liseleri’nin ilgili sınıflarına yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiştir.” ibaresinden bu kitapların yardımcı kitap olduğu anlaşılmaktadır. Bu ibarenin geçtiği diğer kitaptan (Erkul) farklı olarak bu kitaplar “Yardımcı Kitaplar” başlığı altında incelenecektir. Zira bu kitaplar hacim ve içerik bakımından tüm ders kitaplarından büyük farklılık arz etmektedir.

Özetle, ilk on yıla (1951-1961) ait kitap olmadığı, 1962-1975 yılları arasında tek bir kitabın var olduğu, geriye kalan on iki kitabın da 1976’dan bugüne kadar geçen kırk altı yılda kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca çalışma boyunca 1976, 1978-1980, 1983, 2002 ve 2007-2008 yıllarına ait hiçbir kitaba rastlanmadığı gibi bu yıllara ait hangi kitabın kullanıldığına dair bir çıkarımda bulunmak mümkün olmamıştır.⁶¹

Bir bütünlük teşkil etmesi açısından ders kitapları kendi aralarında, yardımcı kitaplar da kendi aralarında ele alınacaktır.

3.1. Dönemlendirme

Kelâm ders kitapları İmam Hatip okullarının gelişimiyle paralel olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu süreci üç döneme ayırmak mümkün görünmektedir: Bunlar sırasıyla İmam Hatip okullarının açılışıyla başlayan 1951-1973 yıllarını kapsayan ilk dönem, İmam Hatip okullarına lise statüsü verilmesiyle başlayan 1973-2008 yıllarını kapsayan ikinci dönem ve 2008’den günümüze kadarki süreci kapsayan üçüncü dönemdir.

I. Dönem (1951-1973) İmam Hatip okullarının kuruluşu: Uzun ve zorlu bir sürecin sonucunda İmam Hatip okullarının açıldığı ve kendi düzenini oturtmaya çalıştığı bu yirmi iki yıllık süreçte iki farklı öğretim programı ve üç farklı kelâm yardımcı ders

⁶¹ Burada yazan yıllar dışındaki başka bazı yıllara ait kitaplara da ulaşamamıştır ancak diğer baskılarının veya kitap üzerindeki “beş yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilmiştir” gibi ibarelerin varlığı sebebiyle o yıllarda hangi kitapların kullanıldığına dair tahmin yürütmek mümkündür. (bk. Tablo 3.1.)

kitabıyla (Erkul, Uludağ 1969, Uludağ & Kavukçu⁶²) karşılaşılmaktadır. 1965 ve 1972 yıllarında hazırlanmış olan öğretim programlarına uygun olarak hazırlanmış kitap olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum İmam Hatip okullarının henüz kuruluş sürecinde olduğunun, bu sebeple her şeyin yerli yerine oturmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

II. Dönem (1973-2008) İmam Hatip liseleri: 1973 yılında İmam Hatip okullarına lise statüsü verilmiştir. Bu dönemde yine iki farklı öğretim programı bulunmaktadır. 1984 yılında hazırlanan programa uygun olarak altı tane kitap (Aydın, Nar, Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) yazılmıştır ve bu yüzden bu kitapların içeriği büyük oranda benzerlik göstermektedir. 1999 yılında hazırlanan programa uygun olarak ise bir kitap (Onat vd.) yazılmıştır. Bu kitaplar dışında Uludağ'ın 1982'de yazmış olduğu yardımcı kitabı da tarihsel olarak burada zikretmek gerekmektedir.

III. Dönem (2008-2023) Günümüz: Bu dönemde 2008 yılında hazırlanan öğretim programıyla beraber güncel meseleler kelâm ders kitaplarına dahil olmuştur. 2008 öğretim programına uygun olarak bir ders kitabı (Yıldırım vd.) ve bir de açık öğretim kitabı (Solak) yazılmıştır. Bu dönem en çok öğretim programı hazırlanan dönem olarak da dikkat çekmektedir. 2008'den sonra 2016, 2017 ve 2018 yıllarında birer yıl arayla öğretim programları hazırlanmıştır. Bu programlara uygun olarak hazırlanan tüm akaid ve kelâm ders kitaplarının yazımında ise Murat Kılavuz başkanlığındaki bir komisyon görev almıştır. Bu kitaplarda, ilgili programlar gereği, imanın şartlarıyla ilgili olan konular akaid kitabına kaydırılmış; kelâm ilmiyle alakalı kavramlar ve temel sorunlar, kelâm mezhepleri ve kelâm ilmiyle alakalı güncel meseleler ise kelâm ders kitabında ele alınmıştır.

3.2. Ders Kitapları

Araştırma nesnesi olan on iki ders kitabı arasında içerik açısından bir bütünlük olmamasına rağmen, zamanla içindekiler kısmının standarda yakın bir hal aldığı

⁶² Uludağ & Kavukçu'nun yazmış olduğu kitabın 1974, 1975 ve 1977 yıllarında da baskıları mevcuttur ancak 1971 baskısıyla büyük oranda aynı oldukları için bunlar tek kitap kabul edilmiş ve bu yüzden ilk dönemde ele alınmıştır.

söylenbilir. Ulaşılan en eski kitabın (1962) içeriği diğer kitaplardan büyük farklılık göstermektedir. Kelâm alanında yazılmış ilk ders kitabı olması muhtemel olan bu kitapta ilk olmanın getirdiği bazı acemiliklerin olması normal karşılanabilir. Bu kitapta fıkıh, fıkıh usulü veya tefsir gibi alanlara ait bazı konuların uzun uzun ele alınması kelâmla ilgili asıl meselelerin gerekli ölçüde yer bulamamasına yol açmış görünmektedir.

İlk kitaptan sonra “içindekiler” açısından ortak bir kullanımın oluşmaya başladığı, son yıllara kadar sıralama veya bölümlendirmedeki ufak tefek değişiklikler haricinde belli başlıklar altında kelâm ilminin yazıldığı görülmektedir. Bu başlıklar şu şekilde sıralanabilir: kelâm ilmine giriş, itikadî mezheplerin doğuşu, itikadî mezhepler, genel bilgiler, Allah’a iman, kaza ve kadere iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahirete iman ve iman ile küfür arasındaki sınır. Kitapların büyük bir kısmı burada geçen kelâma giriş konuları ve iman esaslarını kapsamakta, son yıllara ait kitaplarda ise güncel meselelere daha çok yer verilmektedir.

Bu on iki kitabın yaklaşık altı tanesinde ortak olan bölüm başlıkları “ana konular” olarak belirlenecek, bunların dışında yer alan konular “diğer konular” başlığı altında incelenecektir.

3.2.1. Ana Konular

3.2.1.1. Kelâm İlmine Giriş

Tüm kitaplarda ortak olarak işlenen tek konu, ilk bölümde⁶³ kendine yer bulmuş olan “kelâm ilmine giriş” konusudur. Bu başlık altında genel olarak kelâm ilminin tanımı, konusu, gayesi ve faydaları, diğer ilimlerden farkı gibi konular ele alınmaktadır.

İlk iki kitapta (Erkul ve Aydın) kelâmın yalnızca konusuna göre tanımı yapılırken ilk kez üçüncü kitapta (Nar) kelâmın sözlük anlamına yer verilmiş ve ilk kez dördüncü kitapta (Atay & Yazıcıoğlu) sözlük anlamının yanında kelâmın konusuna ve gayesine göre iki farklı tanımına değinilmiştir. Kitapların tamamında kelâm; konusu açısından

⁶³ Sadece Ali Nar’ın kitabında üçüncü bölümde yer almaktadır. İlk iki bölümde ise temel ıstılahlar ve kelâm ilminde sıkça karşılaşılan terimler açıklanmaktadır.

klasik kitaplarda olduğu gibi “Allah’ın zat ve sıfatlarından, peygamberlikle ilgili konulardan, başlangıç (mebde) ve sonları (mead) bakımından yaratılmışların hallerinden İslam esaslarına göre bahseden bir ilimdir.” şeklinde, gayesine göre ise “İslam’ın inanç esaslarının delillerle ispatına ve savunulmasına imkân sağlayan ilimdir.” şeklinde tanımlanmıştır. Onat & Akbulut bu iki tanıma ek olarak daha kapsamlı olduğunu vurguladıkları, “Kelâm, Allah’ın varlığından, birliğinden, İslam’ın Kur’an’da belirtilen temel inanç esaslarından söz eden, bunların delillerini gösteren ve savunmasını yapan bir ilimdir.” (s. 2) tanımına yer vermişlerdir.

Kelâm ilminin konusuyla ilgili tüm kitaplarda benzer noktalara dikkat çekilmiş ve ilk sırada Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları sayılmıştır. Bazı kitaplarda (Erkul ve Aydın) mütekaddimîn döneminde kelâmın konusunun Allah’ın zatı, sıfatları ve fiilleri olduğu, müteahhirîn döneminde ise malum olan her şeyin kelâmın konusuna dahil edildiği söylenirken; bazılarında (Atay & Yazıcıoğlu, Ünal, Kılavuz) zaman içinde felsefenin İslam dünyasında yayılması, sosyal ve kültürel değişimler vs. sonucunda kelâmın konularının genişlediği, ilk önce mevcut olan her şeyin, daha sonra malum olanın kelâmın konusu haline geldiği ifade edilmiştir. Çoğu kitapta (Onat & Akbulut, Onat vd., Yıldırım vd., Solak, Kılavuz vd.) ise öncelikle ilâhiyyât, nübüvvât ve sem‘iyyât (veya tevhit, nübüvvet ve ahiret) şeklindeki ayırmadan bahsedilmiş, sonra mevcut ve malumu içeren değişimlere değinilmiştir.

Kelâm ilminin ana gayesinin dünya ve ahiret saadetini temin etmek ve İslam inanç sistemini her türlü şüpheden arındırmak olduğuuna dair vurgunun yanında her kitapta buna ek olarak kelâmın başka bazı amaçlarına da değinilmiştir. Kitapların bir kısmında kelâmın gayesinden sonra faydası anlatılırken bir kısmında öneminden bahsedilmiştir. *Akaid ve Kelâm II* adlı kitap dışındaki tüm kitaplarda kelâm ilminin diğer ilimlerden farkı ele alınmış, ilk kitaplarda (Erkul, Aydın, Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) müspet ilimler ve felsefe ile karşılaştırma yapılırken, son birkaç kitapta (Onat vd., Yıldırım vd., Solak, Kılavuz vd.) İslami ilimler arasındaki yerine de değinilmiştir. Ali Nar’ın kitabında diğer tüm kitaplardan farklı olarak kelâm ilminin mertebesinden bahsedilmiş, burada İslami ilimler arasındaki yeri ve onlardan farkı anlatılmış, sonrasında ise felsefe ile farkından bahsedilmiştir.

“Kelâm İlminin Yöntemi” başlığı ilk kez sekizinci kitapta (Onat vd.) yer almasına rağmen daha önce Ali Nar ve Mustafa Ünal da birkaç cümleyle bu konudan bahsetmişlerdir. Mantıkî ve aklî yöntem, tümevarım, temsil ve akıl yürütme bahsedilen yöntemlerdendir.

Onat vd.nin yazmış olduğu kitapta ilk kez “Kelâm Biliminin Kaynakları” adlı bir başlık göze çarpmakta, benzer bir başlık da *Akaid ve Kelâm 11* adlı kitapta yer almaktadır. Diğer kitaplarda ayrıca bir başlık olmasa veya açıkça söz edilmese de kelâmın kaynaklarının vahiy ve akıl olduğuna dair işaretler bulunmaktadır.

Tevfik Rüştü Erkul’un kitabı [1. Kitap] haricindeki kitaplarda genellikle bu bölümün sonunda “Kelâmın Doğuşu ve Merhaleleri” adlı bir başlık açılmış ve itikadî mezheplere geçmeden önce kelâm ilminin geçirdiği merhalelere kısaca değinilmiştir. Bu konuda farklı yaklaşımlar benimsenmiş olsa da selef-mütekaddimîn-müteahhirîn şeklindeki üçlü dönemlendirme -bu şekilde adlandırılmamış olsa bile- en çok karşımıza çıkan yaklaşımdır.

[2. Kitap] Mehmet Aydın (1981), kelâm ilminin üç merhaleden geçtiğini söylemektedir. İlk merhalede Ebû Hanîfe’nin *el-Fıkhü’l-Ekber* adlı kitabına vurgu yapmış ve Hasan-ı Basrî, Vâsıl b. Atâ gibi şahsiyetlerden bahsetmiştir. İkinci merhaleyi İbn Küllâb ile başlatmış ve Eş‘arî ve Mâtürîdî’nin öneminden bahsetmiştir. Üçüncü merhalede ise Gazzâlî ile mütekaddimîn kelâmının sona erdiğini ve müteahhirîn kelâmının başladığını söylemiştir.

[3. Kitap] Ali Nar (1984) “Kelâmın Tarihçesi” olarak adlandırdığı bu kısımda öncelikle Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilaflardan bahsetmiş, sonrasında kelâmı iki döneme ayırmıştır. İlkinin Tâbiîn dönemine denk düştüğünü ve daha çok nakilci bir metot kullanıldığını, ikinci dönemde ise Mu‘tezilî görüşlerin ortaya çıkmasıyla beraber akılcı metoda geçiş yapıldığını vurgulamıştır.

[4. Kitap] Hüseyin Atay ve Sait Yazıcıoğlu (1985) kelâmın genel olarak üç safha geçirdiğinin kabul edildiğine dikkat çemişlerdir. Bunlar; kelâmın oluşmaya başladığı ilk safha, Ehl-i sünnet kelâm ekolünün oluşmaya başladığı ikinci safha ve klasik dönem diye adlandırılan ve İmam Gazzâlî ile başlatılan üçüncü safhadır.

[5. Kitap] Hasan Onat & Ahmet Akbulut (1994) da kelâm ilminin üç aşamada bugünkü haline geldiğini söylemişlerdir. Bunlar; kelâm ilminin doğuşunu hazırlayan problemlerin ortaya çıktığı dönem (h. 1. asır), kelâm ilminin ortaya çıktığı dönem (h. 2. asır) ve bu alandaki tartışmaların olgunluk kazandığı ve sünnî kelam ekollerinin sahneye çıktığı dönemdir (h. 3. asır). Bunlara ek olarak hicrî üçüncü asırdan günümüze kadar olan gelişmelerin de dördüncü bir aşama olarak ele alınabileceğine dikkat çekmişlerdir.

[6. Kitap] Mustafa Ünal (1997) da Aydın (1981) ve Atay & Yazıcıoğlu (1985) gibi kelâm ilmini, selef-mütekaddimîn-müteahhirîn şeklindeki üç dönemde ele almıştır.

[7. Kitap] A. S. Kılavuz (1997) ise ilk kez Yeni İlm-i Kelâm dönemini de dahil ettiği beşli bir ayırım yapmıştır: Hz. Peygamber (sav) ve İlk Fikir Hareketleri / Kelâmla İlgili İlk Çalışmalar / Mütekaddimîn Kelâmcıları / Müteahhirîn Kelâmcıları / Yeni İlm-i Kelâm Dönemi.

[8. Kitap] Hasan Onat, Osman Aydın ve Hilmi Demir'in yazmış olduğu kitapta (2003) “Kelâm Biliminin Doğuşu ve Gelişmesi” şeklindeki başlık altında bu konu ele alınmış ve belirgin bir dönemlendirme yapılmamıştır. Ancak ilk ihtilafların ortaya çıktığı hicrî birinci asrın kelâm ilminin ilk devresi olarak adlandırılmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Sonrasında da ilk mezheplerin oluşumundan, Ehl-i sünnet'in ortaya çıkışından ve kelâm ilminin nasıl genişlediğinden bahsedilmektedir.

[9. Kitap] Ramazan Yıldırım başkanlığındaki komisyonun hazırladığı kitapta (2009) hicrî yüzyıllar üzerinden bir dönemlendirme yapılmıştır. Buna göre hicrî birinci asır “İlk Fikrî Hareketler Devri”, hicrî ikinci asır “Kelâmın Doğuşu” olarak adlandırılan dönem, hicrî üçüncü asır “Ehl-i Sünnet Düşüncesinin Habercisi Olan Dönem”, hicrî dördüncü asır “Klasik Dönem (Mütekaddimîn)” ve hicrî beşinci asır ve sonrası “Sonraki Dönem (Müteahhirîn)” olarak nitelendirilmiştir.

[10. Kitap] Açıköğretim okulları için hazırlanan kitaba (2013) göre de yine kelâm ilmi selef-mütekaddimîn-müteahhirîn şeklindeki üç ana devrede oluşmuştur.

[11. Kitap] *Akaid ve Kelâm 11* adlı kitap (2014) akaid ağırlıklı olduğu için kitapta kelâmın doğuşuyla ve mezheplerle ilgili konulara yer verilmemiştir.

[12. Kitap] Murat Kılavuz başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan kitap (2015) da Yıldırım vd.nin (2009) kitabıyla paralel şekilde hicrî asırları dönemler olarak tayin etmiş, bunlara ek olarak Yeni İlm-i Kelâm dönemine yer vererek kelâm ilminin altı dönemde incelendiğini söylemiştir. Ayrıca bu ünitenin sonunda kelâmıla ilgili bazı önemli kaynaklar tanıtılmış ve öğrencilerin dikkatine sunulmuştur.

Yukarıda anlatılanların takibini kolaylaştırmak adına, kitapların ilgili bölümlerinde yer alan ana ve alt başlıkların ve bunlara dair aldığımız küçük notların yazıldığı tabloya aşağıda yer verilmiştir.⁶⁴

Tablo 3.3. Kelâm İlmine Giriş

KELÂM İLMİNE GİRİŞ		
Kitaplar	İçindekiler ve Notlar	
1	ERKUL 1962-1975	1. Bölüm: Kelâm Bilgisinin Genel Esasları
		Tanımı Tek tanım.
		Konusu Mütেকaddimîn: Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri. Müteahhirîn: Malum.
		Gayesi ✓
		Faydaları ✓
		Diğer ilimlerden farkı Müspet ilimle farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri Bu konu bu kitapta 8. bölümde anlatılmıştır. Bölümün adı: Kelâm bilgisinin meydana getirilmesi . Mütেকaddimîn ve müteahhirîn dönemi olarak ikiye ayrılmıştır dönemler.
		Metodu -
		Kaynakları -
2	AYDIN 1981	1. Bölüm: Kelâm İlmine Giriş
		Tanımı Sadece konusuna göre.
		Konusu Mütেকaddimîn: Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri. Müteahhirîn: Malum.
		Gayesi ✓
		Faydaları -
		Diğer ilimlerden farkı Ayrıca bir başlık bulunmamakta ama müspet ilimlerden ve felsefeden farkına değinilmektedir.
		Doğuşu ve merhaleleri Üç merhale: Selef, mütেকaddimîn, müteahhirîn.
		Metodu -
		Kaynakları -

⁶⁴ Kitaptan geçen ana ve alt başlıklar tabloda koyu puntıyla, içeriğe dair bir fikir vermesi için yazılan ufak notlar ise normal puntıyla yazılmıştır. Her konunun sonunda o konuyla ilgili olarak hazırlanan tabloya yer verilecektir.

Tablo 3.3. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
3	NAR 1984	3. Bölüm: Tarifler – Tanıtmalar	
		Tanımı	Tevhid, akaid ve kelâm kelimeleri sırasıyla tanımlanmıştır. Konusu ve gayesi açısından iki tanım.
		Konusu	Sadece tanımda söylediği kadar bahsedilmektedir.
		Gayesi	Sadece tanımda söylediği kadar bahsedilmektedir.
		Faydaları	✓
		Diğer ilimlerden farkı	Kelâm İlminin Mertebesi başlığı altında İslami ilimler arasındaki yeri ve onlardan farkı anlatılmış, sonra da felsefe ile farkına değinilmiştir.
		Doğuşu ve merhaleleri	İlm-i Kelâmın Tarihçesi adlı başlık altında iki döneme ayrılmıştır: Nakilci bir metot kullanılan dönem, akılcı metoda geçilen dönem.
		Metodu	s. 30: “Metod yönünden ilmi kelâm tevhid ve akaiden biraz farklıdır: Öbürlerinde akli izahat sadece nakli delil ve kaynakların izah ve yorumuna yarar; ilmi kelâmda akli izah ve deliller başlı başına ispat içindir.”
		Kaynakları	-
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	1. Bölüm: Kelâm İlmine Giriş	
		Tanımı	Sözlük anlamı ve konusuna ve gayesine göre iki tanım.
		Konusu	Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları. Mevcut. Malum.
		Gayesi	✓
		Faydaları	Öneminden bahsedilmiştir.
		Diğer ilimlerden farkı	Müspet ilimle farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	3 ana devre.
		Metodu	-
		Kaynakları	-
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	1. Bölüm: Kelâm İlmine Giriş	
		Tanımı	Sözlük anlamı. Konu ve gayeye göre iki tanım. *Sonra kendileri kapsayıcı bir tanım yapmışlardır.
		Konusu	Önce Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları, nübüvvet ve ahiret konularını sayılmış, sonra konuların mevcut ve malum olarak genişlediği söylenmiştir.
		Gayesi	✓
		Faydaları	Öneminden bahsedilmiştir.
		Diğer ilimlerden farkı	Müspet ilimle farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	h.1.yy: Kelâm ilminin doğuşunu hazırlayan problemlerin ortaya çıktığı dönem h.2.yy: Kelâm ilminin ortaya çıktığı dönem h.3.yy: Bu alandaki tartışmaların olgunluk kazandığı ve Sünnî kelimelerin sahneye çıktığı dönemdir h.4.yy-2023: Dördüncü dönem.
		Metodu	-
		Kaynakları	-

Tablo 3.3. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
6	ÜNAL 1997-2001	1. Bölüm: Kelâm İlmine Giriş	
		Tanımı	Sözlük ve terim anlamı diye bir başlık var ilk kez. Konusuna ve gayesine göre iki tanım.
		Konusu	Allah'ın zatı ve sıfatları. Mevcut. Malum.
		Gayesi	✓
		Faydaları	Öneminden bahsedilmiştir.
		Diğer ilimlerden farkı	Müspet ilimle farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	Selef-mütekaddimîn-müteahhirîn
		Metodu	Akla hitap etmesi. Tevile yer vermesi. Nazar sistemi.
		Kaynakları	Vahiy ve akıl. Nazar metodunun kaynağı ise felsefe.
7	KILAVUZ 1997-2001	1. Bölüm: Kelâm İlmine Giriş	
		Tanımı	Kısaca kelime anlamı verilip konusuna ve amacına göre iki tanım yapılmıştır.
		Konusu	Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri. Mevcut. Malum.
		Gayesi	✓
		Faydaları	Öneminden bahsedilmiştir.
		Diğer ilimlerden farkı	Müspet ilimle farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	-Hz. Peygamber (sav) ve ilk fikir hareketleri -Kelâmla ilgili ilk çalışmalar -Mütekaddimîn Kelâmcıları -Müteahhirîn Kelâmcıları -Yeni İlm-i Kelâm dönemi
		Metodu	-
		Kaynakları	-
8	ONAT VD. 2003-2006	1. Bölüm: Kelâm Bilimine Giriş	
		Tanımı	Kelime ve terim anlamlarına yer verilip konu ve amacına göre tanımları verilmiştir.
		Konusu	Önce Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları, nübüvvet ve ahiret konuları sayılmış, sonra mevcut ve malum olarak genişlediği söylenmiştir.
		Gayesi	✓
		Faydaları	-
		Diğer ilimlerden farkı	İslami ilimler ile farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	Belirgin bir dönemlendirme yapılmamıştır.
		Metodu	Mantikî ve aklî yöntem. Tümevarım, temsil. Akıl yürütme.
		Kaynakları	Kur'an ve akıl.

Tablo 3.3. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	1. Bölüm: Kelâm Bilimi ve Temel Sorunları *Diğer kitaplardan farklı olarak burada varlık ve bilgi sorunu başlıkları bulunmaktadır. Ancak bu başlıklar burada değil, diğer kitaplarla ortak şekilde, ilgili yerde ele alınacaktır.	
		Tanımı	Sözlük anlamı ve iki tanım.
		Konusu	Önce Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları, nübüvvet ve ahiret konuları sayılmıştır. Sonra mevcut ve malum olarak genişlediği söylenmiştir. Burada kelâmın konuları ayrı ayrı açıklanmış, kelâmın bu konuları nasıl ele aldığı anlatılmıştır: Allah’ın zat ve sıfatları, peygamberlik vs.
		Gayesi	✓
		Faydaları	-
		Diğer ilimlerden farkı	İslami ilimler ile farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	h.1.yy: İlk fikrî hareketler devri h.2.yy: Kelâmın doğuşu olarak adlandırılan dönem h.3.yy: Ehl-i sünnet düşüncesinin habercisi olan dönem h.4.yy: Klasik dönem (mütekaddimîn) h.5.yy: Sonraki dönem (müteahhirîn)
		Metodu	Mantık kurallarına uygun akli bir yöntem. Vahiy ile aklın uyumu sağlanır. Tümevarım. Temsil.
		Kaynakları	-
10	SOLAK 2013	1. Bölüm: Kelâm Bilimi ve Temel Sorunları *Diğer kitaplardan farklı olarak burada varlık ve bilgi sorunu başlıkları bulunmaktadır. Ancak bu başlıklar burada değil, diğer kitaplarla ortak şekilde, ilgili yerde ele alınacaktır.	
		Tanımı	Önce sözlük anlamı sonra bazı tanımları.
		Konusu	Önce Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları, nübüvvet ve ahiret konuları ele alınmış, sonra mevcut ve malum olarak genişlediği söylenmiştir.
		Gayesi	✓
		Faydaları	-
		Diğer ilimlerden farkı	İslami ilimler ile farkı. Felsefe ile farkı.
		Doğuşu ve merhaleleri	Selef-mütekaddimîn-müteahhirîn
		Metodu	Tümevarım. Temsil.
		Kaynakları	-

Tablo 3.3. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	1. Bölüm: Akaid ve Kelâm İlmi *Bu bölümde “Din Duygusunun Kaynağı ve Dine Duyulan İhtiyaç”, “Dinî Hükümler ve Akidenin Dindeki Yeri”, “Akaid ve Kelâmın Konusu ve Amacı”, “Akaid ve Kelâm İlminin Kaynakları” ve “İslam Akaidini Farklı Kılan Özellikler” konuları işlenmiştir.
		Tanımı Akaid ve kelâmın genel birer tanımı. Konularından bahsederken kelâmın birkaç farklı tanımına da yer veriyor.
		Konusu İlâhiyyât, nübüvvât, sem‘iyyât. Bunların kelâmın mesaili olduğu, bunlardan başka bir de vesailin bulunduğu ifade edilmiştir.
		Gayesi ✓
		Faydaları -
		Diğer ilimlerden farkı -
		Doğuşu ve merhaleleri -
		Metodu -
		Kaynakları Akıl ve vahiy.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	1. Bölüm: Kelâm İlmi
		Tanımı Sözlük anlamı ve iki tanımı.
		Konusu Tevhid, nübüvvet, ahiret. Mevcut ve malum.
		Gayesi ✓
		Faydaları Öneminden bahsedilmiştir.
		Diğer ilimlerden farkı İslami ilimlerle ilişkisi. Diğer ilimlerle ilişkisi.
		Doğuşu ve merhaleleri h.1.yy: İlk fikrî hareketler devri h.2.yy: Kelâmın doğuşu olarak adlandırılan dönem h.3.yy: Ehl-i sünnet düşüncesinin habercisi olan dönem h.4.yy: Klasik dönem (mütekaddimîn) h.5.yy: Sonraki dönem (müteahhirîn) 19.yy-2023: Yeni İlm-i Kelâm dönemi
		Metodu Mantık kurallarına uygun akli bir yöntem. Vahyin ve aklın uyumu. Tümevarım, temsil.
		Kaynakları Akıl ve vahiy.

3.2.1.2. İtikadî Mezheplerin Doğuşu

Genel olarak tüm kitaplarda “Kelâm İlmine Giriş” bölümünden sonra itikadî mezheplerle ilgili bölüm/bölümler yer almaktadır. Bazı kitaplarda (Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) itikadî mezheplerin doğuşu ve mezhepler iki bölümde ayrı ayrı ele alınmış, bazılarında tek bir bölümde sırayla incelenmiş (Onat vd., Yıldırım vd., Solak, Kılavuz vd.) ve bazılarında (Erkul, Aydın, Nar) ise konu birkaç farklı

bölüme yayılmış durumdadır. *Akaid ve Kelâm 11* adlı kitapta ise bu konu hiç yer almamıştır.

[1. Kitap] Mezhepler tarihi söz konusu olduğunda ilk akla gelen hadis olan iftirak hadisine yalnızca ilk kitapta (Erkul) yer verilmiştir. Erkul sonraki kitapların aksine mezheplerin ortaya çıkışından yalnızca birkaç cümleyle bahsetmiş; Mu‘tezile, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye ve Müşebbihe gibi mezheplerin ilmî sebepler sonucu, Şîa ve Havâric gibi mezheplerin ise siyasi sebepler sonucu ortaya çıktığını söylemiştir. Bu ayrımın hemen ardından iftirak hadisine yer vermiş ve hadiste bahsedilen nâciye fırkasının Ehl-i sünnet olduğunu ifade ederek bu mezhebi tanıtmaya başlamıştır.

[3. Kitap] Mezheplerin ortaya çıkış nedenlerinden bahsetmeyen diğer kitap ise Ali Nar’ın kitabıdır. Nar, kitabının “Kelâm Mezhepleri” adını verdiği dördüncü bölümünde fırka-i nâciye ve fırak-ı dâlle ayrımı yapmakta, hemen ardından mezhepleri tanıtmaya başlamaktadır. Altıncı bölümün (Ehl-i Sünnet ve Esasları) sonunda yer alan “Sıffın Muharebesi – Hakem Olayı ve Sonrası” adlı okuma parçasında anlattığı olaylar bir nebze de olsa mezheplerin doğuşuna işaret etmektedir.

İkinci kitaptan (Aydın) itibaren -üçüncü kitap hariç- ise mezheplerin doğuş nedenleri anlatılmaya başlamıştır. Kitapların çoğunda mezheplerin doğuşunu hazırlayan dört ana sebepten söz edilmektedir: (i) Kur’an’daki muhkem-müteşabih ayetlerin yorumlanması, (ii) hilafet meselesi, (iii) iç savaşlar ve (iv) yabancı din, kültür ve medeniyetlerin etkisi. Bazı kitaplarda ise bu dört sebebe ek olarak başka sebeplere de yer verilmiştir. Dördüncü kitaptan (Atay & Yazıcıoğlu) itibaren ise sebeplere geçmeden önce mezhep ve fırkanın tanımı yapılmaya başlanmış ve ehl-i sünnet/ehl-i bid‘at ayrımına dikkat çekilmiştir. Bazı kitaplarda “Diğer” başlığı altında farklı sebeplere de yer vermişlerdir. Bunlardan aşağıda bahsedilecektir.

Onat vd. (2005), Yıldırım vd. ve Solak’ın kitaplarında mezhep/fırka tanımları yer almamaktadır. Onat & Akbulut (1994) fırkanın olumsuz bir anlamı olduğunu söylemiş, Kılavuz vd. (2015) ise mezhep, fırka ve ekol kavramlarının birbirinden farklı olduğunu ancak zaman zaman birbirleri yerine de kullanıldığını ifade etmiştir.

Muhkem ve müteşâbih ayetlerin yorumlanması konusunda dört kitapta (Aydın, Atay & Yazıcıoğlu, Ünal, Kılavuz) Âl-i İmran suresi yedinci ayete “Onun (Kur’an) bir kısım ayetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir.” işaret edilmekte ve konuyu işleyen kitapların tamamında müteşâbih ayetlerin farklı yorumlanmaları sonucu değişik fikir ve görüşlerin ortaya çıktığı ve bunların da mezheplerin oluşumunda rol oynadığı söylenmektedir. Bu hususta şu iki kitapta (Aydın ve Atay & Yazıcıoğlu) “sapık fırkalar müteşâbih ayetler yüzünden çıkmıştır” gibi yanlış bir değerlendirme yapılmaması gerektiğine dair bir vurgu dikkat çekmektedir.

Hilafet meselesiyle ilgili de genel olarak Hz. Peygamber’in (sav) vefatının ardından Hz. Ebubekir’in halife olarak seçildiği süreç anlatılmakta, bu konuda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının temel olarak iki noktada toplandığı söylenmektedir. Bunlar “hilafet seçim iledir” veya “hilafet tayin iledir” şeklindeki görüşlerdir. Ünal hilafet meselesinin başlangıçta çözülmesine rağmen sonradan sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayan iç karışıklıkların birçok itikadî mezhebin ortaya çıkışında kilit noktada yer aldığı bilinmektedir. Kitapların çoğunluğunda da iç savaşlar veya siyasi sebepler başlığı altında bu konuya değinilmekte ve Hz. Osman’ın şehadeti, Cemel ve Sıffin savaşları ve Hakem olayı anlatılmaktadır. Yıldırım vd. ve Kılavuz vd.nin kitaplarında detaylara girilmemiş (savaşlardan vs. bahsedilmemiş), Solak’ın kitabında ise konuya hiç değinilmemiştir. Bazı kitaplarda (Onat & Akbulut, Kılavuz, Onat vd.) bu olaylardan önce Hz. Ebubekir zamanında zekât konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıklarından bahsedilmiştir.

İslam’ın fethedilen topraklara yayılması ve farklı din, kültür ve medeniyetlere sahip insanlarla karşılaşılması da itikadî mezheplerin oluşumuna sebep olan olaylardan biridir. Bu konu kitaplarda genellikle çok kısa ele alınmış, detaylara inilmemiştir. Dördüncü (Atay & Yazıcıoğlu) ve altıncı (Ünal) kitapta sonradan İslam’a girenler üç gruba ayrılmıştır: samimi olanlar, görünürde Müslüman olanlar, İslam’ı kabul etmeyenler.

[7. Kitap] Kılavuz “İtikadî Mezheplerin Doğuşu” adlı bölümün sonunda mezheplerin doğuşunda etkili olan diğer faktörleri sıralamıştır: fikir ve vicdan hürriyeti, felsefi eserlerin tercümesi, Arapçanın incelikleri, taklit ve taassubun yaygınlaşması, peygamberlik nurundan uzaklaşılması ve ilahi kader.

[8-10. Kitaplar] Onat vd., Yıldırım vd. ve Solak dört ana sebebe ek olarak insanın yapısı ve toplumları derinden etkileyen savaş, doğal afet ve ekonomik krizler gibi sosyal sebeplerin de itikadî mezheplerin oluşumunda payları olduğuna dikkat çekmektedirler.

Kılavuz vd. de fikir ve vicdan hürriyeti ve insanın düşünen varlık olmasını mezheplerin oluşum sebepleri arasına dahil etmiştir.

Tablo 3.4. İtikadî Mezheplerin Doğuşu

İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞU			
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
1	ERKUL 1962-1975	2. Kısım 1. Bölüm: Sünnet Ehli ve Muhtelif Fırkalar *Bu kitapta doğuş nedenleri yer almamaktadır. İftirak hadisinden sonra direk olarak mezhepler tanıtılmaya başlamıştır.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	-
		Muhkem-müteşâbih ayetler	-
		Hilafet meselesi	-
		İç savaşlar	-
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	-
		Diğer	-
2	AYDIN 1981	2. Bölüm: İtikadî Mezheplerin Doğuş Nedenleri *Bölüm sonunda “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat” adlı bir okuma parçası var.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	-
		Muhkem-müteşâbih ayetler	Âl-i İmrân 7. ayete vurgu var.
		Hilafet meselesi	Hz. Ebubekir'in halife seçilmesini detaylarıyla anlatıyor.
		İç savaşlar	Hz. Osman dönemi, İbn Sebe ve faaliyetleri, Cemel, Sıffin, Hakem olayları.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	Çeşitli milletlerin İslam oluşları: çok kısa.
		Diğer	-

Tablo 3.4. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
3	NAR 1984	4. Bölüm: Kelâm Mezhepleri *Mezheplerin doğuşundan pek bahsedilmemiş, sadece fırka-i nâciye ve fırak-ı dâlle ayrımı yapılmıştır.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	-
		Muhkem-müteşâbih ayetler	-
		Hilafet meselesi	-
		İç savaşlar	Kısmen. 6. bölümün (Ehl-i Sünnet ve Esasları) sonunda “Sıffin Muharebesi – Hakem Olayı ve Sonrası” adlı bir okuma parçası bulunmakta ve bu konulardan kısaca bahsedilmektedir.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	-
		Diğer	-
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	2. Bölüm: İtikadî Mezheplerin Doğuşu	
		Mezhep/fırkanın tanımı	✓
		Muhkem-müteşâbih ayetler	Âl-i İmrân 7. ayete vurgu var.
		Hilafet meselesi	Hz. Ebubekir’in halife seçilmesi kısaca anlatılmış ve bu konuda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının iki esasa dayandığı söylenmiştir: istişare ve tayin.
		İç savaşlar	Kısaca Hz. Osman dönemi, İbn Sebe ve çok kısaca Cemel, Sıffin ve Hakem olayları.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	Sonradan İslam’a girenler üç gruba ayrılmış: samimi olanlar, görünürde Müslüman olanlar, İslam’ı kabul etmeyenler.
		Diğer	-
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	2. Bölüm: İtikadî Mezheplerin Doğuşu	
		Mezhep/fırkanın tanımı	Fırkanın olumsuz bir anlamı olduğu söylenmiştir.
		Muhkem-müteşâbih ayetler	✓
		Hilafet meselesi	Hilafet meselesi üç başlıkta ele alınmış ve detaylı bir şekilde anlatılmıştır: 1. Hz. Muhammed’in (sav) vefatı üzerine ortaya çıkan hilafet-imamet tartışmaları 2. Hz. Osman devri olayları 3. Hz. Ali-Hz. Muaviye mücadelesi
		İç savaşlar	Hz. Ebubekir dönemindeki zekât meselesi, Hz. Osman dönemi, Cemel ve Sıffin savaşları, Hakem olayı.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	✓
		Diğer	-
6	ÜNAL 1997-2001	2. Bölüm: İtikadî Mezheplerin Doğuşu	
		Mezhep/fırkanın tanımı	Kelâmın, fırkaları ehl-i sünnet ve ehl-i bid’at olmak üzere ikiye ayırdığı ifade edilmiştir.
		Muhkem-müteşâbih ayetler	Âl-i İmrân 7. ayete vurgu var.
		Hilafet meselesi	Hz. Ebubekir’in halife oluşu kısaca anlatılmış, başlangıçta çözülmesine rağmen sonradan sorun teşkil etmesine kısaca değinilmiş.
		İç savaşlar	Hz. Osman dönemi, Cemel, Sıffin, Hakem olayları.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	İslam’a sonradan girenleri üç gruba ayırıyor.
		Diğer	-

Tablo 3.4. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
7	KILAVUZ 1997-2001	2. Bölüm: İtikadî Mezheplerin Doğuşu	
		Mezhep/fırkanın tanımı	İtikadî mezhepler ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at olmak üzere ikiye ayrılır.
		Muhkem-müteşâbih ayetler	Âl-i İmrân 7. ayete vurgu var.
		Hilafet meselesi	Kısaca Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra halife seçimi anlatılmış ve bu konudaki görüşlerin iki temel noktada toplandığı söylenmiştir: seçim ve tayin.
		İç savaşlar	Hz. Ebubekir dönemindeki zekât meselesi, Hz. Osman dönemi, Cemel ve Sıffin savaşları, Hakem olayı.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	Çok kısa.
		Diğer	Bölüm sonunda mezheplerin doğuşunda etkili olan diğer faktörler sıralanmıştır: Fikir ve vicdan hürriyeti, felsefî eserlerin tercümesi, Arapçanın incelikleri, taklit ve taassubun yaygınlaşması, peygamberlik nurundan uzaklaşılması ve ilahi kader.
8	ONAT VD. 2003-2006	2. Bölüm: İtikadî Mezhepler * Mezheplerin doğuşu ve mezhepler aynı bölümde anlatılmıştır.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	-
		Muhkem-müteşâbih ayetler	✓
		Hilafet meselesi	Hilafet meselesi ve siyaset şeklinde bir başlık altında aşağıdaki alt başlıklara yer verilmiştir: Hz. Peygamberin (sav) vefatı üzerine ortaya çıkan hilafet/imamet tartışmaları, Hz. Osman devri olayları, Ali-Muaviye mücadelesi.
		İç savaşlar	Hz. Ebubekir döneminde zekât meselesi, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin olayları.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	Çok kısa.
		Diğer	İnsanın yapısı Sosyal sebepler
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	2. Bölüm: İslam Düşüncesinde Yorumlar * Mezheplerin doğuşu ve mezhepler aynı bölümde anlatılmıştır. Kelâm mezheplerine ek olarak fikhî ve tasavvufî yorumlar da dahil edilmiştir. Yorum farklılıklarının ortaya çıkış sebepleri ikiye ayrılmıştır: Dinî metinlerden kaynaklanan, insan yapısından kaynaklanan.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	-
		Muhkem-müteşâbih ayetler	Dinî metinlerden kaynaklanan sebepler olarak isimlendirilmiştir.
		Hilafet meselesi	Siyasi sebepler başlığı altında çok kısaca değinilmiştir.
		İç savaşlar	
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	Kültürel ve coğrafi sebepler başlıkları altında kısaca değinilmiştir.
		Diğer	Sosyal sebepler

Tablo 3.4. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
10	SOLAK 2013	2. Bölüm: İslam Düşüncesinde Yorumlar * Mezheplerin doğuşu ve mezhepler aynı bölümde anlatılmıştır. Kelâm mezheplerine ek olarak fıkhi ve tasavvufi yorumlar da dahil edilmiştir.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	-
		Muhkem-müteşâbih ayetler	✓
		Hilafet meselesi	Siyasi hadiseler başlığı altında kısaca bahsedilmiştir.
		İç savaşlar	-
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	-
		Diğer	İnsanın yapısı, ortam ve kültür.
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.	
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	3. Bölüm: Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar * Öncelikle din ve dinî yorum arasındaki farklara değinilmiştir.	
		Mezhep/fırkanın tanımı	Dinî yorumlarla ilgili bazı kavram ve yaklaşımlar adlı bir başlık açılmış ve mezhep, fırka ve ekol kavramlarının birbirinden farklı olduğu ancak zaman zaman birbirleri yerine de kullanıldığı söylenmiştir.
		Muhkem-müteşâbih ayetler	Dinî metinlerin lafızlarından ve anlamlarından kaynaklanan sebepler.
		Hilafet meselesi	Çok kısa anlatılmıştır.
		İç savaşlar	Çok kısa anlatılmıştır, savaş isimleri bile yer almamıştır.
		Yabancı dinlerin vs. etkisi	Çok kısa anlatılmıştır.
		Diğer	Fikir ve vicdan hürriyeti, insanın düşünen varlık olması.

3.2.1.3. İtikadî Mezhepler

Akaid ve Kelâm 11 adlı kitap dışındaki tüm kitaplarda itikadî mezheplerden bahsedilmiştir. Bazı benzerlikler dışında her kitabın ele aldığı mezhepler, mezheplerin sıralaması ve içerik farklılık göstermektedir. Çoğunlukla kelâm ilmine giriş konusundan hemen sonra ele alınmakla beraber Erkul ve Kılavuz vd.nin kitaplarında sonraki bölümlere kaydırılmıştır. İncelediğimiz kitaplar mezhepler tarihi değil kelâm kitapları olduğu için çok fazla detaya girilmediği, mezhebin kısaca tanıtılmasının ardından temel görüşlere ve mezhebin kollarına yer verildiği görülmektedir.

[1. Kitap] Erkul, kitabının ikinci kısmının ilk altı bölümünü itikadî mezheplere ayırmış, sünnet ehli ve muhtelif fırkalar şeklinde bir ayırım yaparak konuya başlamış

ve öncelikle Ehl-i sünnet fırkaları olan Selefîyye, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'yi kısaca tanıtmıştır. Bu kısmın sonunda Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye arasındaki farklara değinmiş ve “Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye arasında 15 kadar meselede ihtilaf varsa da bunlar usule ait olmayıp furuata dairdir.” (s. 74) diyerek önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Sonrasında sırayla Kaderiyye, Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Bâtınlık mezheplerini anlatmıştır. Erkul, Kaderiyye'nin sonradan Mu'tezile ismini aldığını söylemekte, Mu'tezile'nin beş ilkesine değil, kendi seçtiği on görüşe yer vermekte ve bu görüşlere Ehl-i sünnet'in verdiği cevapları da aktarmaktadır. Şîa'yı çok detaylı anlatan yazar, Zeydiyye, İmâmiyye ve İsmâiliyye fırkalarından bahsetmiş, en sonda da mezhebin ortaya çıkış sebeplerini anlatmıştır. Diğer mezhepleri kısaca tanıtmış ve bazı görüşlerini sıralamıştır. İlk baskılarda yer almayan, sonradan (1967) kitaba dahil edilen Bâtınlık bölümü ise diğer birçok mezhebin aksine detaylı bir şekilde ele alınmış, Bâtınlık'ın doğuşu ve yayılışı, gayeleri, başlıca inançları, te'villeri, imam ve dâîler ve davet usulü anlatılmıştır.

[2. Kitap] Aydın, üçüncü bölümde Şîa, dördüncü bölümde Hâricîler ve Mu'tezile ve beşinci bölümde Ehl-i sünnet mezheplerini işlemiştir. Şîa mezhebinin Gâliyye ve İmâmiyye fırkaları olarak ikiye ayrıldığını söyleyerek bunların alt kollarını zikretmiştir. Ardından Hâricîler'in ortaya çıkışı ve kollarını anlatmış, görüşlerini de her kolun altına ayrı ayrı yazmıştır. Mu'tezile'nin ise ortaya çıkışını ve beş ilkesini kısaca anlatmıştır. Ehl-i sünnet mezheplerine en sonda yer veren yazar, öncelikle Selefîyye'yi tanıtmış ve yedi temel görüşünü sıralamıştır: takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, keff, marifet ehlini teslim. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin kısaca ortaya çıkışından bahsettikten sonra Eş'arî ve Mâtürîdî'nin eserleri ve görüşlerini zikretmiş ve ikisi arasındaki on üç farkı detaylı bir şekilde açıklamıştır.

[3. Kitap] Ali Nar “Kelâm Mezhepleri” adını verdiği dördüncü bölümden itibaren konuya giriş yapmış ve bu bölümde Ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at ayrımı yaptıktan sonra çok kısa Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'den ve farklılaştıkları meselelerden (24 tane) bahsetmiştir. Ardından sırayla Şîa, Hâricîler, Mu'tezile, Cebriyye, Mürcie, Müşebbihe/Mücessime ve Neccâriyye mezheplerine yer vermiş ve hepsinden kısaca bahsetmiştir. Beşinci bölümde diğer tüm kitaplardan farklı olarak “Sonraki Dönemlerde Bid'atçılar” başlığı altında öncelikle Dürzîlik, İbâhiyye, Rifâiyye, Mütecâhile ve Mekâsile mezheplerini birer cümleyle tanıtmıştır. Ardından “Bölgesel

Sapmalar” başlığı altında İran’da zuhur eden Bahâilik’ten ve Hindistan’daki Kādiyânîlik’ten bahsetmiştir. Yazar, Vehhâbîlik ve Bilimsel Vehhâbîlerin ise “mazisi eski bir hareketin son asırlarda ortaya çıkan yeni yorum ve eylemi olduğu”nu (s. 56) ifade etmiştir. Sonraki dönemlerdeki bid‘atçılardan bahsedilen bu bölümde Selef-i Sâlihîn’e yer verilmesi anakronizm gibi dursa da aslında Yeni Selefçi diye adlandırılan grubu anlatabilmek adına yazarın böyle bir yöntem izlediği düşünülebilir. Zira Nar, bu kimselerin, bu yolun adını kullansalar bile, akılcı bir reform peşinde olduklarına ve Selef-i Sâlihîn’in devamı olmadıklarına dikkat çekmiştir. Altıncı bölüme ise “Ehl-i Sünnet ve Esasları” başlığını vermiş ve dördüncü bölümde zaten bahsettiği Ehl-i sünnet mezheplerinden yeniden bahsetmiştir. Önceki bölümlerde zaten tanımlı yapılan ve meşhur kelâmcılarından bahsedilen Ehl-i sünnet için, araya giren diğer mezheplerden sonra, yeni bir bölüm açılması, sistemli ve tertipli bir şekilde ilerleyen akışı zedelemiş görünmektedir. Mezhepten ilk bahsedildiği yerde detaylarıyla bahsedilmesi veya konunun tamamen bu bölüme bırakılması bütünlük açısından daha iyi olabilirdi.

[4-7. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal ve Kılavuz “İtikadî Mezheplerin Doğuşu” adlı bölümlerin ardından “İtikadî Mezhepler” adlı bölümlerde önce Ehl-i sünnet mezhepleri olan Selefiyye, Eş’ariyye ve Mâtürîdiyye’yi, sonrasında da diğer mezhepler olarak adlandırdıkları Şîa, Hâricîler, Mu‘tezile, Mürcie, Cebriyye ve Müşebbihe’yi anlatmışlardır. Onat & Akbulut Ehl-i sünnet’i “umumi dinî hareket/ana bünye” olarak tanımlamakta ve bunu şu şekilde ifade etmektedirler: “Ehl-i sünnet, Haricilik gibi Şîa gibi bir fırka olmaktan çok fırkaların teşekkül edip Umumi Dini Hareketten kopmasından sonra geride kalan çoğunluğun müşterek adı olmuştur.” (s. 27). Bölüm sonlarında da sıfat ve rû’yetullah, halku’l-Kur’an, büyük günah ve iman, insanın fiilleri, hüsün ve kubuh, imamın yanılmazlığı gibi Ehl-i sünnet ve diğer mezhepler arasındaki bazı meselelere değinmişlerdir.

Onat vd., Yıldırım vd. ve Solak ikinci bölümde, Kılavuz vd. ise üçüncü bölümde mezheplerin doğuş nedenleriyle beraber mezhepleri de tanıtmışlardır.

[8. Kitap] Onat vd. diğer mezheplerle anlatıma başlamışlar, Hâricîler ve Şîa’nın kısaca ortaya çıkışlarından ve temel görüşlerinden bahsetmiş ve kollarını zikretmişlerdir. Mürcie’nin de ortaya çıkışından ve temel görüşlerinden bahsettikten sonra Ehl-i

sünnet'in doğuşunda etkisi olduğuna vurgu yapmışlardır. Son olarak Mu'tezile'ye ve beş temel ilkesine değinmişlerdir. Ehl-i sünnet'in ise öncelikle bazı temel görüşlerini sıralamışlar, ardından Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'den ve aralarındaki görüş farklılıklarından bahsetmişlerdir.

[9-10. Kitaplar] Yıldırım vd. ve Solak da Onat vd.ndeki sıralamayla mezhepleri çok kısa tanıtmışlar ve temel görüşlerini vermişlerdir. Bu iki kitapta diğer kitaplardan farklı olarak “İslam Düşüncesinde Fıkhi Yorumlar” ve “Tasavvufi Bir Yorum Olarak Alevilik-Bektaşilik” adlı iki başlık mezheplerle ilgili bölüme eklenmiştir. Kelâmla direk olarak alakası olmayan bu bölümlerin, özellikle de diğer hiçbir mezhebin anlatılmadığı kadar uzun ve detaylı anlatılan Alevilik-Bektaşilik konusunun dönemin siyasi ve sosyal sebepleriyle kitaba dahil edildiği düşünülmektedir.

[12. Kitap] Kılavuz vd.nin yazdığı kitabın ilgili bölümünde öncelikle “Din ve Dinî Yorum” ve “Dinî Yorumlarla İlgili Bazı Kavram ve Yaklaşımlar” adlı iki başlık yer almaktadır. Burada dinin ve dinî yorumun farklı şeyler olduğuna vurgu yapılarak İslam'ın genel ilkeleri çerçevesinde dinî anlayışlarda farklılıkların olmasının normal olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu kitapta da Ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at ayrımı yapılmış ve Ehl-i sünnet mezhepleri önce tanıtılmıştır. Selefiyye'den ve yedi temel görüşünden (takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, keff, marifet ehlini teslim) bahseden kitap, bugünkü ideolojik Selefilikle ilk dönem Seleflerin karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezheplerinin ortaya çıkışı, bazı önemli isimleri ve görüşlerinin ardından ehl-i bid'atten sırasıyla Hâricîlik, Mürcie, Şîa, Mu'tezile ve Cebriyye anlatılmıştır.

Tablo 3.5. İtikadî Mezhepler

İTİKADÎ MEZHEPLER		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	(2. Kısım 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. Bölümler) 1. Bölüm: Sünnet Ehli ve Muhtelif Fırkalar İftirak hadisine yer verilmiştir. Naciye fırkası: Selefiyye/Mâtürîdiyye/Eş'ariyye. Genel olarak çok kısa anlatılmış ama Eş'ariler'de üç kardeş meselesinde çok detay verilmiştir. Sonunda güzel bir cümle var: "Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye arasında 15 kadar meselede ihtilaf varsa da bunlar usule ait olmayıp furuata dairedir." (s.74) 2. Bölüm: Kaderiyye/Mu'tezile Kaderiyye'nin sonradan Mu'tezile ismini aldığı söylenmiştir. Mu'tezile'nin beş ilkesi değil, on farklı görüşü anlatılmış ve bu görüşlere Ehl-i sünnet'in verdiği cevaplara da yer verilmiştir. En sonda Mu'tezile'nin bazı hususiyetleri aktarılmıştır. 3. Bölüm: Şîa Çok detaylı anlatılmıştır. Zeydiyye, İmâmiyye, İsmâiliyye. En sonda ortaya çıkış sebeplerine yer verilmiştir. 4. Bölüm: Havâric Ortaya çıkışı ve bazı görüşleri. 5. Bölüm: Mürcie/Neccâriyye/Cebriyye/Müşebbihe Mahiyetleri ve görüşleri kısaca açıklanmıştır. 6. Bölüm: Bâtınilik Bu bölüm ilk baskılarda yok, sonradan eklenmiş. Bâtınilik'in doğuşu ve yayılışı, gayeleri, başlıca inançları, te'villeri, imam ve dâiler, davet usulü.
2	AYDIN 1981	3. Bölüm: İtikadî Mezheplerden Şîa Gâliyye (Sebeiyye, Keysâniyye/Muhtârîyye, Hâşimiyye, Harbiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Şer'iyye, Gurâbiyye) ve İmâmiyye (Zeydiyye, Bâkriyye, Câferiyye, Navusiyye, Şemitiyye, Eflâhiyye, Mûseviyye, İsnâaşeriyye) fırkaları olarak ikiye ayrılıp incelenmiştir. 4. Bölüm: İtikadî Mezheplerden Hâricîler ve Mu'tezile Hâricîler: Ortaya çıkışı ve kolları (Muhakkime-i Ūlâ, Ezârika, Necedât, Sufriyye, Acârîde, İbâdiyye). Görüşleri de her kolun altına ayrı ayrı yazılmıştır. Mu'tezile: Ortaya çıkışı, beş ilke. 5. Bölüm: Ehl-i Sünnet Mezhepleri Selefiyye: 7 temel görüş: takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, keff, marifet ehlini teslim. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin kısaca ortaya çıkışı. Eş'arî ve Mâtürîdî'nin eserleri ve görüşlerinden bahsedilmiştir. Sonra da ikisi arasındaki farklara yer verilmiştir: 13 tane.

Tablo 3.5. (devamı)

Kitaplar	İçindekiler ve Notlar
3 NAR 1984	4. Bölüm: Kelâm Mezhepleri Konuyu Takdim (Giriş, Mezheplerin Tasnifi) Belirleme (Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid‘at): Çok kısa Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye’den ve farklılaştıkları meselelerden (24 tane) bahsedilmiştir. (Ama asıl olarak 6. bölümde (Ehl-i Sünnet ve Esasları) ele alınmaktadır.) Şîa: Çok kısa. Kollarını da birer cümleyle: Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliyye Hâricîler Mu‘tezile: Kısaca ortaya çıkışı ve 10 görüşü, başlıca kollarının isimleri Cebriyye: Temel görüşleri. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri. Müşebbihe/Mücessime: Muhkem ve müteşâbih ve te’vilin tanımı, temel görüşler ve Neccâriyye 5. Bölüm: Sonraki Dönemlerde Bid‘atçılar Dürzilik, İbâhiyye, Rifâiyye Mütecâhile ve Mekâsile Bölgesel Sapmalar (Bahâîlik, Kâdiyânîlik vb.) Vehhâbîlik - Selef-i Sâlihîn ve İlkeleri: Selef-i Sâlihîn’in bu bölümde ele alınması tuhaf olmuş ama Yeni Selefçi diye bir gruptan bahsetmek için böyle yapılmış. 6. Bölüm: Ehl-i Sünnet ve Esasları Tarifler Belirti ve Görüşler Meşhur Kelâmcılar *Bölüm sonunda “Sıffin Muharebesi-Hakem Olayı ve Sonrası” adlı bir okuma parçası var.
4 ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	3. Bölüm: İtikadî Mezhepler Ehl-i Sünnet: Selefiyye kısaca tanıtılmıştır. Eş‘ariyye ve Mâtürîdiyye de kısaca tanıtılmış, mezhebin önemli isimleri ve önemli görüşleri sıralanmıştır. En son da Eş‘arî-Mâtürîdî arasındaki farklar (12 tane) sayılmış ve bunların detaylarda olduğu, zenginlik olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Fırak-ı Dâlle: Şîa: Kısaca tanıtılmıştır. Şîa-i Ülä, Mufaddıla, Sâbbe ve Gâliyye kavramları. Temel prensipleri. Gâliyye’nin Sebeiyye ve Nusayrîlik kollarından bahsediyor. Önemli bir kolu olan İmâmiyye’nin de birçok fırkadan oluştuğu söylenmekte ve hepsinin görüşleri ayrıca açıklanmaktadır: İsnâaşeriyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Dürzilik. Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı, temel görüşleri, kolları: İbâziyye, Yezîdilik. Mu‘tezile: Kısaca ortaya çıkışı, Bağdat ve Basra ekolü, 5 temel ilke ve başka bazı görüşleri. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı ve bazı görüşleri. Cebriyye: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşü. Müşebbihe: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri. Ehl-i Sünnet ile Diğer Mezhepler Arasındaki Bazı Meseleler: Sıfat ve rü’yetullah, halku’l-Kur’an, büyük günah ve iman, insanın fiilleri, hüsün ve kubuh, imamın yanılmazlığı.

Tablo 3.5. (devamı)

Kitaplar	İçindekiler ve Notlar
5 ONAT & AKBULUT 1994-1995	3. Bölüm: İtikadî Mezhepler Öncelikle Ehl-i sünnet'in, fırkaların oluşumundan vs. bahsedilmekte ve Ehl-i sünnet "umumi dini hareket/ana bünye" olarak tanımlanmaktadır. Selefiyye: 7 temel görüş. Eş'ariyye: Kısaca tanıtımı ve mezhebin önemli isimleri. Mâtürîdiyye: Kısaca tanıtımı ve mezhebin önemli isimleri Eş'arî-Mâtürîdî arasındaki 5 fark. Diğer mezhepler: Şîa: Ortaya çıkışı, Gadîr-i Hum olayı, kolları: İmâmiyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Nusayrîlik, Dürzîlik. Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı, temel görüşleri, İbâziyye, Yezîdîlik (Bu kolun Hâricîlikle ilgisi olmadığı söylenmiştir.) Mu'tezile: Çok kısaca ortaya çıkışı, Bağdat ve Basra ekolü, 5 temel ilke. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı, Ehl-i sünnet'in ortaya çıkışındaki rolüne vurgu. (İlk kez bu kadar olumlu bir yaklaşım var.) Cebriyye (çok kısa) Müşebbihe (çok kısa) Ehl-i Sünnet ile Diğer Mezhepler Arasındaki Bazı Meseleler: Sıfat ve rû'yetullah, Halku'l-Kur'an, büyük günah ve iman, insanın fiilleri, hüsün ve kubuh, imamın yanılmazlığı.
6 ÜNAL 1997-2001	3. Bölüm: İtikadî Mezhepler Ehl-i sünnet: Selefiyye: Temel görüşleri. Eş'ariyye: Kısaca tanıtımı, mezhebin önemli isimleri, temel görüşleri. Mâtürîdiyye: Kısaca tanıtımı, temel görüşleri. Eş'arî-Mâtürîdî arasındaki 15 fark. Diğer mezhepler: Şîa: Kısaca ortaya çıkışı, kolları (en uzun burada anlatılıyor): Şîa-i Ülâ, Mufaddıla, Sâbbe, Gâliyye, Sebeiyye, Nusayrîlik, İmâmiyye, İsnâaşeriyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Dürzîlik. Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı, özellikleri ve temel görüşleri, İbâziyye, Yezîdîlik. Mu'tezile: Çok kısaca ortaya çıkışı, 5 temel ilke ve başka bazı görüşleri. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı ve bazı görüşleri Cebriyye: Çok kısaca ortaya çıkışı ve bazı görüşleri Müşebbihe: Ortaya çıkış sebepleri, İslam'da teşbihin hükmü. Ehl-i Sünnet ve Diğer Mezhepler Arasındaki Bazı Meseleler: Allah'ın sıfatları ve görülmesi, arşa istiva, büyük günah ve iman, Kur'an, hüsün-kubuh, imamın yanılmazlığı

Tablo 3.5. (devamı)

Kitaplar	İçindekiler ve Notlar
7 KILAVUZ 1997-2001	3. Bölüm: İtikadî Mezhepler Ehl-i sünnet: Selefiyye: 7 temel görüşü. Eş'ariyye: Kısaca tanıtımı, mezhebin önemli isimleri. Mâtürîdiyye: Kısaca tanıtımı, mezhebin önemli isimleri. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye arasındaki görüş farklılıkları. Diğer mezhepler: Şîa: Kısaca ortaya çıkışı, Gadir-i Hum olayı, temel görüşleri, kolları: Gâliyye, İsnâaşeriyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Dürzilik. Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri, bazı kolları, İbâziyye ve Yezîdilik. Mu'tezile: Çok kısaca ortaya çıkışı, önemli isimler, 5 temel ilke. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı ve bazı görüşleri. Cebriyye (çok kısa) Müşebbihe (çok kısa) Ehl-i Sünnet ve Diğer Mezhepler Arasındaki Bazı Meseleler: Sıfatlar, Kur'an, Rü'yetullah, Arşa istiva, İman-amel-büyük günah, İrade-kaza-kader, hüsn-kubuh, imamet-hilafet, hikmet-illet.
8 ONAT VD. 2003-2006	2. Bölüm: İtikadî Mezhepler *İtikadî mezheplerin doğuşunu ve mezhepleri tek bölümde anlatılmıştır. Belli Başlı İtikadî Mezhepler: Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri, bazı kolları ve İbâziyye kolu. Şîa: Kısaca ortaya çıkışı, Gadir-i Hum olayı, temel görüşleri, kolları: İmâmiyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Nusayrîlik, Dürzilik. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı ve 8 temel görüşü. Ehl-i sünnet'in doğuşunda etkisi vardır tespiti. Mu'tezile: Çok kısaca ortaya çıkışı, 5 temel ilke. Ehl-i sünnet: Bazı temel görüşleri sıralanmıştır. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye ve aralarındaki görüş farklılıkları.
9 YILDIRIM VD. 2009-2013	2. Bölüm: İslam Düşüncesinde Yorumlar *İtikadî mezheplerin doğuşu ve mezhepler tek bölümde anlatılmıştır. Ek olarak fıkhi ve tasavvufi yorumlardan da bahsedilmiştir. Belli Başlı İtikadî Mezhepler: Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri, İbâziyye kolu. Şîa: Kısaca ortaya çıkışı, temel görüşleri, bazı kolları. Mürcie: Kısaca ortaya çıkışı ve birkaç görüşü. Mu'tezile: Çok kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri, 5 temel ilkenin ismi-açıklama yok. Ehl-i sünnet: Bazı temel görüşleri sıralanmıştır. Selefilik ayrı bir başlık olarak ele alınmamış ama bir-iki cümleyle değinilmiştir. İslam Düşüncesinde Fıkhi Yorumlar: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Ca'ferî: Mezhepler kısaca tanıtılmıştır. Tasavvufi Bir Yorum Olarak Alevîlik-Bektâşîlik: Hiçbir kelâm mezhebinin anlatılmadığı kadar uzun ve detaylı (yaklaşık 10 sayfa) anlatılmıştır.

Tablo 3.5. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
10	SOLAK 2013	2. Bölüm: İslam Düşüncesinde Yorumlar *İtikadî mezheplerin doğuşu ve mezhepler tek bölümde anlatılmıştır. Ek olarak fıkhi ve tasavvufi yorumlardan da bahsedilmiştir. Belli Başlı İtikadî Mezhepler: Hâricîler: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri, İbâziyye kolu. Şîa: Kısaca ortaya çıkışı, Gadir-i Hum olayı ve temel görüşleri, imamet nazariyesi, varlığını sürdüren kolların isimleri. Mürce: Kısaca ortaya çıkışı ve 8 temel görüşü. Ehl-i sünnet'in doğuşunda etkisi fazladır tespiti. Mu'tezile: Kısaca ortaya çıkışı ve temel görüşleri, 5 temel ilke. Ehl-i sünnet İslam Düşüncesinde Fıkhi Yorumlar: Ca'ferîlik, Hanefîlik, Şâfiîlik, Hanbelîlik, Mâlikîlik. Tasavvufi Bir Yorum Olarak Alevîlik-Bektâşîlik
11	AKAİD VE KELAM (11. SINIF) 2014-2016	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	3. Bölüm: Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar * “Din ve Dinî Yorum”, “Dinî Yorumlarla İlgili Bazı Kavram ve Yaklaşımlar” ve “Yorum Farklılıklarının Sebepleri” adlı başlıklar yer almıştır öncelikle. İtikadî ve Siyasi Yorumlar: Ehl-i sünnet ve Ehl-i bid'at: Selefiyye: 7 temel görüş. Selefilğin bugünkü Selefilikle karıştırılmaması gerektiğine dair bir vurgu. Eş'ariyye: Ortaya çıkışı, bazı önemli isimler ve görüşleri. Mâtürîdiyye: Ortaya çıkışı, bazı önemli isimler ve görüşleri. Hâricîlik: Ortaya çıkışı ve görüşleri. Mürce: Ortaya çıkışı ve görüşleri. Şîa: Ortaya çıkışı, Gadir-i Hum olayı ve görüşleri. Mu'tezile: Ortaya çıkışı ve beş ilke. Cebriyye: Ortaya çıkışı ve görüşleri.

3.2.1.4. Genel Bilgiler

Bu bölümde kelâm ilmi söz konusu olduğunda karşılaşılabilecek temel meselelerden bahsedilmektedir. İlk kitaplarda (Erkul, Aydın, Nar) genel olarak aklî hükümlere, dinî ve aklî delillere ve ilmin sebeplerine değinilmiş, sonraki kitaplarda (Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) bunlara bir de dinî hükümler eklenmiştir. Onat vd., Yıldırım vd. ve Solak'ın kitaplarında ise farklı bir yaklaşım tarzı benimsenmiş ve konu “varlık sorunu” ve “bilgi sorunu” şeklinde iki ana başlığa

ayrılmış ve ilmin kaynakları dışındaki konular bu kitaplara dahil edilmemiştir. *Akaid ve Kelâm 11* adlı kitabın “Akaid ve Kelâm İlmi” adlı ilk bölümünde akaid ve kelâm ilminin kaynaklarının akıl ve vahiy olduğu söylenmekte, bu kaynaklardan biri olan duyulara birkaç kelimeyle işaret edilmektedir. “Kısacası nass, itikadı belirlerken, akıl itikadı anlar, yorumlar, ispatlar ve savunur. Yani mesailin belirlenmesinde nass esas iken vesail dediğimiz aracı ve yardımcı bilgiler aklın alanındadır.” (s. 19) şeklindeki cümle aklın ve vahyin İslam dininde nasıl konumlandırıldığını açıklamaktadır. Son kitapta ise (Kılavuz vd.) önceki kitaplarda yer alan konuların toplu halde sunulduğu dikkat çekmektedir. Tüm kitaplarda ortak olarak işlenen tek konu ise farklı adlandırmalara rağmen bilginin kaynakları (ilmin sebepleri/ilmin kaynakları) konusudur.

[1. Kitap] Erkul, kitabının ilk kısmının dört, beş ve altıncı bölümlerinde sırayla kesin ve zanna dayanan delilleri, ilmin sebeplerini ve aklî hükümleri anlatmıştır. Delillerden bahseden çoğu kitapta olduğu gibi naklî delilleri, sübûtu ve delaleti kesin, sübûtu kesin-delaleti zannî, sübûtu zannî-delaleti kesin, sübûtu da delaleti de zannî şeklindeki bölümleriyle beraber ele almıştır. Diğer tüm kitaplardan farklı olarak yedinci bölümü tabiat kanunlarına ayırmış ve çok kısaca bu kanunların değişmeyeceğinden ve fakat mümkün olduklarından bahsetmiştir.

[2. Kitap] Aydın, kitabının altıncı bölümünde “Genel Bilgiler” başlığı altında aklın hükümlerini, dinî ve aklî delilleri ve bölümlerini (**naklî**: sübûtu ve delaleti kesin, sübûtu kesin-delaleti zannî, sübûtu zannî-delaleti kesin, sübûtu da delaleti de zannî. **aklî**: bedihiyyât, müşâhedât, tecrübeler, hads, mütevâtirât, nazariyyât) ve ilmin sebeplerini anlatmıştır.

[3. Kitap] İlk kez bilginin tanımını yaparak konuya giren Ali Nar da Aydın’la aynı şekilde konuları ele almıştır. Bunun haricinde din ilimleri-dünya ilimleri ayrımı yapmakta, ilkinin kaynağının peygamber vahyi, ikincisin genel vahiy olduğunu söylemektedir.

[4-7. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal ve Kılavuz kitaplarının dördüncü bölümünde yine “Genel Bilgiler” başlığı altında dinî hükümler, aklî hükümler, deliller ve ilmin sebeplerini işlemişlerdir. Atay & Yazıcıoğlu ve Ünal

bunların yanında aklın önemini detaylı bir şekilde anlatmışlardır. Ayrıca Ünal, ilmin sebepleri konusunda önce ilmin önemini, sonra ilmi hazırlayan sebepleri ve din-ilim münasebetini anlatmıştır. Kılavuz ise ilk olarak hüküm kavramını ele almış ve bununla ilgili güzel bir açıklama yapmıştır:

İslam'ın koyduğu hükümler her ne kadar üç bölümde inceleniyor ve bizim onları yerine getirmemiz açısından, itikadi, ameli ve ahlaki diye üçe ayrılıyorsa da bir bakıma hepsi de itikadidir. Çünkü dini bir hüküm hangi gruptan olursa olsun, apaçık Kur'an ayeti ve apaçık mütevatir sünnetle sabit olmuşsa, onun dinden olduğuna inanmak farzdır ve zorunludur. Bu bir inanç hükmüdür. (s. 43)

[8-10, 12. Kitaplar] Onat vd., Yıldırım vd., Solak ve Kılavuz vd.'nin kitaplarında yer alan varlık ve bilgi meseleleri aynı alt başlıklar ve benzer yaklaşım tarzlarıyla ele alınmıştır. Varlık meselesiyle ilgili Allah-alem ilişkisi konusunda varlık kadîm ve hâdis olarak ikiye ayrılmış, böylece Allah ve O'nun dışındaki varlığın arasındaki en temel farka işaret edilmiştir. Madde konusunda kadim geleneklerden itibaren bu konuda ortaya atılan görüşler verilmiş, sonrasında İslam'ın bakış açısına değinilmiştir. Kılavuz vd. madde konusunda ortaya atılan teorilerle ve İslam âlimlerinin konuya yaklaşımıyla ilgili aydınlatıcı bir açıklama yapmışlardır:

Daha önceki kültürlerde de var olan atom teorisi kelamcılar elinde tamamen yeni bir renge büründürülmüş ve mekanik bir işleyiş fikrinden tamamen arındırılarak ısrarla yaratma olgusuna vurgu yapılmıştır. Bu durum, kelamcıların atom teorisini benimsemesinin tamamen dinî bir temele dayandığını göstermektedir. Onlar ne salt fizikçi ne de felsefecidirler. Gayeleri bir teori geliştirmek veya var olan teoriyi işleyerek farklı bir form kazandırmak değil, ulaştıkları verilerle dinî düşüncüyü pekiştirmek ve akli bir izaha kavuşturmadır. (s. 32)

Hayat konusunda Allah'ın hayat veren olduğuna, insan konusunda da genel olarak insanın sorumlu olmasına vs. değinilmiştir.

Bilgi meselesinde ise öncelikle bilginin tanımı yapılmış ve kaynakları teker teker açıklanmıştır. Bilgi-değer ilişkisi başlığı altında hüsün-kubuh anlatılmış, bilgi-inanç ilişkisiyle ilgili olarak ise bilmekle iman etmenin farkına ve bununla beraber iman için bilginin gerekliliğine değinilmiştir. Kılavuz vd. bunu şu şekilde ifade etmişlerdir: "Tasdikin bulunmadığı soyut bilme, iman değildir. Mümin olmak için sadece bilmek yeterli olsaydı Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamberi, şeytanın da Allah'ı bildiği için mümin olmaları gerekecekti." (s. 39).

Tablo 3.6. Genel Bilgiler

GENEL BİLGİLER			
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
1	ERKUL 1962-1975	4. Bölüm: Kesin ve Zanna Dayanan Deliller 5. Bölüm: İlmin Sebepleri 6. Bölüm: Vacip, Mümkün, Müstahîl ve Hükümleri 7. Bölüm: Tabiat Kanunları (Sadece bu kitapta böyle bir konu var.)	
		Dinî Hükümler	-
		Aklî Hükümler	Vacip, mümkün, müstahîl. (6. Bölüm)
		Deliller	Naklî ve aklî deliller. Naklî delillerin bölümleri: Sübûtu ve delaleti kesin, sübûtu kesin-delaleti zannî, sübûtu zannî-delaleti kesin, sübûtu da delaleti de zannî. (4. Bölüm)
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl (dedüksiyon, endüksiyon, analogi). (5. Bölüm)
2	AYDIN 1981	6. Bölüm: Genel Bilgiler	
		Dinî Hükümler	-
		Aklî Hükümler	Vacip, mümteni', caiz.
		Deliller	Dinî deliller: 4 tane. Aklî deliller: Kat'î (bedihiyyât, müşâhedât, tecrübeler, hads, mütevâtîrât, nazariyyât) ve zannî.
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl.
3	NAR 1984	7. Bölüm: Bilgi Meselesi Tarifi: (Tanımlar, Bilginin Çeşitleri (Din ilimleri-dünya ilimleri ayrımı yapılmış, ilkinin kaynağının peygamber vahyi, ikincisinin genel vahiy olduğu söylenmiştir.), Bilginin Yolları, Aklın Faaliyetleri, Kelâmda Deliller ve Dereceleri) Bilginin Değeri	
		Dinî Hükümler	-
		Aklî Hükümler	Vacip, mümkün müstahîl.
		Deliller	Naklî (4 tane) ve aklî deliller: Kat'î (bedihiyyât, müşâhedât, tecrübeler, hads, mütevâtîrât, nazariyyât), zannî.
		İlmin Sebepleri	Haber, duyumlar, akıl.
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	4. Bölüm: Genel Bilgiler	
		Dinî Hükümler	İtikadî, amelî, ahlakî.
		Aklî Hükümler	Vacip, mümteni', mümkün.
		Deliller	Naklî (4 tane) ve aklî.
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl.
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	4. Bölüm: Genel Bilgiler	
		Dinî Hükümler	İtikadî, amelî, ahlakî.
		Aklî Hükümler	Vacip (li-zâtîhi/li-gayrihi), mümteni', mümkün.
		Deliller	Dinî (kat'î, zannî), aklî.
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl.

Tablo 3.6. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar	
6	ÜNAL 1997-2001	4. Bölüm: Genel Bilgiler	
		Dinî Hükümler	İtikadî, amelî, ahlakî.
		Aklî Hükümler	Vacip (li-zâtihi/li-gayrihi), mümteni‘, mümkün.
		Deliller	Dinî, aklî.
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl
7	KILAVUZ 1997-2001	4. Bölüm: Genel Bilgiler *İlk olarak hüküm kavramı açıklanmıştır.	
		Dinî Hükümler	İtikadî, amelî, ahlakî.
		Aklî Hükümler	Vacip, mümteni‘, mümkün.
		Deliller	Dinî, aklî.
		İlmin Sebepleri	İlmin tanımı yapılmıştır. Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl.
8	ONAT VD. 2003-2006	3. Bölüm: Varlık ve Bilgi Sorunu Allah-alem ilişkisi: Vacip-hadis. Madde: Cevher-araz meselesinden biraz bahsedilmiştir. Hayat İnsan Bilginin tanımı: Detaylı bir anlatım var. Klasik kelâm kitaplarında olduğu gibi sofistlere cevap niteliğinde “eşyanın gerçekliği sabittir” açıklaması da yapılmıştır. Değer kavramı: Hüsün-kubuh konusu. Ahlaki değerlerin nasıl bilindiği konusundaki görüş farklılıkları verilmiş ve Mutezile ve Mâtürîdî’nin haklı olduğu söylenmiştir. Din ile bilgi arasındaki ilişki	
		Dinî Hükümler	-
		Aklî Hükümler	-
		Deliller	-
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl.
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	1. Bölüm: Kelâm Bilimi ve Temel sorunları Varlık sorunu: Allah-alem ilişkisi, madde, hayat, insan. Bilgi sorunu: Bilginin tanımı, kaynakları: Klasik kelâm kitaplarında olduğu gibi sofistlere cevap niteliğinde “eşyanın gerçekliği sabittir” açıklaması da yapılmıştır. Bilgi-değer ilişkisi: Hüsün-kubuh anlatılmıştır. Bilgi-inanç ilişkisi: Bilmekle iman etmenin farkına ve iman için bilginin gerekliliğine değinilmiştir.	
		Dinî Hükümler	-
		Aklî Hükümler	-
		Deliller	-
		İlmin Sebepleri	Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl

Tablo 3.6. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
10	SOLAK 2013	1. Bölüm: Kelâm Bilimi ve Temel sorunları Varlık sorunu: Allah-alem ilişkisi, madde, hayat, insan. Bilgi sorunu: Bilginin tanımı, kaynakları, bilgi-değer ilişkisi, bilgi-inanç ilişkisi.
		Dinî Hükümler -
		Aklî Hükümler -
		Deliller -
		İlmin Sebepleri Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	Kitabın ilk bölümü olan “Akaid ve Kelâm İlminin Kaynakları: Akıl ve Vahiy” adlı bölümde akaid ve kelâm ilminin kaynaklarının akıl ve vahiy olduğu söylenmekte, bu kaynaklardan biri olan duyulara birkaç kelimeyle işaret edilmektedir.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	2. Bölüm: Kelâm İlminde Temel Meseleler Varlık meselesi (Allah-alem ilişkisi, madde, hayat, insan) Bilgi meselesi (Bilginin tanımı, kaynakları, iman-bilgi ilişkisi, akıl-vahiy ilişkisi) Allah’ın bilgisi ve beşerî bilgi ayrımı. Delil (Naklî, Aklî) Hüküm (Dinî, Aklî)
		Dinî Hükümler İtikadî, amelî, ahlakî.
		Aklî Hükümler Vacip, mümteni‘, mümkün.
		Deliller Naklî, aklî.
		İlmin Sebepleri Havass-ı selîme, haber-i sadık, akıl.

3.2.1.5. Allah’a İman

“Genel Bilgiler” bölümünden sonra genel olarak tüm kitaplarda imanın şartları sırayla ele alınmaya başlanmıştır. Bunların sıralaması değişiklik gösterse de konuyu ele alan tüm kitaplarda öncelikle ilk şart olan Allah’a iman konusu işlenmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi son yıllarda bu konular kelâmdan bir önceki yıl okutulan akaid kitabına kaydırıldığı için Kılavuz vd.nin kelâm kitabında hiç yer almamaktadır.

[1. Kitap] İlk yazılan kitap da (Erkul) aslında bu konuların yer almadığı bir diğer kitaptır. Ancak üçüncü baskıdan (1967) itibaren “Vücud-i Bari’yi İspat Eden Deliller” adlı bir bölüm kitabın sonuna eklenmiş ve hudûs, imkân, ibdâ‘, gaye ve nâmütenâhi delilleri kısaca açıklanmıştır.

[2. Kitap] Mehmet Aydın'ın kitabında yedinci bölüm "Allah'a İman" ve sekizinci bölüm "Allah'ın Sıfatları" olarak tasarlanmıştır. Allah'a iman konusuna kısa bir giriş yapıldıktan sonra hudûs, imkân, hareket, ibdâ' ve illet-i gâiyye delilleri kısaca açıklanmış, hareket delilinin açıklamasında fizik biliminden örnekler kullanılmıştır. Allah'ın sıfatları konusunda Ehl-i sünnet'in ve Mu'tezile'nin görüşlerine yer verilmiş ve sonrasında sıfatların çeşitleri nefsiyye, selbiyye, sübûtiyye başlıkları altında incelenmiştir. Son olarak ise rü'yetullah konusuna değinilmiştir.

[3. Kitap] Ali Nar sekizinci bölümde "İlmi Kelâmın Meseleleri" başlığı altında öncelikle kısaca iman konusuna değinmiş sonrasında Allah'ın varlığının naklî ve aklî delillerini sıralamıştır. "Delillerin izahına geçmeden, çıkacak pürüzleri defetmek isteriz." şeklindeki beyanın ardından teselsül, devir ve tesadüf kavramlarını detaylı bir şekilde açıklamıştır. "Delillerin Tafsili" adını verdiği dokuzuncu bölümde, bir önceki bölümde isimlerini zikrettiği delilleri sırasıyla ele almıştır. Nar, diğer tüm yazarlardan farklı bir yaklaşım benimsemiş ve naklî delilleri *inni* ve *limmi* olarak ikiye ayırmış; aklî delilleri ise *tabii deliller* (imkân, hareket ve hudûs, illet-i gâiyye), *metafizik deliller* (ezeli hakikatler, nâmütenâhi tasavvur, kemal tasavvuru) ve *ahlakî deliller* (ammenin kabulü, hayır arzusu, sorumluluk duygusu) olarak üç ana başlık altında incelemiştir. Yalnızca bu kitapta karşılaştığımız *ezeli hakikatler delilini* yazar "Akli, matematik ve ahlaki hakikatler gerçektir ama hariçte arasak bulamayız ve zihnimizde vardır. O halde, bunların ezeli bir ilmin eseri olduğu açıktır." (s. 90) şeklinde açıklamaktadır. Ahlakî delillerde anlattığı konulardan diğer bazı kitaplarda da bahsedilse de bu şekilde delil olarak ele alan ve açıklayan tek yazar da yine Ali Nar'dır. Ayrıca yazar, delilleri açıkladıktan sonra "Örnekler ve Yorumlar" diye bir başlık açmış ve burada da daha yeni ve modern olarak tabir ettiği "matematik delil" (olasılıkla ilgili), "uzay yapısı", "denge kanunu" ve "tabiatın tepmesi (dengenin bozuluşu)" gibi gerçekten de yeni ve modern diyebileceğimiz bazı örnekler vermiştir. Son olarak ise daha fazla örnek için bazı kitaplar önermektedir. Onuncu bölümde Allah'ın sıfatlarını ele almış, on birinci bölümde ise bu sıfatların taalluklarına ve konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine yer vermiştir. Sıfatların taalluklarından da yalnızca Nar bahsetmektedir. Esma ve rü'yet meselelerini sıfatlarla alakalı olduğu için burada incelediğini söyleyen yazar, rü'yet konusunda Mu'tezile'nin ve Ehl-i sünnet'in görüşlerini vermiştir. Son olarak "Sıfatlarla İlgili Meseleler" başlığı altında "şirk, çeşitleri ve sonuçları", "Allah'ın efali" ve "efal-i ibad" konularına değinmiştir. Efal-i

ibad konusunda küllî ve cüz'î iradede bahsetmiş ve çok kısaca mezheplerin görüşlerine değinmiştir.

[4-7. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal ve Kılavuz kitaplarının beşinci bölümünü Allah'a iman konusuna ayırmışlar ve “Allah'ın Varlığına İman”, “Allah'ın Varlığını İspat Eden Deliller” ve “Ahirette Allah'ın Görülmesi” alt başlıklarıyla beraber konuyu ele almışlardır. Kılavuz dördüncü bir alt başlık olarak “Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar”ı eklemiştir. Allah inancının fitri olduğuna ve tabii bir duygu olduğuna değinilen bu dört kitapta da aynı deliller aynı sırayla ve benzer şekilde açıklanmıştır: hudûs, imkân, hareket, ibdâ' ve illet-i gâiyye, kemal. Hudûs delilini anlatırken teselsülün imkânsız olduğuna da birer cümleyle değinmişlerdir. Diğer yazarlardan farklı olarak Ünal, delillere geçmeden önce Allah'ın sıfatlarını bir okuma parçası olarak vermiştir. Rü'yetullah konusunda da öncelikle Ehl-i sünnet'in görüşü ve delilleri açıklanmış ve Mu'tezile'nin bu görüşü kabul etmediği ifade edilmiştir. Onat & Akbulut buna ek olarak Mu'tezile'nin sunduğu delilleri de vermiştir.

[8. Kitap] Onat vd. “Allah'ın Varlığı ve Birliğine İman” adını verdiği beşinci bölümde Allah'ın varlığına iman ve Allah'ın birliğine iman konularını ayrı ayrı ele almış ve öncelikle delilleri anlatmış sonra Kur'an'dan örnekler vererek konuyu detaylandırmıştır. Allah'ın varlığına hudûs, imkân ve kemal delillerini; Allah'ın birliğine temânu' ve gaye ve düzen delillerini vermiştir. Gaye ve düzen delilini Allah'ın birliğine delil olarak vermesine rağmen birliğine değil de varlığına delil olacak şekilde açıklaması kafa karışıklığına yol açabilmektedir. Yazar bu bölümde Allah'ın sıfatları ve isimlerinden de bahsetmiştir. Son olarak ise diğer tüm kitaplardan farklı olarak bu bölümün sonunda “Ateizm ve Deizm” adlı bir başlık açmış ve aslında ateizmin hiçbir zaman ciddi bir problem olmadığını söylemiştir. Bu düşüncesini “Çünkü Kur'an doğrudan tanrı tanımazlıkla mücadele etmekten çok, yanlış tanrı inancı ile mücadele etmektedir. Onun temel hedefi tevhit inancına uygun bir Allah düşüncesini bilinçlere yerleştirmektir.” (s. 73) cümleleriyle temellendirmektedir.

[9-10. Kitaplar] Yıldırım vd. ve Solak kitaplarının dördüncü bölümüne “Allah'ın Varlığı ve Birliği: Tevhit” başlığını vermişlerdir. Bu iki kitap, hudûs, imkân, kemal, gaye ve düzen, fitrat ve temânu' delillerini kısaca anlatarak bölüme başlamaktadır.

Yıldırım vd. tevhidin bütün iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağı olduğunu, insanın güven duygusunu geliştirdiğini, insanlar arasında eşitlik ve adalet duygusunu beslediğini ve insanı özgürleştirdiğini söylemekte ve bu kısmın sonunda rü’yetullaha bir cümle ile değinmektedirler. Sonrasında her iki kitapta da Allah’ın sıfatları ve isimleri anlatılmıştır. Solak ise incelediğimiz kitaplar arasında ilk kez karşılaştığımız bir ayırmadan bahsetmekte, İslam âlimlerinin Allah’ın isimlerini dört kısımda ele aldığını söylemektedir: Zat-ı ilâhiyyeye delalet edenler, evsaf-ı sübhâniyyeyi anlatanlar, efâl-i ilâhiyyeyi gösterenler ve cemâlî ve celâlî isimler.

[11. Kitap] Diğer kitaplara nazaran daha geniş bir biçimde konuyu ele alan *Akaid ve Kelâm 11* adlı kitap “Allah İnancı ve İslam Akaidindeki Yeri” adlı başlıkla konuya giriş yapmış ve burada kelime-i şهادetten bahsetmiştir.

Müslüman olmak isteyen bir kimse, İslam’a ilk adımını bu sözle atar. Çünkü doğru bir Allah inancı her şeyden önemlidir. (...) Bu açıdan İslam doğru Allah inancı üzerinde çokça durmuştur. Denilebilir ki yaklaşık on üç yıllık Mekke döneminde İslam’ın tebliğinin temel konusu Allah inancını yanlışlarından arındırmak ve onun birliğini insanlara anlatmaktır. (s. 45)

Daha sonra Allah inancının fitriliğine vurgu yapılmış ve naklî ve aklî deliller açıklanmıştır. Naklî delillere bazı ayetlerden örnekler verilmiş, aklî delillerden hudûs, imkân ve gaye ve nizam delilleri anlatılmıştır. Aklî deliller güncel örneklerle (ör. peynir kendiliğinden küflenmez, ağaç kendiliğinden mobilya olmaz), öğrencilerin anlayabileceği bir dille detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Allah’ın isimleri ve sıfatlarından da bahsedildikten sonra Allah’a imanın insana kazandırdıkları yedi madde halinde sıralanmıştır. Yazarın ifadesiyle özetlenecek olursa “Allah’a bilerek, anlayarak ve isteyerek inanan bir kişi huzurlu, sorumluluk ve güven duygusuna sahip, dürüst, başkalarına zarar vermeyen ve insanlık bağları kuvvetli bir kimsedir. Allah’a inanan kendisi için istediğini başkası için de ister ve herkesi sever.” (s. 61).

Tablo 3.7. Allah’a İman

ALLAH’A İMAN		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	7. Bölüm: Vücut-i Bari’yi İspat Eden Deliller *Bu bölüm üçüncü baskıdan (1967) itibaren eklenmiştir. Hudûs Delili: Teselsülden de bahsedilmiştir. İmkân Delili, İbdâ’ Delili, Gaye Delili, Nâmütenâhi Delili: Hepsi önerme olarak verilmiş ve sonrasında açıklanmıştır.
2	AYDIN 1981	7. Bölüm: Allah’a İman Allah’ın Varlığına İman Allah’ın Varlığının Delilleri: Hudûs, İmkân, Hareket, İbdâ’ ve İllet-i Gâiyye Hareket delilinde fizikten açıklamalar kullanılmıştır. 8. Bölüm: Allah’ın Sıfatları Ehl-i Sünnet İnançında Sıfat: Sıfatlar Allah’ın zatının aynı da değildir gayrı da değildir. Selefiyye ise bunun bilinmeyeceğini söylemiştir. Mu‘tezile’nin Sıfatullah Görüşü: Mu‘tezile taaddüd-i kudemâ sebebiyle sıfatları reddetmiştir. Allah’ın Sıfatlarının Çeşitleri: Nefsiyye, selbiyye, sübûtiyye. Ahirette Allah’ın Görülmesi: Ayetlerden deliller getirilmiştir. Mu‘tezile’nin rü’yetullahı kabul etmediği söylenmiştir.
3	NAR 1984	8. Bölüm: İlmi Kelâmın Meseleleri İman İsbat-ı Vacib (Nakli ve Akli Deliller): Kur’an delilleri: İnni delil / Limmi delil / Burhan-ı Temanu Sistematiik düşünceden gelen deliller: Tabii deliller (İmkân-Hareket ve Hudûs- İllet-i Gâiyye) / Metafizik deliller (Ezeli hakikatler-Nâmütenâhi tasavvur-Kemal tasavvuru) / Ahlaki deliller (Ammenin kabulü-Hayır arzusu, irade, vicdan-Sorumluluk duygusu) Üç Engelin Halli (Teselsül-Devir-Tesadüf) Yukarıda zikredilen deliller bir sonraki bölümde açıklanmış, burada üç engel ve izahı verilerek bölüm tamamlanmıştır. 9. Bölüm: Delillerin Tafsili Deliller: Önceki bölümde isimleri zikredilen deliller kısaca anlatılmıştır. *Ezeli hakikatler delilinden ilk kez burada bahsedilmiştir: “Akli, matematik ve ahlaki hakikatler gerçektir ama hariçte arasak bulamayız ve zihnimizde vardır. O halde, bunların ezeli bir ilmin eseri olduğu açıktır.” (s. 90) Örnekler ve Yorumlar: Tesadüf konusunda: Matematik delil (olasılıkla ilgili) / Uzay yapısı / Denge kanunu / Tabiatın tepmesi (dengenin bozuluşu). Hatırlatmalar: Daha fazla örnek için bazı kitaplar önerilmiştir. 10. Bölüm: Sıfatlar Bahsi Vacib Varlık Sıfatlar Bahsi: Önce vacibü’l-vücut kavramı açıklanmış, sonra sıfatlar üç başlık altında incelenmiştir: nefsi, selbi, sübûti. 11. Bölüm: Sıfatların Taalluku Sıfatların Taalluku ve Mezheplerin Görüşleri: (ilim, irade, tekvin, kudret) Esmâ - Rü’yet Meselesi: Esmâ ve rü’yet meselelerinin sıfatlarla alakalı olduğu için burada incelendiği ifade edilmiştir. Rü’yet konusunda Mu‘tezile’nin ve Ehl-i sünnet’in görüşlerine yer verilmiştir. “Bedir gecesinde kameri gördüğünüz gibi...” hadisi. Sıfatlarla İlgili Meseleler: Şirk, çeşitleri ve sonuçları / Allah’ın efali / Efal-i ibad (Burada küllî ve cüzî iradede bahsedilmiş ve çok kısaca mezheplerin görüşlerine değinilmiştir.)

Tablo 3.7. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	5. Bölüm: Allah’a İman Allah’ın Varlığına İman: Allah inancının fitrî olduğu vurgulanmıştır. İhlas suresinin mealini verilmiş ve orada geçen beş sıfattan ve surenin akli bir delil sunduğundan bahsedilmiştir. Allah’ın Varlığını İspat Eden Deliller: Hudûs (Çok kısaca teselsülün imkansız olduğuna değinilmiştir.), İmkân, Hareket, İbdâ’ ve İlet-i Gâiyye, Kemal. Ahirette Allah’ın Görüleceği: Ayetlerden deliller getirilmiştir. İmam Eş’arî’nin akli delil olarak ortaya koyduğu “varlık delili”nden bahsedilmiştir: Birçok şeyi var olduğu için görüyoruz. Allah da var o zaman görebiliriz. Mu‘tezile ise rü’yetullahı kabul etmiyor.
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	5. Bölüm: Allah’a İman Allah’ın Varlığına İman: Allah inancı insanın yaratılışından gelir. İhlas suresinin mealı. Allah’ın Varlığını İspat Eden Deliller: Hudûs (Çok kısaca teselsülün imkansız olduğuna değinilmiştir.), İmkân, Hareket, İbdâ’ ve İlet-i Gâiyye, Kemal. Ahirette Allah’ın Görülmesi: Ayetlerden deliller getirilmiştir. İlk kez Mu‘tezile’nin delillerine de yer verilmiştir.
6	ÜNAL 1997-2001	5. Bölüm: Allah’a İman Allah’ın Varlığına İman: Allah inancı doğuştandır. Allah’ın varlığı hakkında bolca ayet ve hadisler verilmiştir. Delillerden önce Allah’ın sıfatlarına bir okuma parçasında yer verilmiştir. Allah’ın Varlığını İspat Eden Deliller: Hudûs (Çok kısaca teselsülün imkansız olduğuna değinilmiştir.), İmkân, Hareket, İbdâ’ ve İlet-i Gâiyye, Kemal: Deliller çok kısa anlatılmıştır. Ahirette Allah’ın Görülmesi: Ayetlerden deliller getirilmiştir. 2-3 tane hadis. Mu‘tezile rü’yetullahı kabul etmiyor.
7	KILAVUZ 1997-2001	5. Bölüm: Allah’a İman Allah’ın Varlığına İman: Ehl-i fetrete bir cümleyle değinilmiştir. Allah’ın varlığına inanmak insanda tabii bir duygu ve bilinçtir. Allah’ın Varlığını İspat Eden Deliller: Hudûs delili anlatılırken bir cümleyle teselsülden ve bunun imkânsız oluşundan bahsedilmiştir. İmkân, Hareket, İbdâ’ ve İlet-i Gâiyye, Kemal. *Bütün deliller çok kısa anlatılmıştır. Ahirette Allah’ın Görüleceği: Rü’yetullaha dair altı tane delil gösterilmiştir. Mu‘tezile ve Cehmiye rü’yetullahı kabul etmiyor. Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar: - Akılcılık ve Bilime Verilen Önem - Akılcılığın Gerçeklik ve Yapıcılıkla İlişkisi
8	ONAT VD. 2003-2006	5. Bölüm: Allah’ın Varlığı ve Birliğine İman Allah’ın Varlığının Delilleri: Hudûs (Teselsüle kısaca değinilmiştir.), İmkân, Kemal. Allah’ın Varlığına İman: İnanma insanda bir ihtiyaçtır. İhlas suresi. Allah’ın Birliğinin Delilleri: Temânu’ delili detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Gaye ve düzen delili Allah’ın birliğine delil olarak verilmiş ama birliğine değil varlığına delil olacak şekilde açıklanmıştır. Allah’ın Birliğine İnanma Allah’ın Sıfatları Allah’ın İsimleri Ateizm ve Deizm Bölümün sonunda “Yeryüzündeki Yaşam Bir Tesadüf müdür?” adlı alıntı bir okuma parçası var.

Tablo 3.7. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	4. Bölüm: Allah'ın Varlığı ve Birliği: Tevhit Allah'ın Varlığı ve Birliğinin Delilleri: Deliller çok kısa anlatılmıştır: Hudûs, İmkân, Kemal, Gaye ve Düzen, Fıtrat ve Temânu'. Allah'ın Varlığına ve Birliğine İnanma: Tevhit bütün iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağıdır. İnsanın güven duygusunu geliştirir. İnsanlar arasında eşitlik ve adalet duygusunu besler, çünkü üstünlük sadece takva iledir. İnsanı özgürleştirir. Buranın sonunda rü'yetullah'a bir cümle ile değinilmiştir. Allah'ın Sıfatları Kur'an'da Allah'ın İsimleri
10	SOLAK 2013	1. Kitap 4. Bölüm: Allah'ın Varlığı ve Birliği: Tevhit Allah'ın Varlığı ve Birliğinin Delilleri: Hudûs, İmkân, Kemal, Gaye ve Düzen, Fıtrat ve Temânu'. Allah'ın Varlığına ve Birliğine İnanma: Allah'a iman insanın fıtratı gereğidir. Allah'ın Sıfatları Kur'an'da Allah'ın İsimleri: İslam âlimlerinin Allah'ın isimlerini dört kısımda ele aldığı söylenmiştir: Zatı ilahiyeye delalet edenler, evsafi sübhaniyeyi anlatanlar, efali ilahiyeyi gösterenler ve cemali ve celali isimler. *İlk kez böyle bir ayırmadan bahis var.
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	3. Bölüm: Allah'a İman Allah İnancı ve İslam Akaidindeki Yeri: Kelime-i şهادet. "Müslüman olmak isteyen bir kimse, İslam'a ilk adımını bu sözle atar. Çünkü doğru bir Allah inancı her şeyden önemlidir." (s. 45) Allah İnancının Fıtriliği Allah'ın Varlığının ve Birliğinin Delilleri: Deliller aklî ve naklî olarak ikiye ayrılmış ve naklî delillere bazı ayetlerden örnek verilmiştir. Hudûs (Güncel örneklere yer verilmiştir. ör. Peynir kendiliğinden küflenmez, ağaç kendiliğinden mobilya olmaz.), İmkân, Gaye ve nizam. Allah'ın İsimleri Allah'ın Sıfatları Allah'a İmanın İnsana Kazandırdıkları: Yedi madde halinde anlatılmıştır: "Özetle söylemek gerekirse Allah'a bilerek, anlayarak ve isteyerek inanan bir kişi huzurlu, sorumluluk ve güven duygusuna sahip, dürüst, başkalarına zarar vermeyen ve insanlık bağları kuvvetli bir kimsedir. Allah'a inanan kendisi için istediğini başkası için de ister ve herkesi sever." (s. 61) Okuma metni: Allah'ı Anlatan İnsan, Hazreti İbrahim
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.1.6. Kaza ve Kadere İman

İmanın şartlarını ele alan kitaplarda ortak bir sıralama söz konusu değildir. Ancak çoğu kitapta (Aydın, Nar, Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) Allah’a imandan hemen sonra kaza ve kadere iman konusu yer almıştır.⁶⁵ Tevfik Rüştü Erkul ve Kılavuz vd.nin kelâm kitaplarında [1. ve 12. Kitaplar] ise bu konu bulunmamaktadır.

[2. Kitap] Aydın, kitabının dokuzuncu bölümüne “İrade – Kaza ve Kader” başlığını vermiş ve iradenin tanımını yaparak anlatımına başlamıştır. Allah’ın iradesiyle insan iradesini karşılaştırdıktan sonra kaza ve kader kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarını vermiştir. Kulların fiillerinin yaratılmasının kaza ve kaderle ilgisine değindikten sonra da bu konu hakkında Cebriyye ve Mu‘tezile’nin görüşlerini ve onlara yapılan eleştirileri ve Ehl-i sünnet’in görüşlerini açıklamıştır. Son alt başlık olan “İslami Kader Anlayışı ve Cebircilik” konusunda da kaderin her türlü tedbiri almayı gerekli gördüğünü söylemektedir.

[3. Kitap] Ali Nar “Kader ve Kaza” adını verdiği on ikinci bölümde öncelikle konuyla ilgili olan hüsn-kubuh ve hayır-şer meselelerini açıklayarak mezheplerin görüşlerini aktarmıştır. “Asıl tanım ve tarifler” başlığı altında kaza ve kaderin tanımlarını verdikten sonra ise tevekkül ve tedbir, rızık (haramın rızık olup olmadığı) ve ecel kavramlarını ele almıştır. Sonuç bölümünde “Biz bu bahiste akli izahlara yer vermedik. Çünkü kaza ve kaderle ona bağlı hususlarda uzun söz her zaman tehlikelidir.” (s. 127) diyerek akli delillere yer vermeme nedenini açıklamıştır.

[4-7. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal ve Kılavuz diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de ortak bir başlıklandırma kullanmışlar, kaza ve kaderin sözlük ve terim anlamlarını vererek konuya giriş yapmışlardır. Ünal diğer üç yazardan farklı olarak bu girişin ardından kaza ve kaderin münasebetini ve bunlara inanmanın faydalarını anlatmış, kaza ve kaderin değişip değişmeyeceğini, levh-i mahfuzu ve ilk iman kavramını açıklamıştır. Sonra yine bu dört kitabın hepsinde kulların fiillerinin yaratılmasının kaza ve kaderle ilgisi açıklanmış ve insanın fiillerini kendisinin

⁶⁵ Onat vd., Yıldırım vd., Solak ve Akaid ve Kelâm (11. Sınıf)’ta Allah’a imandan sonra meleklerle iman konusu yer almaktadır.

yaratmadığı ama kendisinin seçtiğini vurgulanmıştır. “Kaza ve Kader Konusunda Mezheplerin Görüşleri” başlığı altında Cebriyye ve Mu‘tezile’nin görüşlerini açıklayıp tenkit etmişler ya da tenkit edildiklerini ifade etmişlerdir. Ehl-i sünnet’in görüşünü açıklarken Eş‘arîlerde *kesb* kavramına, Mâtürîdîlerde ise *cüz’î irade*ye vurgu yapmışlardır. Son olarak *irade*, *rızık* ve *ecel* kavramlarını açıklayan yazarlar irade konusunda küllî ve cüz’î irade ayırımına dikkat çekmişler (Kılavuz hariç), irade ile tevekkülün karıştırılmaması gerektiğini vurgulamışlar ve haramın rızık olup olmadığı ve öldürülen kişinin eceliyle ölüp ölmediği konularında Ehl-i sünnet ve Mu‘tezile’nin görüşlerine yer vermişlerdir. Ayrıca Onat & Akbulut görüş farklılıklarından bahsettikten sonra, “...rızık konusunda Ehl-i sünnet’in yaklaşımı daha doğrudur.” (s. 72) örneğinde olduğu gibi daha doğru olduğunu düşündüğü görüşe işaret etmektedirler.

[8. Kitap] Onat vd. bu konuyu ahirete imandan hemen önce, “Kaza ve Kaderin Sözlük ve Terim Anlamları”, “İnsanın Kaderi”, “İnsanın Fiilleri”, “Allah’ın Hidayeti ve Saptırması”, “Ecel ve Ömür Kavramları”, “Rızık Meselesi” ve “Tevekkül” alt başlıklarıyla beraber ele almışlardır. Konuyla ilgili Cebriyye ve Mu‘tezile’nin görüşlerini açıklayıp Ehl-i sünnet’in eleştirisine kısaca değinmişlerdir. Maktulün eceli konusundan ve *tabii ömür* diye bir kavramdan bahsetmişlerdir. Haram rızık mı konusunda da Ehl-i sünnet ve Mu‘tezile’nin görüşlerine yer vermişlerdir.

[9-10. Kitaplar] Yıldırım vd. ve Solak da diğer birçok yazar gibi kaza ve kader kavramlarını tanımlayarak bölüme giriş yapmışlardır. Diğerlerinden farklı olarak ilk kez insanın kaderle ilgili bazı özelliklerinden yani; akıl sahibi, özgür ve sorumlu olmasından bahsetmişlerdir. Son olarak da “Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar” başlığı altında ecel ve ömür, rızık, afet, sağlık ve hastalık, başarı ve başarısızlık, tevekkül, hayır ve şer, hidayet ve dalalet kavramlarını ve bunların kaza ve kaderle ilişkisini açıklamışlar, mezhepler arasındaki görüş farklılıklarına hiç girmemişlerdir. İlk kez karşımıza çıkan kavramlardan biri olan afetle ilgili olarak depremlerdeki tedbir eksikliğine vs. vurgu yapmışlardır.

[11. Kitap] Tüm bu kitaplar arasında *Akaid ve Kelâm 11* adlı kitabın konuyu çok daha kapsamlı ve açıklayıcı bir şekilde ele aldığı dikkat çekmektedir. “Kader; sorumluluktan kurtuluş için değil, kişinin haddini bilmesi, iyilik ve başarı

durumlarında asıl failin Allah olduğunu hatırlaması içindir.” (s. 134) ifadesi bu konuyla ilgili güzel bir açıklama arz etmektedir. Kitap, kader ve kaza kavramlarını açıkladıktan sonra kader ve kaza inancının Kur’an ve hadislerdeki temellerini göstermek adına onlarca ayet ve hadise yer vermiş ve ardından kader inancının doğrudan ilişkili olduğu ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarını, konuyla bağlantılı olarak açıklamıştır. Kendisinden önceki iki kitapta (Yıldırım vd., Solak) olduğu gibi insanın akıl sahibi, özgür ve sorumlu olmasını kaderle ilgili olarak ele almıştır. Yine önceki iki kitaptaki gibi kaderle ilişkilendirilen kavramlardan ecel ve ömür, rızık, afet, sağlık ve hastalık, başarı ve başarısızlık, dua ve tevekkül, sabır, teslimiyet ve rıza, hayır ve şer, hidayet ve dalaletle değinmiştir. Rızık konusuyla ilgili önemli bir noktaya dikkat çekmiş, “Kur’an’a göre rızık, yalnızca gıdalardan ibaret değildir. Başta din, hidayet ve nübüvvet olmak üzere Allah’ın manevi lütufları da rızık olarak kabul edilmiştir.” (s. 145) denmiştir. Ayrıca Ehl-i sünnet’e göre haramın da rızık olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 3.8. Kaza ve Kadere İman

KAZA VE KADERE İMAN		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
2	AYDIN 1981	9. Bölüm: İrade – Kaza ve Kader İradenin Anlamı: Sözlük anlamı. Allah’ın İradesi Nasıldır: Allah’ın iradesiyle insanın iradesi karşılaştırılmıştır. Kaza ve Kaderin Lügat ve İstilah Manaları Kulların Fiillerinin Yaratılmasının Kaza ve Kaderle İlgisi: İnsanın irade-i cüz’iyyesinden bahsedilmiştir. Kaza ve Kader Konusunda Belli Başlı Mezheplerin Görüşleri: Cebriyye, Mu‘tezile, Ehl-i sünnet. Cebriyye ve Mu‘tezile’nin görüşleri verildikten sonra tenkit edilmiştir. İslami Kader Anlayışı ve Cebircilik: Kaderin her türlü tedbiri vs. almayı gerekli gördüğü vurgulanmıştır.
3	NAR 1984	12. Bölüm: Kader ve Kaza İlgili Meseleler: Hüsün-kubuh (Açıklaması ve mezheplerin görüşleri.) / Hayır ve şer (Mezheplerin görüşleri.) Bundan sonra “Asıl tanım ve tarifler” denilerek kaza ve kaderin tanımları verilmiştir. Sonra tevekkül ve tedbir, rızık (haramın rızık olup olmadığı) ve ecel kavramları ele alınmıştır. Sonuç: “Biz bu bahiste akli izahlara yer vermedik. Çünkü kaza ve kaderle ona bağlı hususlarda uzun söz her zaman tehlikelidir” ifadesi yer almaktadır. Bölüm sonunda “Kaza ve Kader” adlı bir okuma parçası var.

Tablo 3.8. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	6. Bölüm: Kaza ve Kadere İman Kaza ve Kaderin Anlamları Kulların Fiillerinin Yaratılmasının Kaza ve Kaderle İlgisi: Bir cümleyle cüz'î iradeden bahsedilmiştir. "Demek ki insan kendi iradesiyle yaptığı işlerin 'yaratıcısı' değil ama 'yapıcısıdır'." (s. 55) Kaza ve Kader Konusunda Mezheplerin Görüşleri: Mu'tezile ve Cebriyye'nin görüşleri açıklanıp tenkit edilmiştir. Sonra Eş'ariyye'nin görüşünden kısaca bahsedilmiş ve Mâtürîdî'nin görüşü çok detaylı bir şekilde açıklanmıştır. İrade: Sözlük ve terim anlamları. Küllî ve cüz'î irade. İrade ve tevekkülü karıştırmamak lazımdır vurgusu var. Rızık: Sözlük ve terim anlamları. Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin rızık tanımları ve haramın rızık olup olmadığı konusundaki görüşleri verilmiştir. Ecel: Sözlük anlamı. Ehl-i sünnet'in ecel görüşü. Maktul eceli ile mi öldü konusunda Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin görüşleri.
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	6. Bölüm: Kaza ve Kadere İman Kaza ve Kaderin Anlamları Kulların Fiillerinin Yaratılmasının Kaza ve Kaderle İlgisi Kaza ve Kader Konusunda Mezheplerin Görüşleri: Cebriyye ve Mu'tezile'nin görüşleri verilip birer cümleyle eleştirilmiştir. Eş'arîlerin insan sorumluluğunu izah edebilmek için "kesb" kavramını kullandıkları vurgulanmıştır. Mâtürîdîlerle ilgili "İnsan sorumluluğunun temeli bir fiili yaratma gücü değil, bir fiili seçme ve elde etme hürriyetidir." cümlesi önemli. Cüz'î iradeden de kısaca bahsedilmiştir. İrade: Sözlük ve terim anlamları. İlahi irade ve insan iradesi olarak ikiye ayrılmış, insan iradesinde küllî-cüz'î iradeden bahsedilmiştir. Tevekkülle karıştırmamak gerektiği vurgulanmıştır. Rızık: Sözlük ve terim anlamları. Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin rızık tanımları ve haramın rızık olup olmadığı konusundaki görüşleri. Yazarın "...rızık konusunda Ehl-i sünnet'in yaklaşımı daha doğrudur." (s. 72) şeklinde bir tercihi bulunmaktadır. Ecel: Sözlük anlamı. Maktul eceli ile mi öldü konusunda Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin görüşleri.
6	ÜNAL 1997-2001	6. Bölüm: Kaza ve Kadere İman Kaza ve Kaderin Anlamları: Anlamlarından sonra kaza ve kaderin münasebeti ve bunlara inanmanın faydaları anlatılmıştır. Sonra kaza ve kaderin değişip değişmeyeceği, levh-i mahfuz ve ilk iman kavramı açıklanmıştır. Kulların Fiillerinin Yaratılmasının Kaza ve Kaderle İlgisi Kaza ve Kader Konusunda Mezheplerin Görüşleri: Cebriyye ve Mu'tezile'nin görüşleri kısaca açıklanmış ve Ehl-i sünnet'in bunları tenkit ettiği söylenmiştir, nasıl tenkit ettiği açıklanmamıştır. Eş'arîlerde yine "kesb" kavramına, Mâtürîdîlerde cüz'î iradenin önemine vurgu yapılmaktadır İrade: Sözlük ve terim anlamları. İradenin küllî ve cüz'î olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenmiştir. Konunun devamında hayır ve şer ve tevekkül meseleleri de ele alınmıştır. Rızık: Sözlük ve terim anlamları. Öncelikle Ehli sünnet'in görüşü dört maddede açıklanmış, sonra Mu'tezile'nin haramın rızık olmadığını söylediği ifade edilmiştir. Ecel: Sözlük ve terim anlamları. Ecelle ilgili Hz. Peygamberin (sav) bir hadisi verilerek detaylı ve güzel bir açıklama yapılmıştır. Öldürülen kişinin eceli hakkında Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin görüşleri. Okuma Parçası: "Cebriyye'nin Kader Anlayışı"

Tablo 3.8. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
7	KILAVUZ 1997-2001	6. Bölüm: Kaza ve Kadere İman Kaza ve Kaderin Anlamları: “İlk iman” kavramına bir cümleyle değinilmiştir. Kulların Fiillerinin Yaratılmasının Kaza ve Kaderle İlgisi: Tek yaratıcının Allah olduğuna ve insanların kendi fiillerini yaratmadığına dair Ehl-i sünnet’in sunduğu deliller verilmektedir. Kaza ve Kader Konusunda Mezheplerin Görüşleri: Cebriyye ve Kaderiyye-Mu‘tezile’nin görüşleri verilmiş, sonra Ehl-i sünnet’in eleştirisi açıklanmıştır. Mâtürîdî ve Eş‘arî’nin görüşü açıklanırken küllî ve cüz’î iradeye kısaca değinilmiştir. İrade: Sözlük ve terim anlamları. *Külli ve cüz’î iradeye burada değinilmemiştir. Rızık: Haram da rızıktır ama Mu‘tezile haramı rızık saymamıştır. Ecel: Ecelin hiçbir şekilde değişmeyeceğini söylenmiş ve “sadaka ömrü uzatır” gibi hadisler buna göre açıklanmıştır. Öldürülen de eceliyle ölür ama Mutezile bu fikre katılmaz. Bölüm sonunda “Teslimiyet” başlıklı bir okuma parçası var.
8	ONAT VD. 2003-2006	9. Bölüm: Kaza ve Kadere İman Kaza ve Kaderin Sözlük ve Terim Anlamları İnsanın Kaderi İnsanın Fiilleri: İnsan fiiliyle yaratma arasında kurulan ilişki anlatıldıktan sonra mezheplerin görüşleri verilmiştir. Cebriyye ve Mu‘tezile’nin görüşleri açıklanıp Ehl-i sünnet’in eleştirisine kısaca değinilmiştir. Eş‘arî ve Mâtürîdî’nin görüşleri biraz karışık açıklanmış, Mâtürîdî’de kısaca cüz’î iradeden bahsedilmiştir. Allah’ın Hidayeti ve Saptırması Ecel ve Ömür Kavramları: Maktulün eceli konusuna değinilmiş, tabii ömür diye bir kavramdan bahsedilmiştir. Rızık Meselesi: Haram rızık mı konusu, Ehl-i sünnet ve Mu‘tezile’nin görüşleri. Tevekkül
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	8. Bölüm: İnsan ve Kaderi Kader ve Kaza Kavramları: Kaderin yaratılıştaki ölçü ve uyuma işaret ettiği vurgusu var. İnsanın Kaderle İlgili Bazı Özellikleri: Akıl sahibi olmak, özgür olmak, sorumlu olmak. Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar: Ecel ve Ömür (Mezheplerin görüş farklılıklarına yer verilmemiştir.) / Rızık (Mezheplerin görüş farklılıklarına yer verilmemiştir.) / Afet (Depremlerdeki tedbir eksikliği vs. vurgulanmıştır.) / Sağlık ve hastalık / Başarı ve başarısızlık / Tevekkül / Hayır ve şer (Hüsün-kubuh. Görüş farklılıklarından bahsedilmemiştir.) / Hidayet ve dalalet.
10	SOLAK 2013	2. Kitap 3. Bölüm: İnsan ve Kaderi Kader ve Kaza Kavramları İnsanın Kaderle İlgili Bazı Özellikleri: Akıl sahibi olmak, özgür olmak, sorumlu olmak. Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar: Ecel ve Ömür (Ecel değişir mi, değişmez mi. Görüş farklılıklarına kısaca değinilmiştir.) / Rızık (Haramın rızık olup olmadığı konusundaki görüş farklılıklarına kısaca değinilmiştir.) / Afet / Sağlık ve hastalık / Başarı ve başarısızlık / Tevekkül / Hayır ve şer (Hüsün-kubuh. Görüş farklılıklarından kısaca bahsedilmiştir.) / Hidayet ve dalalet.
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	7. Bölüm: Kaza ve Kadere İman Kader ve Kaza Kavramları Kader ve Kaza İnancının Kur’an ve Hadislerdeki Temelleri: Onlarca ayet ve hadis verilmiş, sonrasında kader inancının doğrudan ilişkili olduğu ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatları konuyla bağlantılı olarak açıklanmıştır. İnsanın Kaderle İlgili Bazı Özellikleri: Akıl sahibi olmak, özgür olmak, sorumlu olmak. Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar: Ecel ve ömür (Ecel değişmez.) / rızık (Ehl-i sünnet’e göre haram da rızıktır.) / afet (tedbirin önemi) / sağlık ve hastalık / başarı ve başarısızlık / dua ve tevekkül / sabır, teslimiyet ve rıza / hayır ve şer / hidayet ve dalalet.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.1.7. Meleklerle İman

Tüm kitaplar arasında en benzer içeriğe sahip olan konu meleklerle iman konusudur. Meleklerle iman konusunun yer almadığı Erkul ve Kılavuz vd.nin kitapları [1. ve 12. Kitaplar] hariç tüm kitaplarda meleklerle imanın öneminden, konunun naklî ve aklî delillerinden, meleklerin özelliklerinden ve görevlerinden ve melek dışında gözle görülmeyen diğer varlıklardan yani cin ve şeytandan (Aydın hariç) bahsedilmiştir.

[2. Kitap] Meleklerle imanın önemiyle ilgili olarak Aydın “Allah’ın vahyini ve O’nun yüce peygamberlerinin varlığını ancak Allah’ın melekleri sayesinde öğreniyoruz. Bundan dolayı peygamberlere inanmadan önce onlara peygamberliği getiren meleğin varlığına inanmak lazımdır.” (s. 87) açıklamasını yapmıştır.

[3. Kitap] Ali Nar meleklerin mana ve mahiyetini anlatırken öncelikle varlığın çeşitlerinden bahsetmektedir. Varlığın *vacip* ve *mümkün* olmak üzere ikiye ayrıldığını, mümkün varlıkların ise *cevher* ve *arazdan* oluştuğunu, cevherin de *mürekkeb* yani cisim ya da *cüz lâ yetecezzâ* olarak iki çeşidi olduğunu söylemiştir. Bütün bu ayrımları ve açıklamaları meleklerin cismin de bir türü olan latif cisimlerden olduğunu ifade edebilmek için yapmıştır. Ayrıca Nar, peygamberler ve velilerin melekleri görebileceğini ama Mu‘tezile’nin bunu kabul etmediğini vurgulamıştır.

Meleklerle imanın aklî deliliyle ilgili de tüm kitaplarda benzer bir açıklama yapılmaktadır. Buna göre akıl, meleklerin varlığını kesin delillerle ispat edemediği gibi inkâr da edemez. Ancak Kur’an’da apaçık delillerle ispat edildiğine göre bunu kabul eder, imkânsız bir şey olarak görmez. Ayrıca bu konuda özellikle dikkat çekilen noktalardan birisi de gözle görülmemelerinin yok oldukları anlamına gelmeyeceği meselesidir. Zira gözle görülemediği halde var oldukları bilinen birçok şey vardır. Yazarlar bunlara örnek olarak çoğunlukla akıl ve ruhu örnek vermişlerdir. Ünal, farklı olarak röntgen şuaları, iks ışınları ve güneşin ultraviyole ışınlarını da örnek olarak sunmaktadır. Kılavuz vd. (*Akaid ve Kelâm 11*) bu konuyu başarılı bir şekilde özetlemişlerdir:

Meleklerin gözle görülmez, duyu organlarıyla algılanamaz varlıklar oluşu, inkâr edilmeleri için bir gerekçe olamaz. Gerek akla gerekse pozitif bilimlere dayanılarak meleklerin var veya yok olduklarına dair kesin deliller ileri sürülemez. Çünkü melekler, gözlem ve deneye dayanan pozitif bilimlerin ilgi alanı dışında kalan fizik ötesi varlıklardır. Bugün pozitif bilimlerin henüz açıklayamadığı akıl, ruh, bilinç gibi pek çok şeyin varlığını kabulleniyoruz. Hiçbir etki altında kalmadan düşünebilen insan aklı (aklıselim) da meleklerin varlığını kabullenir, caiz görür, imkânsız görmez. (s. 67)

Tablo 3.9. Meleklerle İman

MELEKLERE İMAN		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
2	AYDIN 1981	12. Bölüm: Meleklerle İman Meleklerle İman: Meleklerin varlığına en büyük delil Kur'an'dır. Gözümüzle görmediğimiz halde inandığımız başka şeyler de var. Görmüyoruz diye inkâr edemeyiz. Meleklerin Mahiyeti: Meleklerin nurdan yaratıldığından ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Meleklerin Vazifeleri: Cebrâil, Azrâil, İsrâfil, Mikâil, İlliyyûn-Mukarrebîn, Hafaza, Mûnker ve Nekir. Melekler Görülebilir mi?: Melekler nurani, ruhani ve manevi varlıklar olduklarından onları görmek mümkün değildir, sadece insan şekline girerse görülebilir.
3	NAR 1984	13. Bölüm: Meleklerle İman Mana ve Mahiyet: Meleklerin genel özelliklerinden bahsedilmiş, sonra melek adları ve görevleri sıralanmıştır: Cebrâil, Azrâil, İsrâfil, Mikâil, Hamele-i arş, Kirâmen Kâtibîn, Mûnker ve Nekir, Zebaniler, Mukarreb Melekleri. Varlık ve İçinde Melekler: Varlığın çeşitlerinden bahsedilmiştir, vacip ve mümkün. Mümkün varlıkların cevher ve araz olarak iki çeşidi olduğu, cevherin de ya mürekkebe yani cisim ya da cüz la yeteceza olduğu ve cisimlerin de latif veya kesif olduğu açıklamaları yapılmış ve meleklerin latif cisim olduğu söylenmiştir. Peygamberler ve veliler melekleri görebilir ama Mu'tezile bunu kabul etmez. Meleklerin Genel Ödevleri ve Hikmetleri: Altı maddede anlatılmış ve insanların ve meleklerin dereceleri açıklanmıştır. Cin ve Şeytan: Nakli ve aklî delilleri anlatılmıştır.
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	7. Bölüm: Meleklerle İman Meleklerle İman: Meleklerin özellikleri. Meleklerle imanın önemi: Allah'a imandan hemen sonra zikredilir çünkü Allah'ın vahyini peygamberlere getirirler. Meleklerin Naklen İspatı ve Aklen Kabulü: Öncelikle Kur'an'dan ayetler verilmiş, sonra gözle görülmemesinin inkâr etmeye sebep olamayacağı vs. ile aklen mümkün olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Meleklerden Başka Gözle Görülmeyen Diğer Varlıklar: Cin ve şeytan.
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	7. Bölüm: Meleklerle İman Meleklerle İman Meleklerin Naklen İspatı ve Aklen Kabulü: İlk başlıkta ayetleri verdiği için burada meleklerin varlığı konusunda en büyük delilimiz Kur'an'dır demekle yetinilmiş, ayetler tekrar edilmemiştir. Meleklerden Başka Gözle Görülmeyen Diğer Varlıklar: Cin ve şeytan.

Tablo 3.9. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
6	ÜNAL 1997-2001	7. Bölüm: Meleklerle İman Meleklerle İman Meleklerin Naklen İspatı ve Aklen Kabulü: Gözle göremediğimiz halde var olduğunu bildiğimiz şeylere akıl ve ruha ek olarak “röntgen şuaları, iks ışınları ve güneşin ultraviyole ışınları” da örnek verilmiştir. Meleklerden Başka Gözle Görülmeyen Diğer Varlıklar: Cin ve şeytan.
7	KILAVUZ 1997-2001	7. Bölüm: Meleklerle İman Meleklerle İman: Meleklerle imanın gereği ve önemi. Meleklerin özellikleri. Meleklerin Naklen İspatı ve Aklen Kabulü: Meleklerin varlığı aklen mümkündür. Meleklerden Başka Gözle Görülmeyen Diğer Varlıklar: Cin (cinler de insanlar gibi mükelleftirler. Gayba dair bilgileri yoktur.), şeytan.
8	ONAT VD. 2003-2006	6. Bölüm: Meleklerle İman * Bu konu diğer kitaplara göre daha kısa ve hızlıca ele alınmıştır. Meleklerin Varlığı: En büyük delilimiz Kur’an’dır. Meleklerin varlığını akıl kesin delillerle ispat edemediği gibi inkâr da edemez. Özellikleri. Meleklerin Görevleri: Azrâil, Mikâil, İsrâfil. Meleklerle İmanın Önemi Cin ve Şeytan
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	5. Bölüm: Melekler Meleklerin Varlığı: Özellikleri. Meleklerin Görevleri: Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil, Hârût ve Mârût, Kirâmen Kâtibîn, Rıdvân ve Mâlik. Meleklerle İmanın Önemi Cin ve Şeytan
10	SOLAK 2013	5. Bölüm: Melekler Meleklerin Varlığı Meleklerin Görevleri: Cebrâil, Hafaza melekleri, Mikâil, Azrâil, İsrâfil, Kirâmen Kâtibîn, Münker ve Nekir. Okuma metni: Cibrîl Hadisi Meleklerle İmanın Önemi Cin ve Şeytan
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	4. Bölüm: Meleklerle İman Meleklerin Varlığı ve Mahiyeti: İman esaslarının ikincisidir. Kur’an’da meleklerin özellikleri. Meleklerin Görevleri: Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil, Kirâmen Kâtibîn, Münker ve Nekir, Hazene-i cennet ve cehennem, Hamele-i arş, Mukarrebûn melekler. Meleklerle İmanın İnsana Kazandırdıkları Gözle Görülmeyen Diğer Varlıklar: Cin ve şeytan. Bu konu diğer kitaplara göre çok daha uzun ve detaylı ele alınmıştır.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.1.8. Kitaplara İman

Erkul ve Kılavuz vd.nde (*Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm*) yer almayan “kitaplara iman” konusu çoğunlukla ayrı bir bölüm olarak ele alınmakla beraber Yıldırım vd., Solak ve Kılavuz vd.nin (*Akaid ve Kelâm 11*) kitaplarında peygamberlere iman konusuyla birlikte yer almıştır.

[2-3. Kitaplar] Aydın bu bölümde sadece dört büyük kitaba ve diğer peygamberlere verilen sahifelere değinirken Nar, öncelikle kitap kavramını açıklamakta, ardından dört büyük kitap ve sahifelerden ve son olarak Kur'an'dan detaylı olarak bahsetmektedir. “Kur'an ve Tercüme” başlığıyla ise yalnızca Nar'ın kitabında karşılaşılmakta ve yazar burada tercümelerin Kur'an'ın yerini tutmayacağını, onlarla ibadet edilemeyeceğini söylemektedir.

[4-5 ve 7. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut ve Kılavuz ise önceki iki yazardan farklı olarak öncelikle kitaplara imanın önemini anlatmışlar ve sonrasında diğerleri gibi sahifelerden ve dört büyük kitaptan bahsetmişlerdir. Ayrıca Kılavuz bölüm sonunda “Kur'an-ı Kerim Hakkında Ne Dediler” adlı bir okuma parçasına yer vermiş ve Batılı düşünürlerin Kur'an hakkındaki sözlerini aktarmıştır.

[6. Kitap] Ünal çoğunlukla önceki üç yazarla çok benzer şekilde konuyu işlemesine rağmen burada onlardan farklı olarak ilahi kitapların gönderilme sebeplerini ve bu kitapların bildirdiği ortak esasları anlatmış, Kur'an'dan bölüm sonunda verdiği okuma parçasında bahsetmiştir.

[8. Kitap] Onat vd. vahiy kavramına da vurgu yaparak çok kısaca dört büyük kitap ve sahifelerden bahsetmişler ve ilahi kitapların gönderilme sebeplerine değinmişlerdir. Kur'an'dan çok daha detaylı bahseden kitapta ilk (ve son) kez “Kur'an'ın Ana Konuları” adlı bir başlığa yer verilmiş ve burada Allah, insan, tabiat, nübüvvet ve ahiretin Kur'an'ın en temel konuları olduğu söylenmiş ve bunlar teker teker açıklanmıştır.

Yukarıda da söylendiği gibi Yıldırım vd., Solak ve Kılavuz vd. (*Akaid ve Kelâm 11*) “Nübüvvet ve İlahi Kitaplar” adını verdikleri bölümde öncelikle peygamberlik konusunu işlemişler, kitaplara iman konusunu bu bölüm içinde “Peygamberlere Gönderilen Kitaplar” başlığı altında ele almışlardır. Burada da yalnızca sahifelerden ve dört büyük kitaptan bahsetmişlerdir. Kılavuz vd. bunlara ek olarak bir de ilahi kitapların ortak mesajlarına değinmiştir.

Tablo 3.10. Kitaplara İman

KİTAPLARA İMAN		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
2	AYDIN 1981	11. Bölüm: İlahi Kitaplar ve Kur'an-ı Kerim İlahi Kitaplara Toplu Bir Bakış: Tevrat (Bugün elde bulunan Tevratların gerçek Tevrat olamayacaklarıyla ilgili detaylı açıklamalar var.), Zebur, İncil (Bugün elde bulunan İncillerin gerçek İncil olamayacaklarıyla ilgili açıklamalar bulunmaktadır. İznik Konsili'nden bahsedilmiştir.), Kur'an (Vahyin geliş şekillerinden, manen ve lafzen Allah'tan gönderildiğinden ve yedi özelliğinden bahsedilmektedir: tahrife uğramadı, ezberleme ve yazma metoduyla muhafaza edildi, dinamiktir, Peygamberin (sav) hayatında tatbik edildi, evrenseldir, Hz. Muhammed'in hayatını biliyoruz, lafzen ve manen mucizedir.) Diğer Peygamberlere Verilen Sahifeler: Sadece peygamber adları ve sayfa sayıları yazılmıştır.
3	NAR 1984	16. Bölüm: Kitaplara İman Esas: Kitap kavramını açıklanmıştır. 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Dört büyük kitap. Kur'an: Sözlük manası, diğer isimleri, tanımları. Kur'an-ı Kerim'in Hal ve Muhtevası: Mucize yönlerinin ispatı (Tespit yönünden / lafız yönünden / mana yönünden, geçmişe dair haberleri, geleceğe dair müjdeleri, keşif ve icatlara önceden işaret) Kur'an ve Tercüme: Tercümelerin Kur'an'ın yerini tutmayacağı, onlarla ibadet edilemeyeceği söylenmektedir.
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	8. Bölüm: Kitaplara İman Genel Olarak Kitaplara İman: Kitaplara imanın önemi. 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. İlahi Kitaplar: Tevrat, Zebur, İncil (Dört İncil, İznik Konsili), Kur'an.
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	8. Bölüm: Kitaplara İman Genel Olarak Kitaplara İman: Kitaplara imanın önemi. 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. İlahi Kitaplar: Tevrat (Bölümleri Tekvin, Huruc vs.), Zebur, İncil (Dört İncil, İznik Konsili), Kur'an.

Tablo 3.10. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
6	ÜNAL 1997-2001	8. Bölüm: Kitaplara İman İlahi Kitaplar Bilgisi a. İlahi Kitap Kavramı: 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Dört büyük kitap. b. İlahi Kitapların Gönderilme Sebepleri: İlk kez bu kadar detaylı anlatılmıştır. c. İlahi Kitapların Bildirdiği Ortak Esaslar: Bu konu ilk kez anlatılmaktadır. *Kur'an'dan bölüm sonunda verdiği okuma parçasında bahsediyor.
7	KILAVUZ 1997-2001	8. Bölüm: Kitaplara İman Kitaplara İman: Önemi. İlahi Kitaplar: 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Dört büyük kitap. İlahi kitapların bildirdiği ortak esaslar. Bölüm sonunda “Kur'an-ı Kerim Hakkında Ne Dediler” adlı bir okuma parçası bulunmakta ve Batılı düşünürlerin Kur'an hakkındaki sözleri aktarılmaktadır.
8	ONAT VD. 2003-2006	7. Bölüm: Kitaplara İman İlahi Kitap Kavramı: Vahiy kavramına vurgu var. Tevrat, Zebur, İncil ve sahifelerden birer cümleyle bahsedilmektedir. Yüce Allah'ın İnsanlara Kitap Göndermesinin Nedenleri Bilinen İlahi Kitaplar: Tevrat, Zebur, İncil (kısaca), Kur'an'dan ve özelliklerinden detaylı olarak bahsedilmektedir. Kur'an'ın Ana Konuları: İlk kez (ve sadece burada) böyle bir başlık ve konu var. Allah, insan, tabiat, nübüvvet ve ahiretin Kur'an'ın en temel konuları olduğu söylenmekte ve bu kavramlar açıklanmaktadır.
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	6. Bölüm: Nübüvvet ve İlahi Kitaplar Resul, Nebi, Vahiy Kavramları: Resul-nebi farkına değinilmemiştir. Allah'ın Peygamber ve Vahiy Göndermesinin Nedenleri Peygamberlerin Nitelikleri: Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet. Peygamberliğin Kanıtı Olarak Mucize: Mucizenin tanımı ve açıklaması. Peygamberlere Gönderilen Kitaplar: 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Tevrat (anlamı, bölümleri vs.), Zebur (anlamı vs.), İncil (anlamı, dört İncil vs.), Kur'an (anlamı, başka isimleri, indirilişi vs. Özellikleri bir okuma parçasında verilmiş.) Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliği: Mesajı, örnekliliği, son peygamber oluşu.
10	SOLAK 2013	2. Kitap 1. Bölüm: Nübüvvet ve İlahi Kitaplar Resul, Nebi, Vahiy Kavramları: Resul-nebi farkına değinilmiştir. Allah'ın Peygamber ve Vahiy Göndermesinin Nedenleri Peygamberlerin Nitelikleri: Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet. Peygamberliğin Kanıtı Olarak Mucize: Mucizenin tanımı ve açıklaması. Peygamberlerin bazı mucizelerine örnekler verilmiştir. Mucize konusundaki tartışmalara hiç değinilmemiştir. Peygamberlere Gönderilen Kitaplar: Vahiy kavramı ve vahiy geliş şekilleri. 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Tevrat (anlamı vs.), Zebur (anlamı vs. En uzun ve detaylı anlatım burada.), İncil (anlamı, dört İncil, İznik Konsili, konuları vs.), Kur'an (anlamı, başka isimleri, indirilişi, Mekki-Medeni ayetler, mucize oluşu) Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliği: Mesajı, örnekliliği, son peygamber oluşu.

Tablo 3.10. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	5. Bölüm: Peygamberlere ve Kitaplara İman Resul, Nebi, Vahiy Kavramları: Resul-nebi farkına değinilmiştir. Vahiy kavramı ve üç şekli. Peygamberlik ve Peygamberler: Peygamberlere olan ihtiyaç / Peygamberlerin özellikleri (Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet.) / Kur'an'da adı geçen peygamberler. Peygamberliğin İspatı: Mucize: Sözlük ve terim anlamı. Açıklaması. Kur'an'ın mucize oluşu. Mucize dışındaki olağanüstü haller, keramet vs. Peygamberlere Gönderilen Kitaplar: 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Tevrat (anlamı vs.), Zebur (anlamı vs.), İncil (anlamı, dört İncil, İznik Konsili vs.), Kur'an (anlamı, indirilişi, toplanması, çoğaltılması, iki temel özelliği: hidayet kitabı olması, mu'ciz bir kelim olması. İlahi kitapların ortak mesajları. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberlik Özellikleri: Mesajının evrenselliği, insanlığa örnekliliği, son peygamber oluşu. Peygamberlere ve Kitaplara İmanın İnsana Kazandırdıkları Okuma metni: "Veda Hutbesi"
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.1.9. Peygamberlere İman

Peygamberlere iman konusu genellikle kitaplara iman bölümünden sonra ele alınmış, son kitaplarda ise bu iki konu birlikte, aynı bölüm içinde ele alınmaya başlamıştır. Diğer imanın şartları gibi bu konu da Erkul ve Kılavuz vd.nde (*Anadolu İmam Hatip Lisesi Kelâm*) [1. ve 12. Kitaplar] yer almamaktadır.

[2. Kitap] Aydın, peygamberlere iman konusunu anlayabilmek için önce peygamberlik ve vahiy kavramlarını bilmek gerektiğini söylemiş ve bunları açıklayarak bölüme giriş yapmıştır. Burada resul-nebi farkına ve vahyin geliş şekillerine de değinmiştir. Peygamberlere neden ihtiyaç duyulduğunu anlattıktan sonra da peygamberliğin mucize kavramıyla ilişkisini kısaca anlatmış ancak detaya girmemiştir. Yalnızca bazı mucizelerden örnek vermiş ve Kur'an'ın en büyük mucize olduğunu ifade etmiştir. Son olarak Hz. Muhammed'in (sav) son peygamber oluşunu ve özelliklerini anlatmıştır.

[3. Kitap] Nar bu konuyu iki bölümde ele almış, ilkinde peygamberlere iman konusunu, ikincisinde vahiy kavramını işlemiştir. Peygamberlere iman bölümüne peygamber kelimesinin anlamını vererek başlayan yazar resul-nebi farkına da değinmiştir. Ali Nar bu bölümde diğer kitaplarda karşılaşılmayan farklı bazı meselelere de temas etmiştir. İlk olarak peygamberlere iman konusunda Ehl-i sünnet'in görüşünü açıklamıştır. Ayrıca "Peygamberlerin Sayısı ve Sıfatları" başlığı altında ilk kez peygamberlerin sayısı ile ilgili hususa değinmiş, diğer kitaplarda "sıdk, emanet, fetanet, tebliğ ve ismet" olarak zikredilen peygamber sıfatlarına bir de "erkek olma" şartını eklemiştir. Diğer kitaplarda olmayan bir diğer başlık da "Peygamberlik Ödevi" adlı başlıktır. Burada yazar şefaathet ve ümmet kavramlarını açıklamakta, her peygamberin kendi ümmetine şefaathet hakkı olduğunu, Hz. Muhammed'in (sav) şefaathetinin ise herkesi kapsadığını söylemektedir. Peygamberliğin ispatı konusunda da önceki konularda olduğu gibi klasik yöntemlerin ardından çağdaş yöntemlere işaret etmektedir. Aklî delilleri "geçmiş ulemanın ispatları" ve "çağdaş ispatlar" olarak ikiye ayırmış, geçmiş ulemanın ispatlarında "vahiy ve mucize yolu", "Hz. Peygamberin (sav) tarihi kişiliği", "ümme olarak ortaya çıkışı", "diğer otoritelerin ona (sav) teslim oluşu", "geçmiş kitaplardaki şehadetler" ve "Kur'an ve hadisler arasındaki üslup ve ifade farkı" şeklinde adlandırdığı delilleri sıralamıştır. Çağdaş ispatlar konusunu ise bir sonraki bölümde (Vahiy ve İspatı) ele almıştır. Burada öncelikle vahiy kavramını açıklamış ve güncel bazı örnekler (insandaki telepati yeteneği vs.) vererek vahyin mümkün olduğunu, zorunlu olduğunu ve vuku bulduğunun tevatürle sabit olduğunu ifade etmiştir. Ardından mucize kavramına, mucizenin çeşitlerine ve mucizeye benzeyen hallere değinmiştir. Son olarak "Peygamberlik ve Vahyin İspatında Üç Yol" adında yeni bir başlık açan yazar burada da Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini ispatlamaya çalışmıştır. Bunun için Hz. Peygamberin hayatından, mücadelelerinden ve bıraktığı eserden (İslam'ın kıyamete kadar varlığını sürdürecektir olması) bahsetmiştir. "Yukarıda işaret ettiğimiz mücadeleleri de onun peygamberliğinin en esaslı delili. Hiçbir eğitim görmediği ve daha önce bir savaşa katılmadığı halde; o gün için dünyanın en güçlü ordularına karşı derme çatma diyebileceğimiz gruplarla savaşmış ve hep galip gelmiştir." (s. 153-154) cümleleri konuyu nasıl ele aldığına dair bir ipucu sunmaktadır.

[4-7. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal ve Kılavuz peygamberlere imanı genel olarak açıklayarak konuya giriş yapmış, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinin ispatını ve mucizelerini anlatmışlardır. Atay & Yazıcıoğlu peygamberliğin aklen caiz olduğuna ama akıl her şeyi kavrayamadığı için bu kuruma ihtiyaç olduğuna ve Hz. Peygamberin sahip olduğu üstün hasletlerin onun peygamberliğinin delili olduğuna dikkat çekmişlerdir. Onat & Akbulut ilk kez diğer dinlerdeki peygamber inancına da kısaca değinmişler ve peygamberlerin insan oluşlarına vurgu yapmışlardır. Ünal, Hz. Muhammed'in (sav) mucizeleriyle diğer peygamberlerin mucizeleri arasındaki farklardan bahsetmiş ve onun (sav) mucizelerini "kendi isteğiyle gerçekleşenler" ve "istediği dışında gerçekleşenler" olarak ikiye ayırmış ve bunlara örnekler vermiştir. Kılavuz, peygamberlere iman söz konusu olduğunda alışık olunan bir açıklamayı ilk kez yapmıştır: "Bir peygamberin peygamberliğini ispat, ancak, hiç şüphe taşımayan kesin bir delille mümkün olabilir. Bu kesin delil de ya onun gösterdiği mucizeyi duyu organıyla gözlemek, yahut kesin bilgi ifade eden mütevâtir bir haberle o mucizeden haberdar olmaktır." (s. 89) Ancak bu girişin ardından mucize kavramını dahi açıklamamıştır. Bu dört kitapta ortak olarak vurgulanan bir diğer konu ise Kur'an'ın Hz. Muhammed'in (sav) en büyük mucizesi olduğu konusudur.

[8. Kitap] Onat vd. bu bölümde peygamber kavramına, peygamberlerin insanlardan seçilmesinin nedenlerine, mucizeye, peygamberlerin niteliklerine ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine değinmiştir. Mucizeyle ilgili yapılan "Mucizeyi akıl ile açıklamak mümkün değildir." (s. 92) açıklaması yazarların bu meseleye hakimiyetini sorgulamaya sebep olabilmektedir. Ayrıca "Her Peygamberin Getirdiği Mesajın Evrensel Oluşu" adlı bir alt başlık bulunmakta ancak burada Hz. Muhammed'in (sav) mesajının evrenselliğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu başlıkta "Hz." kelimesi yerine yanlışlıkla "Her" kelimesinin yazıldığı düşünülmektedir.

[9-10. Kitaplar] Yıldırım vd. ve Solak kitaplara iman konusunda da bahsedildiği üzere peygamberlere ve kitaplara iman konularını "Nübüvvet ve İlahi Kitaplar" adını verdikleri tek bir bölümde ele almışlardır. Öncelikle resul, nebi ve vahiy kavramlarını açıklamışlar, Allah'ın peygamber ve vahiy göndermesinin nedenlerini ve peygamberlerin özelliklerini aktarmışlardır. Mucize konusunda ise Onat vd. ile aynı

görüŖe sahip olan yazarlar mucizenin aklen izahının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Peygamberlere gönderilen kitaplardan bahsettikten sonra da Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini, mesajı, örneklığı ve son peygamber oluşu üzerinden anlatmışlardır.

[11. Kitap] Kılavuz vd. (*Akaid ve Kelâm 11*) de Yıldırım vd. ve Solak gibi peygamberlere ve kitaplara iman konusunu tek bir bölümde ele almışlardır. Konuyu işleyiş açısından da bu iki kitapla benzerlik gösteren bu kitapta da öncelikle resul, nebi ve vahiy kavramları açıklanmıştır. Peygamberlere neden ihtiyaç duyulduğundan, peygamberlerin özelliklerinden ve Kur'an'da adı geçen peygamberlerden bahsedildikten sonra mucize kavramına ve mucize dışındaki olağanüstü hallere değinilmiştir. Peygamberlere gönderilen kitaplar ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği anlatıldıktan sonra diğer kitaplardan farklı olarak peygamberlere ve kitaplara imanın insana kazandırdıkları anlatılmıştır.

Tablo 3.11. Peygamberlere İman

PEYGAMBERLERE İMAN		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
2	AYDIN 1981	10. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamberlik ve Vahiy: Peygamberlere iman konusunu anlayabilmek için önce bu iki kavramı bilmek gerekir denmiş ve bunlar açıklanmıştır. Resul-nebi farkına ve vahyin geliş şekillerine değinilmiştir. Peygamberlere Olan İhtiyaç Peygamberlik ve Mucize: Mucizenin tanımı yapılmamış ama temel noktalara (tehaddi vs.) değinilmiştir kısaca. Bazı mucizelerden örnek verilmiştir. Kur'an en büyük mucizedir. Hz. Muhammed (sav) Son Peygamber Oluşu: Son peygamber oluşundan sonra Hz. Peygamberin (sav) özellikleri anlatılmıştır.

Tablo 3.11. (devamı)

Kitaplar	İçindekiler ve Notlar
3	NAR 1984 14. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamberlere İman: Peygamber kelimesinin anlamı. Nebi-resul farkı. Ehl-i Sünnet'in Görüşü: İlk kez böyle bir başlık açılmış. Peygamberlerin Sayısı ve Sıfatları: Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet haricinde bir de erkek olma şartı sayılmıştır. Peygamberlik Ödevi: Şefaathet ve ümmet (her peygamberin kendi ümmetine şefaathet hakkı vardır. Hz. Muhammed'in (sav) şefaatheti ise umumdur. *İlk kez değinilen bir konu.), peygamberliğin lüzumu ve önemi (akıl her şeyi bilemez, kavrayamaz, bu durumlarda peygamberler gereklidir.) Peygamberliğin İspatı: Nakli / Akli (-Geçmiş ulemanın ispatları: vahiy ve mucize yolu, tarihi kişiliği, ümmi olarak ortaya çıkışı, diğer otoritelerin ona (sav) teslim oluşu, geçmiş kitaplardaki şahadetler, Kur'an ve hadisler arasındaki üslup ve ifade farkı -Çağdaş ispatlar: Bu başlık burada yer almış ama bir sonraki bölümde anlatılmıştır.) 15. Bölüm: Vahiy ve İspatı "Vahiy anlatırken, mucizeleri de anlatmış olacağız. Çünkü bizce mucize; vahyin zahir alemde görünmesidir." (s. 144) Anlam: Tanımı. Geliş şekilleri. Vahiy-i metlûv ve vahiy-i gayri metlûv ayrımı. Vahyin İspatı: Nakli deliller, akli ispat: Vahiy mümkündür. (Hayvanların eğitilmesi, uzaydan bile görüntü alabilen aletler ve insandaki telepati örnek verilmiştir.) Vahiy zorunludur. (Allah kullarını zayıf imkanlarıyla evrende yalnız bırakmaz. Peygamberlerin öğrettikleri şeyler evrensel kanunlardır.) Vahiy vuku bulmuştur. Mucize ve Çeşitleri: Anlamları. Hissi ve akli olarak ikiye ayrılmıştır. Kur'an en büyük mucizedir. Mucizeye benzeyen hallerden bahsedilmiştir. İspatta Üç Yol: Tarihi sicil (Peygamberliği ispat etmek için Hz. Peygamberi (sav) anlatmak gerekli görülmesi o yüzden kısaca hayatından vs. bahsedilmiştir.) / Mücadeleleri ("Yukarıda işaret ettiğimiz mücadeleleri de onun peygamberliğinin en esaslı delili. Hiçbir eğitim görmediği ve daha önce bir savaşa katılmadığı halde; o gün için dünyanın en güçlü ordularına karşı derme çatma diyebileceğimiz gruplarla savaşmış ve hep galip gelmiştir." s. 153-154) / Eser ve sonuç (s.154: "Peygamberliğin ispatında üçüncü ispat ise kesin sonuç açısından. Bu, nebinin bıraktığı ölmez eserdir.").
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995 9. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamberlere İman: Bu konuyu anlamak için peygamber ve vahiy kavramlarının bilinmesi gerekir denmiş ve bu kavramlar açıklanmıştır. Resul-nebi farkı. Vahyin sözlük ve terim anlamları. Peygamberin tebliğ ve beyan görevleri vurgulanmıştır. H. Muhammed'in (sav) Peygamberliğinin İspatı: Peygamberlik aklen caizdir ama bu kuruma ihtiyaç vardır çünkü akıl her şeyi kavrayamaz, bilemez. En büyük mucize Kur'an'dır. Hz. Peygamberin (sav) sahip olduğu üstün hasletler de onun peygamberliğinin delilidir. Son peygamberdir, mesajı evrenseldir. H. Muhammed'in (sav) Mucizeleri
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995 9. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamberlere İman: Resul-nebi farkı. Vahiy kavramı. *Diğer dinlerdeki peygamber inancına da kısaca değinilmiştir. H. Muhammed'in (sav) Peygamberliğinin İspatı: Peygamberlerin insan oluşundan bahsedilmekte, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in (sav) en büyük mucizesi olduğu söylenmektedir. H. Muhammed'in (sav) Mucizeleri: Mucize kavramı çok kısa açıklanmış ve bazı örnekler verilmiştir. Kur'an'ın mucizeliğinden bahsedilmiş, sonra yine başka örnekler verilmiştir.

Tablo 3.11. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
6	ÜNAL 1997-2001	9. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamberlere İman: Resul, nebi, vahiy kavramlarına hiç değinilmemiştir. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliğinin İspatı: Kur'an, önceki ümmetlerden haber vermesi, mucizeleri. Hz. Muhammed'in (sav) Mucizeleri: Hz. Muhammed'in (sav) mucizeleriyle diğer peygamberlerin mucizeleri arasındaki farklara değinilmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) mucizeleri ikiye ayrılmış ve örnekler verilmiştir: kendi isteğiyle gerçekleşenler, isteği dışında gerçekleşenler. Bölüm sonunda "Peygamberin Görevleri" ve "Peygamberimizin (sav) Güzel Ahlakı" adlı iki okuma parçası var.
7	KILAVUZ 1997-2001	9. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamberlere İman: Peygamber kavramı. Nebi-resul farkı. Peygamberlerin özellikleri: insan oluşları vs. Neden peygamberlere ihtiyaç olduğu. Vahiy kavramı. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliğinin İspatı: Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine akli ispat olarak onun (sav) üstün ahlakı ve nitelikleri verilmiştir. Tüm bunların bir insanda toplanmış olmasının onun (sav) peygamberlik iddiasını destekleyen çok güçlü bir akli delil olduğu söylenmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) Mucizeleri: Hz. Muhammed'in (sav) mucizeleri manevi, hissî ve haberî olarak ayrılarak hepsine örnekler verilmiştir.
8	ONAT VD. 2003-2006	8. Bölüm: Peygamberlere İman Peygamber Kavramı: Resul-nebi farkı. Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki peygamber algısı. Peygamberlerin İnsanlardan Seçilmesinin Nedenleri Peygamberliğin Kanıtı Olarak Mucize: Tanım ve açıklaması. Kur'an en önemli mucize. Peygamberlerin Nitelikleri: Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet. Her Peygamberin Getirdiği Mesajın Evrensel Oluşu *Muhtemelen Hz. Yerine yanlışlıkla "her" yazıldı. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliği: Mesajı, örnekliği, son peygamber oluşu.
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	6. Bölüm: Nübüvvet ve İlahi Kitaplar Resul, Nebi, Vahiy Kavramları: Resul-nebi farkına değinilmemiştir. Allah'ın Peygamber ve Vahiy Göndermesinin Nedenleri Peygamberlerin Nitelikleri: Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet. Peygamberliğin Kanıtı Olarak Mucize: Mucizenin tanımı ve açıklaması. Kur'an'ın en büyük mucize oluşu. Peygamberlere Gönderilen Kitaplar: 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Tevrat (anlamı, bölümleri vs.), Zebur (anlamı vs.), İncil (anlamı, dört İncil vs.), Kur'an (anlamı, başka isimleri, indirilişi vs. Özellikleri bir okuma parçasında verilmiş.) Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliği: Mesajı, örnekliği, son peygamber oluşu.
10	SOLAK 2013	2. Kitap 1. Bölüm: Nübüvvet ve İlahi Kitaplar Resul, Nebi, Vahiy Kavramları: Resul-nebi farkına değinilmiştir. Allah'ın Peygamber ve Vahiy Göndermesinin Nedenleri Peygamberlerin Nitelikleri: Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet. Peygamberliğin Kanıtı Olarak Mucize: Mucizenin tanımı ve açıklaması. Peygamberlerin bazı mucizelerine örnekler verilmiştir. Mucize konusundaki tartışmalara hiç değinilmemiştir. Peygamberlere Gönderilen Kitaplar: Vahiy kavramı ve vahiy geliş şekilleri. 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Tevrat (anlamı vs.), Zebur (anlamı vs. En uzun ve detaylı anlatım burada.), İncil (anlamı, dört İncil, İznik Konsili, konuları vs.), Kur'an (anlamı, başka isimleri, indirilişi, Mekki-Medeni ayetler, mucize oluşu) Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberliği: Mesajı, örnekliği, son peygamber oluşu.

Tablo 3.11. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	5. Bölüm: Peygamberlere ve Kitaplara İman Resul, Nebi, Vahiy Kavramları: Resul-nebi farkına değinilmiştir. Vahiy kavramı ve üç şekli. Peygamberlik ve Peygamberler: Peygamberlere olan ihtiyaç / Peygamberlerin özellikleri (Sıdk, emanet, fetanet, tebliğ, ismet.) / Kur'an'da adı geçen peygamberler. Peygamberliğin İspatı: Mucize: Sözlük ve terim anlamı. Açıklaması. Kur'an'ın mucize oluşu. Mucize dışındaki olağanüstü haller, keramet vs. Peygamberlere Gönderilen Kitaplar: 100 sayfa: Peygamber adları ve sayfa sayıları. Tevrat (anlamı vs.), Zebur (anlamı vs.), İncil (anlamı, dört İncil, İznik Konsili vs.), Kur'an (anlamı, indirilişi, toplanması, çoğaltılması, iki temel özelliği: hidayet kitabı olması, mu'ciz bir kelim olması. İlâhi kitapların ortak mesajları. Hız. Muhammed'in (sav) Peygamberlik Özellikleri: Mesajının evrenselliği, insanlığa örnekliği, son peygamber oluşu. Peygamberlere ve Kitaplara İmanın İnsana Kazandırdıkları Okuma metni: "Veda Hutbesi"
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.1.10. Ahirete İman

Ahirete iman konusunda kitaplar arasında büyük oranda bir benzerlik söz konusudur. Konuyu işleyen tüm yazarlar ahiretin ne demek olduğundan, ahiretin varlığının ispatlarından ve kıyametin hallerinden (ba's, haşır, mahşer, hesap, sual ve mizan, cennet, cehennem vs.) bahsetmişlerdir.

[3. Kitap] Ali Nar ahiretin ispatı konusunda yine, şuuraltındaki ahiret fikri gibi, güncel bazı örneklerle de değinmiştir. Ayrıca bölüm sonunda (aynı zamanda kitabın da sonu) müteferrik konular başlığı altında ezeli misak, efdaliyet ve masumiyet, küfrün sebepleri ve büyük günahlar, ehl-i fetret ve mestler üzerine mesh konularından birkaç cümleyle bahsetmiştir.

[4-10. Kitaplar] Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz, Onat vd. ve Yıldırım vd. ahiretin aklî delilleriyle ilgili olarak insandaki adalet duygusu ve sonsuzluk özlemi gibi meseleleri gündeme getirmişler, yeniden diriltiilenin mümkün olduğuyyla ilgili, ayetlerden hareketle dört maddeye değinmişlerdir. Bunlar; yeniden yaratmanın ilk yaratmadan daha kolay olduğu, zoru (gökleri ve yeri) yaratanın kolay

rahatlıkla yaratacağı, ölü toprağı canlandıranın ölüyü de dirilteceğı ve bir şeyi zıddına çevirenin (Yeşil ağaçtan ateş çıkaran, insanı öldükten sonra diriltir.) benzerine de çevirebileceğidir. Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal ve Kılavuz ahirete imanın psikolojik olarak sağladığı faydalardan bahsetmişlerdir. Bu kitaplarda ahirete iman konusunda mezhepler arası görüş ayrılıklarından bahsedilmezken Onat vd. ve Solak [10. Kitap], dirilmenin ruhen mi bedenen mi olacağı konusunda farklı görüşlerin olduğuna dikkat çekmişler, ayrıca mizan konusunda Mu‘tezile’nin görüşüne de yer vermişlerdir. Ruhen-bedenen dirilme konusuna değinen diğer kitap ise Onat & Akbulut’un kitabıdır.

[11. Kitap] Kılavuz vd. (*Akaid ve Kelâm 11*) bölüm sonunda ahirete imanın günlük hayata etkilerinden bahsetmiştir:

Sürekli bir anlam arayışı içinde olan insan kendi kendine: ‘Ben kimim?’, ‘Niçin yaratıldım’, ‘Benim sonum ve bu dünyanın sonu ne olacak?’ gibi sorular sorar. Özellikle ‘Benim sonum ve bu dünyanın sonu ne olacak?’ sorusuna en anlamlı cevabı ahiret inancı verir. Çünkü ahirete inanan insan yokluğa mahkûm bir varlık olmadığını, sonsuz bir hayatla şerefliendirileceğini fark eder. (s. 129)

Tablo 3.12. Ahirete İman

AHİRETE İMAN		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKÜL 1962-1975	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
2	AYDIN 1981	13. Bölüm: Ahirete İman Ahiret Gününe İman: Ahiret nedir. Ahiretin Varlığının İspatı: Yeniden yaratma ilk kez yaratmadan daha kolaydır. Ölü toprağı canlandıran ölüleri de diriltir. Kıyametin Oluş Keyfiyeti Kıyametin Halleri: Kabir ve kabir hayatı, sûr, mahşer, hesap ve sual, kitapların verilmesi, mizan, şefaet, sırat, cehennem, cennet, araf, kevser.
3	NAR 1984	17. Bölüm: Ahirete İman Esas Devreler: Ölüm ve kabir, kıyamet ve ba’s, haşr, hesap, sırat ve mizan, cehennem ve cennet. Kıyamet Alametleri Ahiretin Hikmeti, İspatı: Naklî deliller, aklî deliller (Ölüm sonrası. Levh-i mahfuz ve amel defteri: şuuraltı, sözlerin kaydı, resim kaydı vs. ile örneklendirilmiştir.) Ahiret ve hesap zaruridir. Müteferrik Konular: Ezeli misak / Efdaliyet ve masumiyet / Küfrün sebepleri ve büyük günahlar / Ehli fetret / Mestler üzerine mesh (Bütün bu başlıklar birkaç cümleyle açıklanmıştır.)

Tablo 3.12. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	10. Bölüm: Ahirete İman Ayet ve Hadislere Göre Ahiret Hayatı Ahiretin Varlığının İspatı: Akli delil: insandaki adalet duygusu. Ahirete İmanın Psikolojik Değeri Kabir ve Halleri Yeniden Diriltilmenin Delilleri ve Keyfiyeti: Yeniden diriltilmenin mümkün olduğunun delilleri: Yeniden yaratma ilk yaratmadan kolaydır, Zoru (gökleri ve yeri) yaratan kolayı haydi haydi yaratır, ölü toprağı canlandıran ölüyü de diriltir, Zıddına çeviren benzerine de çevirebilir (yeşil ağaçtan ateşi çıkaran insanı öldükten sonra diriltir.) Bunların aynı zamanda akli deliller olduğu ifade edilmiştir.
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	10. Bölüm: Ahirete İman Ayet ve Hadislere Göre Ahiret Hayatı Ahiretin Varlığının İspatı: Aklen caizdir. İnsanın sonsuzluk özlemi, adalet duygusu ahiretin varlığına delildir. Ahirete İmanın Psikolojik Değeri Kabir ve Halleri Yeniden Diriltilmenin Delilleri ve Keyfiyeti: Bedenen/ruhen diriltilme meselesindeki farklı görüşlere kısaca değinilmiştir. Yeniden yaratma ilk yaratmadan kolaydır, Zoru (gökleri ve yeri) yaratan kolayı haydi haydi yaratır, ölü toprağı canlandıran ölüyü de diriltir, Zıddına çeviren benzerine de çevirebilir (yeşil ağaçtan ateşi çıkaran insanı öldükten sonra diriltir.) Bunların aynı zamanda akli deliller olduğu ifade edilmiştir.
6	ÜNAL 1997-2001	10. Bölüm: Ahirete İman Ayet ve Hadislere Göre Ahiret Hayatı: Onlarca ayet ve hadis örnek verilmiştir. Ahiretin Varlığının İspatı: Akli deliller: hesabın olması, amellerin karşılığı, adaletin sağlanması, Hz. Adem'den beri bir sürü insan ahiretin var olduğuna inanmış, kardeşçe yaşam için gerekli, emir ve yasaklara uyuldu mu, ahiret olmasa dünya anlamsız olurdu. Ahirete İmanın Psikolojik Değeri Kabir ve Halleri Yeniden Diriltilmenin Delilleri ve Keyfiyeti: Önce akli deliller denmiş ve ahiretin akli delilleriyle neredeyse aynı şeyler sıralanmış, sonra nakli deliller denip iki ayet verilmiştir. Yeniden yaratma ilk yaratmadan kolaydır, zoru (gökleri ve yeri) yaratan kolayı haydi haydi yaratır, ölü toprağı canlandıran ölüyü de diriltir, zıddına çeviren benzerine de çevirebilir (yeşil ağaçtan ateşi çıkaran insanı öldükten sonra diriltir.) Bunlar aynı zamanda yeniden diriltilmenin aklen mümkün olduğunu göstermektedir.
7	KILAVUZ 1997-200	10. Bölüm: Ahirete İman Ayet ve Hadislere Göre Ahiret Hayatı: Ahiretin sözlük ve terim anlamları ve farklı isimleri. Ahiretin Varlığının İspatı Ahirete İmanın Psikolojik Değeri Yeniden Diriltilmenin Delilleri ve Keyfiyeti: “Ehli sünnet inancına göre, tekrar diriliş, hem beden hem de ruh ile olacaktır.” (s. 97) Yeniden yaratma ilk yaratmadan kolaydır, zoru (gökleri ve yeri) yaratan kolayı haydi haydi yaratır, ölü toprağı canlandıran ölüyü de diriltir, zıddına çeviren benzerine de çevirebilir (yeşil ağaçtan ateşi çıkaran insanı öldükten sonra diriltir.). Bölüm sonunda “Ahirete İman” adlı bir okuma parçası var.
8	ONAT VD. 2003-2006	10. Bölüm: Ahirete İman Ahiret Hayatının İmkânı: “Ahiretin varlığı aklen mümkündür. Ahiretin varlığının akli ve ilmî delillerle kesin olarak kanıtlanamayacağı açıktır. Ancak bu, çeşitli delillere dayanılarak ret veya inkâr da edilemez. İnsanın içinde bir sonsuzluk özlemi vardır. Bu his, dünya hayatından sonra, sonsuz bir hayatın varlığını gösterir. Bu psikolojik bir delildir.” (s. 114) İnsanların Ölümünden Sonra Dirilmesi (Ba's) (Haşr ve Mahşer Kavramları): Ruhen-bedenen dirilme konusu. Yeniden yaratma ilk yaratmadan kolaydır, zoru (gökleri ve yeri) yaratan kolayı haydi haydi yaratır, ölü toprağı canlandıran ölüyü de diriltir, zıddına çeviren benzerine de çevirebilir (yeşil ağaçtan ateşi çıkaran insanı öldükten sonra diriltir.). İnsanların Sorgulanması (Hesap, Sual ve Mizan Kavramları): Mizan konusunda ayrıca Mu'tezile'nin görüşü de verilmiştir. Cennet ve Cehennem

Tablo 3.12. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	7. Bölüm: Mead: Ahiret İnancı Hayat Amaçsız Değildir Ölüm Bir Hayat Gerçeğidir İnsanların Ölümünden Sonra Dirilmesi (Ba's, Haşr ve Mahşer Kavramları): Kavramlar tek tek açıklanmıştır. Yeniden yaratma ilk yaratmadan kolaydır, zoru (göklere ve yeri) yaratan kolayı haydi haydi yaratır, ölü toprağı canlandıran ölüyü de diriltir, zıddına çeviren benzerine de çevirebilir (yeşil ağaçtan ateşi çıkaran insanı öldükten sonra diriltir). İnsanların Sorgulanması (Hesap, Sual ve Mizan Kavramları) Cennet ve Cehennem Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı
10	SOLAK 2013	2. Kitap 2. Bölüm: Mead: Ahiret İnancı Hayat Amaçsız Değildir Ölüm Bir Hayat Gerçeğidir İnsanların Ölümünden Sonra Dirilmesi (Ba's, Haşr ve Mahşer Kavramları): Ruhen-bedenen dirilme konusu. İnsanların Sorgulanması (Hesap, Sual ve Mizan Kavramları): Mizan konusunda Mu'tezile'nin görüşüne yer verilmiş ve eleştirilmiştir. Cennet ve Cehennem Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016	6. Bölüm: Ahirete İman Dünya Hayatı ve Ahiretin Gerekliliği: Ahiretin sözlük ve terim anlamı. "Ahiret hayatı olmazsa dünya hayatı anlamını kaybeder." (s. 112) Ahiret İnancının Delilleri: Aklî ve naklî deliller. Kıyamet: Sözlük ve terim anlamı. Kıyamet alametleri. Ölüm ve Sonrası: Berzah alemi, yeniden diriliş (Ba's ve sûr kavramları. Görüş farklılıklarına ve delillere değinilmemiştir.), insanların sorgulanması (haşr ve mahşer, amel defterlerinin dağıtılması, hesap ve sual, mizan, sırat, şefaât), cennet ve cehennem (cennet, havz, rû'yetullah, cehennem, Araf) Ahirete İmanın Günlük Hayatımıza Etkileri: "Sürekli bir anlam arayışı içinde olan insan kendi kendine: 'Ben kimim?', 'Niçin yaratıldım', 'Benim sonum ve bu dünyanın sonu ne olacak?' gibi sorular sorar. Özellikle 'Benim sonum ve bu dünyanın sonu ne olacak?' sorusuna en anlamlı cevabı ahiret inancı verir. Çünkü ahirete inanan insan yokluğa mahkûm bir varlık olmadığını, sonsuz bir hayatla şereflendirileceğini fark eder." (s. 129)
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.1.11. İman ile Küfür Arasındaki Sınır

[2, 4-7. Kitaplar] İlk kitaplarda (Aydın, Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) iman ve küfür konusu son bölümde ele alınmaktadır. Bu bölümlerde genellikle imanın ve küfrün ne oldukları açıklanmakta, aralarındaki sınır belirlenmeye çalışılmakta ve son olarak tekfir konusu gündeme getirilmektedir. İman ve küfür kavramları açıklanırken Hz. Peygamber hayattayken insanların tekfir edilmediğine

dikkat çekilmiş, onun (sav) vefatından sonra ortaya çıkan ilk tekfir olayları ve dolayısıyla Hâricîler'in ortaya çıkışı anlatılmıştır. Konuyla ilgili Hâricîler'in, Mu'tezile'nin, Ehl-i sünnet'in ve bazı kitaplarda (Onat & Akbulut) Şîa'nın görüşlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Onat & Akbulut Ehl-i sünnet âlimlerinin tekfir mekanizmasını çalıştırmamak için "Ehl-i kible tekir edilmez", "Müslümanlar hakkında hüsnü zan esastır" ve "Şüphenin olduğu yerde tekfir olmaz" gibi bazı ilkeler geliştirdiklerini söylemiştir.

[3. Kitap] Erkul ve Kılavuz vd.nin kelâm kitaplarında [1. ve 12. Kitaplar] böyle bir konu yer almamakta, Nar'ın kitabında ise "İlmi Kelâmın Meseleleri" adlı bölümün girişinde yalnızca iman kavramı açıklanmaktadır.

Sekizinci kitaptan (Onat vd.) itibaren ise iman konusu ilk bölümlere taşınmış, imanda artma-eksilme, iman-amel ilişkisi gibi konular eklenmiştir.

[8. Kitap] Onat vd. iman kavramının sözlük ve terim anlamlarını vererek konuya giriş yaptıktan sonra tasdik ve ikrarın imanla ilişkisini açıklamışlardır. İmanda artma-eksilme konusunda Mâtürîdî'nin bunu kabul etmediğini, Mu'tezile ve Eş'arî'nin kabul ettiğini ama bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini söylemişlerdir. Mukallidin imanına da değinen yazarlar öncelikle mukallidin tanımını yapmışlardır. Mâtürîdîler, Eş'arîler ve Mu'tezilîlerin ilk dönem kelâmcılarının çoğunlukla bu kişilerin imanının geçerli olmadığını söylediklerini ama sonraki kelâmcıların daha ılımlı bir yol izlediklerini ifade etmişlerdir. İman-amel ilişkisiyle ilgili olarak Hâricîler ve Mu'tezile'nin ameli imanın parçası saydığını, Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıların ise ikisini ayrı değerlendirdiğini söylemişlerdir. "İslam düşünürleri ve kelâmcıları imanın salt duygusal bir kabul değil, bilgisel bir içeriğinin de bulunması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadırlar." (s. 57) cümleleriyle iman-bilim ilişkisine dair açıklamalar yapmışlardır. Tasdik ve inkâr açısından insanları mümin, münafık, kafir ve müşrik olarak ayırıp tek tek hepsini anlatmışlar ve son olarak tekfir ve tekfirin tehlikelerine değinmişlerdir.

[9-10. Kitaplar] Konuyu Onat vd. ile benzer bir şekilde ele alan Yıldırım vd. ve Solak meselelerin sıralamasında bazı değişiklikler yaparak “İmanın Sözlük ve Terim Anlamları”, “Tasdik ve İnkâr”, “İman-Bilgi İlişkisi”, “İman-Amel İlişkisi” ve “İmanda Artma-Eksilme” başlıkları altında incelemişlerdir.

[11. Kitap] Kılavuz vd. (*Akaid ve Kelâm 11*) iman kavramını açıkladıktan sonra inanç ve İslam kavramlarını ve aralarındaki ilişkiyi anlatmışlardır. İmanın artması ve eksilmesi konusunda mezheplerin görüş farklılıklarına değinmemişler, yalnızca inanılacak şeyler açısından imanın artıp eksilmeyeceğini ama nitelik açısından artıp eksileceğini söylemişlerdir. İman-amel arasındaki ilişkiyle ilgili olarak da mezheplerin oluşmasına sebep olan olaylardan ve görüş farklarından hiç bahsetmemişlerdir. Amelin imanın ayrılmaz parçası olmadığı ama amelin gerekliliği ve imanla olan ilgisi, büyük günahların neler olduğu ve bunlardan tövbe edilebileceği vurgulanmıştır. İmanın geçerli olması için bazı şartların olduğuna dikkat çekilmiş ve son olarak inanç bakımından insanlar ve tekfir konusu ele alınmıştır.

Tablo 3.13. İman ile Küfür Arasındaki Sınır

İMAN İLE KÜFÜR ARASINDAKİ SINIR		
Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
1	ERKUL 1962-1975	Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.
2	AYDIN 1981	14. Bölüm: İman ile Küfür İman ile Küfür Arasındaki Sınır: “İman ile küfür arasında en önemli sınırı yine kalple dil tayin ediyor. Özellikle insanlar için bu sınırın tayininde, çok mühim bir rolü vardır.” (s. 105) Tekfir Konusunun Önemi
3	NAR 1984	8. Bölüm: İlm-i Kelâmın Meseleleri Bölümün ilk başlığı: İman: tarifi, sebebi, şartı, rüknü, hükmü, hikmeti, imanda asıl olan yakındır, imanda taklit, amel. Her başlık birer cümleyle açıklanmış, detaylara hiç girilmemiştir.
4	ATAY & YAZICIOĞLU 1986-1995	11. Bölüm: İman ile Küfür Arasındaki Sınır İman ve Küfür: Hz. Peygamber (sav) hayattayken tekfir yoktu. İlk tekfir olayları ve Hâricîler’in ortaya çıkışı anlatılmıştır. Mu’tezile’nin ve Ehl-i sünnet’in görüşüne yer verilmiştir. İman ile Küfür Arasındaki Sınır Tekfir ve Tekfirin Tehlikeleri: Hadislerden örnek verilmiş, en sonda bazı âlimlerin görüşleri açıklanmıştır.

Tablo 3.13. (devamı)

Kitaplar		İçindekiler ve Notlar
5	ONAT & AKBULUT 1994-1995	11. Bölüm: İman ile Küfür Arasındaki Sınır İman ve Küfür: Hz. Peygamber (sav) hayattayken tekfir yoktu hoşgörü ortamı vardı. İlk tekfir olayları ve Hâriciler'in ortaya çıkışı anlatılmıştır. Mu'tezile'nin, Şîa'nın ve Ehl-i sünnet'in görüşlerine yer verilmiştir. İman ile Küfür Arasındaki Sınır: Ehl-i sünnet âlimlerinin tekfir mekanizmasını çalıştırmamak için bazı ilkeler geliştirdikleri vurgulanmaktadır: Ehl-i kible tekir edilmez, Müslümanlar hakkında hüsnü zan esastır, şüphenin olduğu yerde tekfir olmaz. Tekfir ve Tekfirin Tehlikeleri Bölümün ve aslında kitabın sonunda "Din, Bilim ve Atatürk" adlı bir okuma parçası var.
6	ÜNAL 1997-2001	11. Bölüm: İman ile Küfür Arasındaki Sınır İman ve Küfür: Kavramlar açıklandıktan sonra münafıklardan bahsedilmekte, tekfirin Hâricilerle ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Mu'tezile'nin ve Ehl-i sünnet'in görüşüne yer verilmiştir. İman ile Küfür Arasındaki Sınır Tekfir ve Tekfirin Tehlikeleri: Tekfir kavramı açıklanmakta, tehlikelerine dikkat çekilmekte ve bazı âlimlerin görüşleri verilmektedir. Bölümün sonunda bir din görevlisinin özellikleri ve görevlerinden bahsedilmiştir.
7	KILAVUZ 1997-2001	11. Bölüm: İman ile Küfür Arasındaki Sınır İman ve Küfür: İman ve küfrün tanımları. İman ile Küfür Arasındaki Sınır: Dil ile ikrar ve münafık kavramları. Tekfir ve Tekfirin Tehlikeleri: Tekfirin tanımı. İlk tekfir hareketi Hâricilerle başlamıştır. Büyük günah konusunda Hâriciler, Mu'tezile ve Ehl-i sünnet'in görüşleri. Bu konu neden bu kadar hassas: "...Müslüman olduğu bilinen birini kafir saymak durumunda onun mal ve can güvenliğinin ortadan kalkmasıdır." (s. 105) Bir mümini küfür ile itham etmenin çok kötü olduğuna dair birçok hadise yer verilmiştir.
8	ONAT VD. 2003-2006	4. Bölüm: İman ve İnkâr İmanın Sözlük ve Terim Anlamı Tasdik ve İkrar: Kavramlar ve kalp ile tasdik ve dil ile ikrar açıklanmıştır. İmanda Artma ve Eksilme: Mâtürîdî'nin imanda artma ve eksilmeyi kabul etmediği, Mu'tezile ve Eş'arî'nin kabul ettiği ama bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiştir. Mukallidin İmanı: Mukallidin tanımı. Mâtürîdîler, Eş'arîler ve Mu'tezilîlerin ilk dönem kelâmcılarının çoğunlukla bu imanın geçerli olmadığını söyledikleri ama sonraki kelâmcıların daha ılımlı bir yol izledikleri vurgulanmıştır. İman-Amel İlişkisi: Hâriciler ve Mu'tezile'nin ameli imanın parçası saydığı, Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıların saymadığı söylenmektedir. İman-Bilim İlişkisi: "İslam düşünürleri ve kelâmcıları imanın salt duygusal bir kabul değil, bilgisel bir içeriğinin de bulunması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadırlar." (s. 57) Tasdik ve İnkâr Açısından İnsanlar: Mümin, münafık, kafir, müşrik Tekfir ve Tehlikeleri: Hz. Peygamber (sav) hayattayken tekfir ihtiyacı yoktu. İlk tekfir olayları ve Hâricilerin ortaya çıkışı anlatılmıştır. Mu'tezile, Şîa ve Ehl-i sünnet'in görüşleri açıklanmakta, Ehl-i sünnet âlimlerinin tekfir mekanizmasını çalıştırmamak için bazı ilkeler geliştirdikleri söylenmektedir: Ehl-i kible tekir edilmez, Müslümanlar hakkında hüsnü zan esastır, şüphenin olduğu yerde tekfir olmaz.

Tablo 3.13. (devamı)

Kitaplar	İçindekiler ve Notlar
9	YILDIRIM VD. 2009-2013 3. Bölüm: İman, Bilgi ve Amel İmanın Sözlük ve Terim Anlamları: İmanın tanımı. Taklîdî ve tahkîkî iman. Tasdik ve İnkâr: Kalp ile tasdik, dil ile ikrar konusu ve mezheplerin (Ehl-i sünnet, Mürcie, Kerrâmiyye, Cehmiyye, Hâricîler, Mu'tezile, Zeydiyye) görüşleri. Münafık, kafir. Sonra da tekfir konusu: Haricilerle başladı, Mu'tezile, Şîa ve Ehli sünnet'in görüşü. İrtidat, şirk. İman-Bilgi İlişkisi: "Delile dayalı doğru bilgi ve kalpten bağlılıkla oluşan (tahkiki) iman asıldır. Bu iki özellikten yoksun olan taklidi iman ise eksiktir." (s. 69) İman-Amel İlişkisi: Önce amelin öneminden sonra mezheplerin (Ehl-i sünnet, Hâricîler, Mu'tezile, Şîa) görüşlerinden bahsedilmiştir. İmanda Artma-Eksilme: "İman, sadece kalbin tasdiki, yalnız dilin ikrarı veya kalbin tasdikiyle beraber dilin ikrarı olarak tanımlandığında iman, artma ve eksilme kabul etmez. Amel imanın bir cüzü/parça kabul edildiğinde onda artma ve eksilme söz konusu olabilir." (s. 71) Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Seleflerin görüşleri. Ehl-i sünnet'e göre imanın nitelik yönünden, diğerlerine göre hem nicelik hem nitelik açısından artıp eksildiği ifade edilmektedir.
10	SOLAK 2013 1. Kitap 3. Bölüm: İman, Bilgi ve Amel İmanın Sözlük ve Terim Anlamları: Mu'tezile, Eş'arî, Mürcie ve Mâtürîdî'nin görüşleri. Tasdik ve İnkâr: Tanımları. Tasdik ve inkâr açısından insanlar dört grupta (mümin, müşrik, münafık, kafir) incelenmiştir. İman-Bilgi İlişkisi: "İmanda tereddütte bulunmak imanın sıhhatini zedeler. Tereddüdün yok edilebilmesi için imanın bilgi ile kuvvetlendirilmesi gerekir." (s. 79) İlk dönem kelâmcıların çoğu mukallidin imanını geçersiz kabul etmiştir. İman-Amel İlişkisi: Büyük günah meselesi ve mezheplerin (Ehl-i sünnet, Hâricîler, Mu'tezile) görüş farklılıkları. İmanda Artma-Eksilme: Mâtürîdî'nin imanda artma ve eksilmeyi kabul etmediği, Mu'tezile ve Eş'arî'nin kabul ettiği ama bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceği söylenmektedir.
11	AKAİD VE KELÂM (11. SINIF) 2014-2016 2. Bölüm: İman İman ve İmanın Mahiyeti: İmanın sözlük ve terim anlamları. İnanç kavramı ve imandan farkı. İmanın unsurları: tasdik ve ikrar / çeşitli açılardan imanın tasnifi (taklidi-tahkiki, icmali-tafsili) / iman-İslam ilişkisi (İslam'ın sözlük ve terim anlamı) / imanın artması ve eksilmesi (Mezhep farklılıklarına değinilmemiştir. İnanılacak şeyler açısından artmaz ve eksilmez ama nitelik açısından artar ve eksilir.) İman-Amel Arasındaki İlişki: Amel imanın ayrılmaz parçası değildir / amelin gerekliliği ve imanla olan ilgisi / büyük günah meselesi (Sadece büyük günahların neler olduğunu, bunlardan tövbe edilebileceği vs. söylenmektedir. Mezheplerin oluşmasına sebep olan olaylardan ve görüş farklarından hiç bahsedilmemiştir.) İmanın Geçerli Olmasının Şartları: Hür irade, iman esaslarını inkardan kaçınma, Allah'ın rahmetinden ne ümitsiz ne de emin olmalı. İnanç Bakımından İnsanlar: Mümin, münafık, kafir, müşrik. Tekfir. Bölümün sonunda "İman, İslam ve İhsan" adlı bir okuma parçası var.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023 Kitapta böyle bir bölüm/konu yer almamaktadır.

3.2.2. Diğer Konular

Sekizinci kitaptan (Onat vd.) itibaren ana konulardan bağımsız, farklı bazı konular kitaplara dahil edilmeye başlamıştır. Bu bağlamda iki temel başlık dikkat çekmektedir: “Din ve Vicdan Özgürlüğü” ve “Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu”.

3.2.2.1. Din ve Vicdan Özgürlüğü

[8-10. Kitaplar] Onat vd., Yıldırım vd., Solak ve Kılavuz vd.nin 2015-2016 baskılarında karşılaşılan “Din ve Vicdan Özgürlüğü” konusu “İslam Dininin Özgürlüğe Verdiği Önem”, “Din Seçme Özgürlüğü”, “Dinin İçinde Özgürlük” ve “Laiklik” başlıkları altında ele alınmıştır. Kılavuz vd. “Laiklik” başlığı yerine “Çok Kültürlülük” başlığına yer vermişlerdir. Solak bu konuyu ilk iki kitaba çok benzer ve onlara göre çok daha kısa ele almıştır.

Yazarlar öncelikle özgürlük kavramını açıklamışlar ve İslam’da özgürlüğe verilen öneme değinmişlerdir. Onat vd. özgürlük konusunda tarih boyunca aşırılıklar olduğunu Cebriyye ve Mu‘tezile üzerinden örneklendirmişlerdir.

Ayrıca bu dört kitap da özgürlük kavramıyla seçme hakkı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Yıldırım vd. inancının gerektirdiği gibi yaşayabilmenin din özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğunu ve insanların ibadet etme hakkına sahip olduklarını vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda bir dinin ibadethanelerinin yapılmasının ve korunmasının ve o dinin eğitim-öğretiminin yapılabilmesinin de din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olduğuna dikkat çekmektedirler.

[9. Kitap] Yine Yıldırım vd. “İslam’da insanın özgürlüğünü koruyup geliştiren iki temel ilke: tevhid ve takvadır.” (s. 189) sözleriyle bu iki kavrama vurgu yapmakta ve ardından içtihat kavramına ve bu kavramın özgürlükle ilişkisine değinmektedirler.

[8. Kitap] Onat vd. “İslam dini, bireyin din veya inancını seçme ve yaşama hakkına önem verir. Toplumda adalet, eşitlik ve danışma gibi değerlerin egemen olmasını ister. Tüm bunlardan dolayı dinimiz açısından laiklik önemli bir ilke görünümündedir.” (s. 126) dedikten sonra laikliği açıklamışlar, laikliğin din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün bir garantisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yıldırım vd. ise öncelikle laikliğin Hristiyanlıkta nasıl ortaya çıktığını ve Türkiye’ye nasıl geldiğini Atatürk’ün sözleriyle anlatmışlar, böylece dinin devlet işlerinden ayrıldığını ama laik devletin insanlara din ve vicdan özgürlüğü verdiğini söylemişlerdir.

[12. Kitap] Kılavuz vd. özgürlükle çelişkili olduğu düşünülen cihat, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, irtidat kavramlarıyla ilgili açıklamalar yapmışlar, “Dinde zorlama yoktur.” ifadesinin yanlış yerlere çekilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Çok kültürlülük kavramını ise din, dil, ırk, mezhep farklılıklarının olduğu toplumlarda hoşgörülü olmakla ilişkilendirilerek açıklamışlardır.

Tablo 3.14. Din ve Vicdan Özgürlüğü

DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	
Kitaplar	İçindekiler ve Notlar
6	ONAT VD. 2003-2006
9	YILDIRIM VD. 2009-2013
10	SOLAK 2013
12	KILAVUZ VD. AKAİD VE KELÂM (12. SINIF) 2015-2016

3.2.2.2. Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu

Yıldırım vd., Solak ve Kılavuz vd.nin kelâm kitaplarında yer alan bu konuda öncelikle günümüzde kelâm ilminin ne durumda olduğu açıklanmış, Yeni İlm-i Kelâm dönemine ve güncel kelâm meselelerine değinilmiştir.

Bu kitaplarda, inanç esaslarında bir değişiklik olmamasına rağmen özellikle Batı dünyasında yaşanan ve İslam dünyasını da etkileyen gelişmelerin ardından kelâm ilminin önüne yeni sorunların çıktığı ve kelâm ilminin yöntem ve yaklaşımında bazı değişiklikler yapmaya ihtiyaç duyulduğu vurgusu bulunmaktadır.

[9-10. Kitaplar] Yıldırım vd. ve Solak Yeni İlm-i Kelâm dönemini ayrı bir başlık olarak ele almışlardır. Yıldırım vd. burada kelâmın kendisini yenilemesine neden gerek duyulduğunu açıklamışlar ve klasik kelâm tanımlarından farklı, tamamen yeni bir kelâm tanımına yer vermişlerdir:

Yeni İlm-i Kelâm, bütün şekilleriyle inançsızlığı (ateizm, agnostisizm, pozitivizm, nihilizm vb.) reddeden, dine karşı yapılan her türlü tenkide cevap veren, çağımıza uygun metotlarla Allah'ın varlığını ispat eden ve İslam inanç esaslarını açıklayıp savunan bir ilimdir. (s. 179)

Ardından bu dönemin kelâmcılarından ve eserlerinden bahsetmişlerdir. Son olarak Yeni İlm-i Kelâm döneminde kelâma dahil edilen konulara değinmişlerdir. Yeni İlm-i Kelâmın materyalizm, evrimcilik ve pozitivizm gibi akımların eleştirisini yaptığını, klasik dönemde tartışma konusu olmayan din-bilim ilişkisi, kadının toplumsal statüsü gibi konuların bu dönemde ele alındığını ifade etmişlerdir. Solak ise bir cümleyle dönemi tanıtır bu dönemde yazılan eserleri listelemiştir.

[12. Kitap] Kılavuz vd. ise yeni İlm-i Kelâm dönemini “Günümüzde Kelâm İlmi” başlığı altında ele almışlar ve bunun yeni ortaya çıkan bir ilim değil, kelâm ilminin kendini yenilemiş hali olduğunu savunmuşlardır. Buna rağmen bu yazarlar da Yeni İlm-i Kelâmın tanımına yer vermişlerdir. Ayrıca “Yeni İlm-i Kelâm hareketiyle birlikte klasik kelâmın kapsam ve içeriği ile yönteminde bazı değişiklikler yaşanmıştır.” (s. 71) diyerek bu değişimleri açıklamışlardır.

[9-10. Kitaplar] Yıldırım vd. ve Solak; son yüzyıllarda ortaya çıkan deizm, politeizm, mistisizm, agnostisizm, pozitivizm, ateizm, nihilizm, satanizm ve tenasüh ve reenkarasyon akımlarını sırasıyla açıklamışlar ve sonrasında İslam'ın bunlara nasıl yaklaştığını anlatmışlardır.

[12. Kitap] Kılavuz vd. yukarıda zikredilen problemlere ek olarak sekülerizm, kötülük problemi ve sahte peygamberlik konularını ele almışlar, mistisizme yer vermemişlerdir. Bu kitapta da diğer iki kitapta olduğu gibi öncelikle bu akımlar tanıtılmış ve ardından İslam'ın nasıl yaklaştığı/cevap verdiği açıklanmıştır. Kılavuz vd. bölüm sonunda kelâm ilmi ve güncel meselelerle ilgili yapılmış bazı çalışmalara örnekler vermişlerdir.

Tablo 3.15. Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu

KELÂM İLMİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU		
Kitaplar	İçindekiler ve Notlar	
9	YILDIRIM VD. 2009-2013	9. Bölüm: Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu Günümüzde Kelâm İlmi: “Günümüz kelâm ilmi, İslam’ın inanç ilkeleri etrafında oluşan klasik kelâm kültürünü eleştirel bir yöntemle incelemekte ve geçmişle bağını koparmadan yeni dinî düşüncenin oluşmasına katkı sağlamaktadır.” (s. 165) Çağdaş Kelâm Problemleri: Deizm / Politeizm / Mistisizm / Agnostisizm / Pozitivizm / Ateizm / Nihilizm / Satanizm / Tenasüh ve Reenkarnasyon Yeni İlmi Kelâm: “Yeni İlmi Kelâm, bütün şekilleriyle inançsızlığı (ateizm, agnostisizm, pozitivizm, nihilizm vb.) reddeden, dine karşı yapılan her türlü tenkide cevap veren, çağımıza uygun metotlarla Allah’ın varlığını ispat eden ve İslam inanç esaslarını açıklayıp savunan bir ilimdir.” (s. 179) Burada klasik kelâm tanımından farklı, tamamen yeni bir kelâm tanımı yapılmıştır. Dönemin kelâmcılarından ve eserlerinden bahsedilmektedir.
10	SOLAK 2013	2. Kitap 4. Bölüm: Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu Günümüzde Kelâm İlmi: Kelâmla ilgili çalışmaların ele aldığı konulardan bahsedilmiştir. Çağdaş Kelâm Problemleri: Deizm / Politeizm / Mistisizm / Agnostisizm / Pozitivizm / Ateizm / Nihilizm / Satanizm / Tenasüh ve Reenkarnasyon Yeni İlmi Kelâm: Bir cümleyle tanıtılıp bu dönemde yazılan eserler listelenmiştir.
12	KILAVUZ VD. 2015-2023	4. Bölüm: Kelâm İlmi ve Güncel Meseleler Günümüzde Kelâm İlmi: “İşte Yeni İlmi Kelâm, modern dönemin sonlarına doğru 19. yüzyılın son çeyreğinde temelleri atılan ve büyük ölçüde 20. yüzyılda çerçevesi netleşen bu yeni dönemde, yeni bir yaklaşım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni İlmi Kelâm, yeni ortaya çıkan bir ilim değil, kelâm ilminin kendini yenilemiş halidir.” (s. 70) Yeni İlmi Kelâmın tanımı verilmiş, kapsam, içerik ve yöntemle alakalı değişikliklerden bahsedilmiştir. Bazı olumsuz yönelişlere de sebep olabildiğine ve öne çıkan konularına değinilmiştir. Kelâm İlmi ve Güncel Konular: Aşağıda sıralanan akımlar önce tanıtılmış sonra İslam’ın bunlara eleştirisi ortaya koyulmuştur. Deizm / Politeizm / Agnostisizm / Pozitivizm / Ateizm / Nihilizm / Sekülerizm / Satanizm / Tenasüh ve Reenkarnasyon / Kötülük Problemi / Sahte Peygamberlik Bölüm sonunda kelâm ilmi ve güncel meselelere dair bazı çalışmalara örnekler verilmiştir.

3.3. Yardımcı Kitaplar

Yardımcı kitaplara bakıldığı zaman direk olarak Süleyman Uludağ ismiyle karşılaşılmaktadır. 1969, 1971, 1974, 1975, 1977 ve 1982 tarihli altı baskının ikisini (1969 ve 1982) Süleyman Uludağ tek başına kaleme almış, diğer baskıları Fuad Kavukçu ile beraber yazmıştır. Bu kitapların hepsinin adı “Kelâm Dersleri” olmasına rağmen hiçbirinde kaçınıcı baskı olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak gerek ortak bir yazarın varlığı gerek kitapların isimleri ve kapak tasarımları bunların aynı kitabın farklı baskısı/düzenlenmiş hali olduğu konusunda şüpheyi yer bırakmamaktadır.

Bu kitaplar 1971 baskısının kapağında yer alan “Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı’nın 26 Haziran 1971 tarih ve 3514 sayılı kararlarıyla, İmam Hatip Okullarının 7. sınıfları için Yardımcı Ders Kitabı olarak kabul edilmiştir.” ibaresi ve kitabın hacmi dolayısıyla yardımcı kitaplar kategorisinde ele alınacak ve kendi aralarında değerlendirilecektir.

Bu kitapların yalnızca 1969 baskısında bir önsöz bulunmakta ve yazar burada kitabın hazırlanmasında İmam Hatip Okulu kelâm dersi müfredatının esas alındığını belirtmekte ve içeriğe dair bilgi vermektedir. Bu ifadelere binaen bu baskının ilk baskı olduğu çıkarımında bulunmak mümkün görünmektedir. Bu ilk baskıyla ilgili dikkat çeken ilk husus, sonraki baskılara nazaran oldukça farklı bir içeriğe sahip olmasıdır. Fakat bu ilk yardımcı kitabın, bu kitapla eş zamanlı olarak kullanıldığı tarihsel olarak tespit edilen Tevfik Rüştü Erkul’un kitabıyla paralel bir içeriğe sahip olduğu fark edilmektedir.

1969 baskısına da klasik olarak kelâm ilminin tanıtımıyla başlanmış; kelâmın konusu, gayesi ve faydası, tarifleri, önemi, diğer ilimlerle ilişkisi ve metodu anlatılmıştır. Yalnızca Erkul’da karşılaşılan şer’i hükümlerin kaynakları konusu Süleyman Uludağ’ın yazmış olduğu bu ilk baskıda da bulunmaktadır. Kitabın ikinci bölümü delil ve bilgi konularına ayrılmış, bilginin kaynakları detaylı olarak anlatılmıştır. Üçüncü bölüme hâkim olan varlık konusu ilk kez bu kadar detaylı ele alınmaktadır. Önceki kitapların birçoğunda da varlık meselesinin; Allah-alem ilişkisi, madde, hayat ve insan alt başlıklarıyla işlendiğinden bahsedilmişti. Bu kitapta ise varlığın çeşitleri, çeşitli görüşlere (sofizm, materyalizm, panteizm vs.) göre varlık, kelâmcılara göre varlığın

taksimi, ruhani cevherler ve latif cisimler gibi kelâmın çok daha derin bazı meseleleriyle ilgili de uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Bölümün son kısmında prensip kavramı ve ayniyyet, illiyyet ve gâiyyet prensipleri açıklanmıştır. Bütün bu başlıkların lise düzeyinin çok üstünde olduğu dikkat çekmektedir. Dördüncü bölümde Allah'ın varlığı konusu ele alınmakta, Allah'ın varlığının ispatını lüzumsuz görenlerin delillerinden başlayarak Allah'ın varlığını ispat eden deliller diğer kitapların aksine oldukça kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır. Burada öncelikli olarak diğer kitaplarda karşılaşılmayan, “Allah Teâlâ'yı ispata lüzum var mıdır?” sorusu sorulmuş ve ilk olarak Allah'ın varlığının ispata ihtiyaç duymadığını düşünen kişilerin görüşleri aktarılmıştır. Ardından kelâmın kullandığı hudûs, bilhassa İslam felsefesinin kullandığı imkân ve Kur'an ve peygamberlerin kullanmış oldukları yaratma ve gaye delillerinden sırasıyla bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde kelâmla metafizik arasındaki ilişki irdelenmiştir. Son bölüm ise mezheplere tahsis edilmiş, mezhep kavramı, mezheplerin ortaya çıkışı gibi konuların ardından öncelikle Ehl-i bid'at mezheplerinden Hâricîler, Şîa, Bâtınîlik, Mürcie, Kaderiyye ve Mu'tezile, Cebriyye ve Mücessime ve son olarak Ehl-i sünnet mezhepleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Süleyman Uludağ ve Fuad Kavukçu'nun ilk kez beraber yazdığı 1971 baskısında büyük bir değişikliğe gidilmiş, kitap yirmi yedi ders şeklinde kurgulanmıştır. 1969 baskısında bulunan delil, bilgi ve varlık konuları ve ispat-ı vacip meselesi bu baskıda yer almamaktadır. Yazarlar muhtemelen önceki baskıda bazı eksiklikler olduğunu düşünerek, yine Tevfik Rüştü Erkul'un kitabıyla aynı yıllara denk gelen bu yeni baskıya pek çok farklı konuyu dahil etmişlerdir. 1971 baskısında kitaba eklenen konular şunlardır: “Dine Davet Metodu”, “Kelâmî Düşüncenin Genel Vasıfları”, “Kelâmcıların Te'villeri”, “Tasavvufun Telkin Usulü”, “Felsefe ile Kelâmın Münasebetine Toplu Bir Bakış”, “Felsefî Sistemin Tenkidi”, “Vehhâbiyye”, “Mehdîlik İnancından Doğan Mezhepler”, “Bahâîlik ve Kâdiyânîlik” ve “Osmanlı Medreselerinde Kelâm”. Dine davet metodunun anlatıldığı bölümde Kur'an'ın dine davet yöntemiyle kelâmın yönteminin farklı olduğu vurgulanmaktadır. Sonraki bölümde Kelâmî düşüncenin akli ön plana alması ve te'vil yapması söz konusu edilmekte ve yine Kur'an'ın metoduyla kelâmın metodu mukayese edilmektedir. Ayrıca kelâmın bu özelliklerinin Selefîn kelâmı kötülemesinin de sebebi olduğu ifade edilmektedir. “Kelâmcıların Te'villeri” adlı bölümde teşbihe sebep olan ayetlerin te'vil edildiği söylendikten sonra organlardan “yed”, fiillerden “istiva”nın te'viline ve

ardından selefin konuyla ilgili görüşüne yer verilmiştir. “Tasavvufun Telkin Usulü” adlı bir bölüme kelâm kitabında neden yer verildiği kitapta şu cümleyle izah edilmektedir: “Kelâmın ne olduğunun bilinmesi için tasavvuftan farklı olan cihetlerinin izah edilmesi gerekmektedir.” (s. 27). Tasavvuftan sonra felsefe ile kelâmın farkının anlatıldığı bölümler yer almakta, felsefeyle ilgili bazı eleştirilere değinilmektedir. Bu baskıda mezhepler konusu daha farklı ve biraz daha geniş ele alınmış, konular daha sistemli bir şekilde açıklanmıştır. Kelâm ilminin doğuşundan başlanarak mezheplerin ortaya çıkışını hazırlayan sebepler, ehl-i sünnet ve ehl-i bid‘at kavramları ve kudemâ ile mütekaddimîn kelâmı anlatılmıştır. Ardından 1969 baskısıyla aynı sırayla mezhepler ele alınmıştır. 1969 baskısından farklı olarak Vehhâbiyye, mehdîlik inancından doğan mezhepler ve Bahâilik ve Kâdiyânîlik’ten de bahsedilmiştir. Kitabın son bölümü orijinal bir içeriğe sahip olmakla birlikte biraz yüzeysel kalmış görünmektedir. Zira bölüm başlıklarında Osmanlı döneminden günümüze kadar kelâm ilminin serüveni ele alınır görünmekte fakat içerik olarak çok kısa ve özet niteliğinde bazı bilgiler verilmektedir. Ayrıca Osmanlı döneminde kelâm ilminin geldiği nokta “Osmanlı uleması kelâmda önemli sayılabilecek bir yenilik ve değişiklik yapmamıştır. Yapılan şey daha evvel kelâma dair yazılan eserleri şerh ve izah etmekten ibaret olmuştur.” (s. 171) cümleleriyle eleştirilmektedir.

1974 ve 1975 baskıları da 1971 baskısıyla tamamen aynıdır. 1977 yılına gelindiğinde ise bu baskılara sekiz yeni konu eklenmiştir. Bunlar aslında 1969 baskısında mevcut olan ve sonradan çıkarılan delil, bilgi ve ispat-ı vacip meseleleridir. Bu konular 1969 baskısıyla neredeyse aynıdır. Diğer konular da önceki baskılarla, ufak tefek bazı değişiklikler dışında, aynı kalmıştır.

1982 yılında Süleyman Uludağ on üç yıl aradan sonra kitabı yeniden tek başına kaleme almıştır. Bu kitap 1981’de çıkan Mehmet Aydın’ın kitabıyla paralel bir içeriğe sahiptir. Önceki baskılarda yer verilmeyen imanın şartları konuları Aydın’da olduğu üzere bu kitapta da kendilerine yer bulmuştur. Kelâm kitaplarında içeriğin değişimi bu kitaplar üzerinden de takip edilebilmektedir. Dokuz bölüme ayrılan kitabın bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir: “Kelâm İlmine Giriş”, “Önemli İtikadi Mezhepler”, “Genel Bilgiler”, “Allah’a İman”, “Peygamberlere İman”, “İlahi Kitaplar ve Kur’an’ı Kerim”, “Meleklerle İman”, “Ahirete İman” ve “Tekfir”.

“Kelâm İlmine Giriş” adlı ilk bölümde kelâmın tanımı, konusu, gayesi ve itikadî hükümler önceki baskılarla aynı şekilde işlenmiş, farklı olarak kelâmın öneminden, İslami ilimler arasındaki yerinden ve bu ilme kelâm isminin verilmesinin sebeplerinden bahsedilmiştir. Kelâm ilminin doğuşu ve geçirdiği merhaleler ise diğer baskılardan farklı ve bugünü de kapsayan geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Buna göre öncelikle Mu‘tezile’nin kelâmı anlatılmış, ardından sırasıyla Ehl-i sünnet’in kelâmı, Gazzâlî ve ondan sonraki kelâm, eski kelâmla sonraki kelâm arasındaki fark, dinler ve mezhepler tarihi sahasındaki çalışmalar, Osmanlı medreselerinde kelâm, Mâtürîdilik, Yeni İlm-i Kelâm, son yarım yüzyıl içinde yapılan başlıca çalışmalar ve şimdiki durum değerlendirilmiştir.

Mezheplerle ilgili olan ikinci bölüm, delil ve bilginin kaynaklarıyla ilgili olan üçüncü bölüm ve Allah’ın varlığını ispatla ilgili olan üçüncü bölümün ilk kısmı önceki baskılarla oldukça benzerdir. Allah’a iman konusuna bu baskıda eklenen başlıklar ise şunlardır: “Allah’ın Sıfatları”, “Ahirette Allah’ın görüleceği (Rü’yetullah Meselesi)” ve “İrade, Kaza, Kader”.

Peygamberlere iman bölümünde öncelikle peygamber, nebi ve resul kavramları açıklanmış, peygamberlerin sıfatlarından ve peygamberliğin öneminden bahsedilmiştir. Ardından vahiy ve mucize kavramları ve Hz. Muhammed’in (sav) peygamberliğinin ispatı anlatılmıştır.

İlahi kitaplar bölümünde ilk olarak sahifeler ve dört büyük kitap ele alınmaktadır. Daha önce incelenen ders kitaplarından farklı olarak Kitab-ı Mukaddes’in tercümesi, Ehl-i kitap, Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd deyimleri incelenmektedir. Son olarak da Kur’an’ı Kerim ve özellikleri anlatılmaktadır.

Meleklerle ve ahirete iman ve tekfir bölümleri de ders kitaplarıyla benzer şekilde ele alınmıştır.

Aşağıda her kitabın içindekiler bölümüne uygun olarak hazırlanan ve konuyla ilgili fikir vermesi için alınan kısa notların da bulunduğu tablolar yer almaktadır.

Tablo 3.16. Yardımcı Ders Kitabı - 1

KELÂM DERSLERİ – SÜLEYMAN ULUDAĞ (1969)		
Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
1	Kelâm	Kelâmın Konusu: Kudemâ ve müteahhîrinin ayrı ayrı tarif ettiği söylenmiş ve Allah'ın zatı ve sıfatları, mevcut ve malum şeklindeki değişiklikten bahsedilmiştir. Kelâmın Gayesi ve Faydası Kelâmın Çeşitli Tarifleri: Konusuna ve gayesine göre.
	Kelâmın Önemi	Kelâmın Problemleri: Makâsıd ve mebâdisinden bahsedilmiştir. Kelâmın Önemi ve Öbür İlimler Arasındaki Yeri: Kelâmın İslami ilimler arasındaki yerinden bahsedilmiştir. Bu İlme Kelâm Adının Verilmesinin Sebebi
	Kelâmın Metodu	Metot Kavramı: Metot kavramı ve kelâmın kullandığı ve kullanmadığı (ampristlerin, idealizmin, rasyonalizmin metotlarını kullanmıyor) metotlar açıklanmıştır. Kelâmıla Nakilciler Arasındaki Metot Farkı: Her şeyin naslarla bilineceğini söyleyen nakilcilerden ayrılır. Kelâmıla Tasavvuf Arasındaki Metot Farkı: Hakikatin feyz ve ilhamla öğrenileceğini söyleyen tasavvuftan ayrılır.
	Dini Hükümler	Dinî Hükümlerin Çeşitleri / İtikadi Hükümler / Ameli Hükümler
	Şeri Hükümlerin Kaynakları	Kitap / Sünnet / Kıyas / İcmâ
2	Delil ve Bilgi	Delil Kavramı Delilin Çeşitleri: Naklî, akli. Nakli ve akli delillerin saha ve sınırları: Sadece akli delillerle bilinen gerçekler, sadece naklî delillerle bilinenler, hem akli hem naklî delillerle bilinenler.
	Bilgi Nazariyesi	Bilgi Nedir? / Bilginin Tanımı / Bilginin Elde Edilmesi ve Vasıfları
	Bilginin Kaynağı	Allah'la İnsan Bilgisinin Farkı / Bilgilerimizin Kaynakları / Duyu Organlarımızın Verdiği Bilgilerin Vasıfları / Duyuların Yanıtları
	Akl	Akl ve Mahiyeti / Kavramlar (mefhum – tasavvur) / Hüküm
	İstidlal	İstidlal Nedir? Kıyasın İzah ve Tahlili İstidlalin Çeşitleri İstidlalle Elde Edilen Bilginin Vasıfları Nazari ve Zaruri Bilgiler Aklın Verdiği Hükümler: Vacip, mümkün, müstahîl.
3	Haber-i Sadık	Haber-i Sadık Ne Demektir?: Tanımı. Haber-i mütevâtîr ve haber-i resul. Nakli Delillerin ve Haber-i Resulün Kelâmıda Kıymeti: Kelâmın akli bir ilim olduğu ve nakle çok az itimat ettiği vurgulanmıştır. Zaruri Bilgilerimizin Üç Mertebesi: İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn.
	Varlık-Yokluk (Ontoloji)	Bahsin Önemi – Kelâmın Varlık Meselesi ile İlgisi / Varlık Kavramı / Varlık ve Yokluk
	Varlığın Çeşitleri	Vacip Varlık ve Özellikleri: Vacip li-zâtihi, vacip li-gayrihi. Mümkün Olan Varlık ve Özellikleri Müstahîl ve Özellikleri
	Çeşitli Görüşlere Göre Varlık	Sofizm ve Septisizm: Eşyanın hakikati sabittir açıklaması. İndiyye, İnâdiyye, Lâedriyye'nin görüşleri. Materyalizm: “Kelâmcılar varlığın maddeden ibaret olduğunu iddia eden materyalistlere maddiyyûn, dehriyyûn, mülhitler, zındıklar gibi isimler vermişlerdir.” (s. 58) İdealizm: “Kelâm hislerimizle kavradığımız alemin gölge değil, gerçek olduğuna inanır.” (s. 59) Panteizm: Vahdet-i vücud. Meşşâî Felsefesinin Varlık Görüşü: “Varlık bahsinde Allah gibi alemin de ezeli olduğunu ileri sürmeleri İslam itikadına aykırı görülmüş ve reddedilmiştir.” (s. 59) İslam Filozoflarına Göre Varlıkların Taksimi: Varlık: Vacip, mümkün; mümkün: cevher ve araz...
	Kelâmcılara Göre Varlığın Taksimi	Kadim Varlık ve Vasıfları Hâdis Varlık ve Çeşitleri Arazların Vasıfları Cisim ve Vasıfları
	Ruhani Cevherler ve Latif Cisimler	Ruhani Cevherler Nelerdir? Felsefenin Görüşü Kelâmın Görüşü
	Genel Prensipler	Prensip Kavramı / Ayniyyet Prensibi / İlliyyet Prensibi / Gâiyyet Prensibi

Tablo 3.16. (devamı)

Ana Başlıklar	Alt Başlıklar ve Notlar
İspat-ı Vacip (Kadim ve Vacip Varlık)	Allah'ın Varlığı Allah Teâlâ'yı İspata Lüzum Var mıdır?: Bazı düşünürler lüzum olduğunu, bazıları olmadığını düşünüyor. Kelâmcılar Kimlerle Mücadele Ederler Allah Teala'nın Varlığını İspata Lüzum Yoktur Burhân-ı Limmî, Burhân-ı İnnî: Burhân-ı Limmî: Sebepten neticeye, müessirden esere intikal. Burhân-ı İnnî: Neticeden sebebe, eserden müessire intikal. Allah hakkındaki bilginin bilgilerin en açığı ve zaruri olanı olduğu ve dolayısıyla ispata lüzum olmadığı söylenmiştir.
Allah'ın Varlığının İspatını Lüzumsuz Görenlerin Delilleri	İslam'a Göre: “Yerleri ve gökleri yaratan Allah'ın varlığından şüphe edilir mi?” (İbrahim, 10) Descartes'in Görüşü: Allah'ın varlığı dış dünyanın varlığından daha açıktır. Allah'ı İnkâr Etmenin Sebebi: Decartes'in “Bu kadar açık olan Allah niçin inkâr ediliyor” sorusuna verdiği cevap. Fârâbî'nin Görüşü: Allah gizli değildir. O'nun varlığı aşikardır. Fitrat Delili: Allah'ın yukarıda anlatıldığı şekilde bilinmesine kelâmda fitrat delili adının verildiği söylenmiş ve delil açıklanmıştır.
Allah Teala'nın Varlığının İspatı	Hudûs Delili: İbda', halk (yaratma), tedbir ve tasarruf kavramları açıklanmıştır. Hudûs-ı Alem Cisimlerin ve Alemin Hudûsuna İtiraz Edenlerin Delilleri: Cisimlerin kadim olduğunu söyleyenlerin görüşü aktarılmış ve bunlara cevap verilmiştir. Allah'ın aleminden evvel var olmasına dair şüpheler ve buna verilen cevaplar aktarılmıştır vs. Hudûs-ı Zâtî ve Hudûs-ı Zamanî
Cisimlerin Hudûsu Delilinin İfadesi	Delilin İfadesi Mutlak ve Mevcut ile Hudûs Delilinin İfadesi Sebeup ve Hâdis Yolu ile Hudûs Delilinin İfadesi
Devir ve Teselsülün İptali	Devir / Teselsül: Burhan-ı tezâyüf, burhan-ı tatbîk, teselsülün sayı ile iptali, imkân delili ile teselsülün iptali.
İmkân Delili	İmkân Nedir? / İmkân Delilinin İfadesi / İmkân-ı Sıfat / İmkân Delilinin Mahiyeti ve Sıfatı
Peygamberlerin Metodu ile Allah'ın Varlığını İspat	Peygamberler Mesleği: Peygamberlerin gaye ve ihtira' delillerini kullandığı söylenmiştir. İhtira' Delili İhtira' Deliline Kur'an-ı Kerim'den Örnekler
Gaye Delili	Gaye Delilinin İfadesi İnorganik Alemde Gayelik Organik Alemde Gayelik İlahi Sıfatlar: Allah'ın varlığını ispatladıktan sonra sıfatlar bahsine geçilmektedir.
Kelâmla Metafizik Arasındaki İlgisi	Kelâm ve Metafizik Kelâmın Felsefeye Yaklaşmasının Sebebi Kelâmla Metafizik Arasındaki Fark Metafizikle Kelâmın Metotlarının Mukayesesi
Kelâm İlminin Doğuşu ve Gelişmesi	Kelâmın Doğuşu Bid'at ve Dalalet Ehlinin İlmi Kelâmı: Sünnîlerin Selefiyye ve Ehl-i sünnet olarak ikiye ayrıldığı söylenmiştir. Ehl-i Sünnet'in Kelâm Aleyhinde Bulunması Bu Devrede Mu'tezile'nin Durumu Ehl-i Sünnet'in Kelâmı Ehl-i Hadis Ehl-i Sünnet'in Mütetekallimleri Ehl-i Sünnet Kelâmının İki Devri: Mütetekaddimîn ve mütetahhirîn. Gazzâlî'nin Kelâma Getirdiği Yenilikler: Gazzâlî ikinci devre kelâmın kurucusu olarak tanımlanmıştır. İkinci Devre Kelâmının Hususiyeti

Tablo 3.16. (devamı)

Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
5	İslam Mezhepleri	Mezhep Kavramı Müslümanların Çeşitli Mezheplere Ayrılacaklarına Dair Hadisler Ehl-i Sünnet – Ehl-i Bid‘at Mezhepleri Ehl-i Sünnet ile Ehl-i Bid‘atın Hükümü: İlk kez mezheplerle ilgili hüküm verilmektedir. Ehl-i Bid‘ata İslam Mezhebi Denmesinin Sebebi
	Siyasi Olaylar	Sakîfe’deki Toplantı Siyasi Gruplar: Hz. Ebu Bekir’in hilafetini tanıyanlar, Hz. Ali’nin halife olması gerektiğine inananlar, tarafsızlar. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Zamanında İhtilafın Çıkmaması İlk Karışıklıklar: Hz. Osman devrinde başlıyor. Kelâm Mezheplerinin Doğuş Sebepleri: Hilafet, Cemel ve Sıffın savaşları sonucu Müslüman kanı dökülmesi, büyük günah işleyeninin durumu, kader vs.
	Ehl-i Bid‘at Mezhepleri	Hâricîler’in Çıkış Sebebi Hâricîler’in Özellikleri Hâricîler’in İnançları Hâricîler’in Kolları: Ezârika, İbâdiyye.
	Şîa	Şîa’nın Çıkış Sebebi Şîa’nın Kolları: Hz. Ali’nin hayatında: Mufaddıla, Sâbbe, Müellihe. Hz. Ali’nin vefatından sonra: Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye. Kısaca açıklanıp görüşleri verilmiştir. Bâtıniyye Bâtınlık’ın İnançları Bâtınlık’ın Gayeleri Bâtınlık’ın Metodu Şîilik’in Temel Akideleri: İmamet, vasiyet, ismet, tevellî, teberri, takiyye, ric‘at, mehdilik vs.
	Mürcie	İnançları Mürcie Denmesinin Sebebi Kolları: Ehl-i sünnet Mürciesi, ehl-i bid‘at Mürciesi.
	Kaderiyye ve Mu‘tezile	Kaderiyye Mu‘tezile: İslam rasyonalistleri olarak tanımlanmaktadırlar. Mu‘tezile’nin Çıkışı Mu‘tezile’nin Kuvvetlenmesi Temel Akideleri: Tevhit, adalet, menzile, va‘d ve vaîd, emir bi’l-ma‘rûf nehiy ani’l-münker. Diğer İnançları Özellikleri Kolları: Amriyye, Vâsiliyye, Huzeyliyye, Allâfiyye, Câhızıyye, Ka‘biyye, Cübbâiyye.
	Cebriyye-Mücessime	Cebriyye: Kimlerin kurduğu söylendikten sonra görüşleri verilmiştir. Müşebbihe: Süleyman’ın Muattıla’yı reddettiği ve böylece Müşebbihe’nin oluşumuna zemin hazırladığı vurgulanmıştır.
	Ehl-i Sünnet Mezhepleri	Selefiyye Selefiyye Mezhebinin Esasları: Takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, keff, marifet ehlini teslim. Eş‘arî ve Eş‘arîlik Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Mâtürîdiyye ile Eş‘ariyye Arasındaki Farklar: On iki fark sayılmış, bunların teferruatla ilgili olduğu vurgulanmıştır.

Tablo 3.17. Yardımcı Ders Kitabı - 2

KELÂM DERSLERİ – SÜLEYMAN ULUDAĞ & FUAD KAVUKÇU (1971, 1974, 1975 & 1977) *1977 baskısında yedi bölüm daha eklenmiştir.		
Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
1	Kelâm Nedir?	Kelâmın Lügat Manası: Sözlük manası verilmekte, terim anlamına geçmeden konusunu açıklamak gerektiği söylenmektedir. Kelâmın Konusu: Allah'ın zatı ve sıfatları, mevcut, malum. Kelâmın Gayesi Kelâmın Tarifi: Konusuna ve gayesine göre.
2	İtikadi Hükümler	İtikadi Hükümlerin Tarifi İtikadi Hükümlerin Genel Vasıfları Ameli Hükümlerin İtikat Yönü Zannî ve Kati Olan İtikadi Hükümler Kelâmın Problemleri: Makâsîd ve mebâdisinden bahsedilmiştir.
3	Dine Davet Metodu	Dine Davetin Lüzumu Kur'an'ın Tebliğ Metodu Akl ve His Kur'an'ın Hitap Tarzı Kur'an'ın Tebliğ Tarzının Esası: Burada Kur'an'ın dine davet yöntemiyle kelâmın yönteminin farklı olduğu, Kur'an'ın esas gayesinin hasmı ilzam etmek değil, hakkı izhar etmek olduğu vurgulanmıştır.
4	Kelâmî Düşüncenin Genel Vasıfları	Kelâmın İki Önemli Özelliği: Aklî ön plana alma ve te'vil. Aklî Ön Plana Alma Kelâmın Aklî Ön Planda Tutan Prensipleri Metotlar Arasında Mukayese: Kur'an'ın metoduyla kelâmın metodu mukayese edilmektedir. Selefin Kelâmı Kötülemesinin Sebebi: Aklî ön plana aldığı için kötüledikleri söylenmektedir. Kelâmî Tefekkürün İkinci Özelliği: Te'vil: Te'vilin lügat ve ıstılah manaları verildikten sonra örneklerle açıklanmıştır. Muhkem ve Müteşâbih
5	Kelâmcıların Te'villeri	Te'vilin Çeşitleri: Teşbihe sebep olan ayetlerin te'vil edildiği söylendikten sonra organlardan “yed”, fiillerden “istiva”nın te'viline ve ardından selefin konuyla ilgili görüşüne yer verilmiştir. Organlardan el-Yed Fiil ve Hareketlerden İstiva Selefe Göre Kelâmcıların Te'vili Te'vilin Geniş Manası Te'vilin Zuhuru ve Ehl-i Sünnet'e Geçiş
6	Tasavvufun Telkin Usulü	“Kelâmın ne olduğunun bilinmesi için tasavvuftan farklı olan cihetlerinin izah edilmesi gerekmektedir.” (s. 27) A) 1. Tasavvuf 2. İlham 3. Kalbi Temizleme Yolu 4. Nakle İlhamdan Sonra Yer Vermeleri 5. Akıl ve İstidlale Karşı Olmaları 6. Te'villeri B) 1. Te'vil Müsamaha ile Karşılanmalı 2. Herkes Te'vil Yapmıştır 3. Te'vil Yapmayı İcap Ettiren Sebepler 4. Te'vilin Hükümü 5. Yanlış Olduğu Zamanla Ortaya Çıkan Te'viller
7	Felsefe ile Kelâmın Münasebetine Toplu Bir Bakış	“Bugün saf akla dayanan felsefeler yanında dinle ilgisi bulunan felsefeler de vardır. Bundan dolayı dinin ve dolayısıyla kelâmın felsefe ile yakın münasebeti bulunmaktadır.” (s. 33) Felsefe Genel Olarak Felsefe ile Kelâmın Münasebeti Felsefe-Kelâm Münasebetinin Tahlili: -Doğuşları Bakımından -Konuları Bakımından -Gayeleri Bakımından - Metotları Bakımından
8	Felsefi Sistemin Tenkidi	Felsefi Sistemin Tenkidi: Felsefî metot umumî değildir, çok karışıktır, müphemdir vs. Kelâmla Felsefe Arasındaki İhtilaflı Meseleler: İmam Gazzâlî filozofların yirmi meselede dine aykırı görüşleri olduğunu, bunlardan üçünün tekfiri gerektirdiğini söyler. Felsefenin Dinî Hükümü: Genel olarak İslam filozoflarını tekfir etmekten kaçınıldığı vurgulanmaktadır.

Tablo 3.17. (devamı)

Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
9	Kelâm İlminin Doğuşu	İslamiyet'ten Önce Kelâm: Bu başlık altında İslamiyet'ten önceki düşünce sistemi anlatılmış genel olarak ve İslâm kelâmının Müslümanlara has, orijinal bir ilim olduğu söylenmiştir. İslam Kelâmının Doğuşu: 1. Asr-ı Saadet'te Kelâmın Olmaması 2. İslam Kelâmının Doğuş Sebepleri a) İç Sebepler: Hz. Peygamberin (sav) zamanından uzaklaşılması, batıl mezheplerin türemesi, vahyin kesilmesi, fikrî, ekonomik ve siyasi sebepler vs. b) Dış Sebepler: Dış tahrikler, İslam inançlarını savunma zarureti, felsefe bilmeye duyulan ihtiyaç vs.
10	İlk İhtilaflar	Peygamberimizin (sav) Vefatından Önceki İhtilaflar: Kırtas hadisesi ve Üsâme ordusu meselesi. Peygamberimizin (sav) Vefatından Sonraki İhtilaflar: Defin meselesi, zekât vermek istemeyenler, Kur'an'ın toplanması, Fedek arazisi, hilafet meselesi. Hiz. Ebu Bekir ve Ömer Devrinde İhtilafın Çıkmasının Sebebi * Hz. Peygamber'in (sav) Vefatından Sonraki İhtilaflar 1977 baskısında daha kısa ele alınmıştır. Hilafet konusundaki ihtilaf önceki baskılarda vefattan sonraki ihtilaflar arasında zikredilmişti, 77 baskısında ayrı bir başlık olarak verilmiştir. Ayrıca son iki başlık ("Hz. Ebu Bekir ve Ömer Devrinde İhtilafın Çıkması" İslam'da Siyasi Birliğin Bozulması, Cemal ve Sıffin Savaşları) önceki baskılarda "Mezheplerin Çıkışını Hazırlayan Olaylar" başlıklı farklı bir bölüm altında anlatılmıştı. *Bu bölüm 1977 baskısında bulunmamaktadır.
11	Mezheplerin Çıkışını Hazırlayan Olaylar	Hiz. Osman Devri Hiz. Osman'ın Şehit Edilmesi Cemel Vak'ası Sıffin Savaşı Kelâm Mezheplerinin Çözmeye Çalıştığı Problemler: Hilafet ve imamet problemi, iç savaşlarda ölenlerin hükmü, iman-amel münasebeti ve mürtekb-i kebîra, kader meselesi, Allah'ın sıfatları. * Bu bölüm 1977 baskısında bulunmamaktadır.
12	İslam Aleminde Başlıca Kelâm Kolları	Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'at Kudemânın İlmi Kelâmı Kudemâ ile Muteahhirîn'in Mukayesesi Bölümün başında çok kısaca ehl-i sünnet, ehl-i bid'at kavramlarından bahsedilmiş sonrasında genel olarak Ehl-i sünnet kelâmının doğuşu ve gelişmesi anlatılmıştır. * Bu bölüm 1977 baskısında 19. bölümde ele alınmıştır.
13	Havâric	Hâricîler'in Zuhuru Nehrevan Vak'ası Hiz. Ali'nin Şehadeti Hâricîler'in Hususiyetleri Hâricîler'in İnançları Hâricîler'in Başlıca Kolları: Muhakkime-i Ūlâ, Ezârika, Necedât. * Hâricîler 1977 baskısında biraz daha farklı anlatılmıştır. Kollarından Muhakkime-i Ūlâ, Ezârika'ya ek olarak İbâziyye, Zeydiyye ve Meymûniyye'den bahsedilmiş ve inançları her fırkadan sonra ayrı ayrı verilmiştir. Hâricîler hakkındaki hadislerden de ilk kez 77 baskısında bahsedilmektedir.
14	Şîa	Şîa'nın Zuhuru ve Mezhep Hakkında Genel Malumat Şîa'nın İtikat Prensiplerini Teşekkül Ettiren Amiller Şîa'nın Kolları: Şîa-ı Ūlâ (Şîa-ı Muhlisîn) Usul-ü Şîa: Mufaddıla, Sâbbe, Müellihe. Hiz. Ali'nin vefatından sonra ortaya çıkan kollar: Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, İsnâaşeriyye Gâliyye. Şîa Kelâmcıları: Ca'fer es-Sâdık, Hişâm b. Hakem, Muhammed b. Nu'mân. * 1977 baskısında Şîa'nın ortaya çıkışından ve kelâmcılarından bahsedilmemiş, Alevîlik ve Bektaşîlik dışında aynı kollarına yer verilmiştir.
15	Bâtınîlik	Bâtınîlik'in Doğuşu / Bâtınîlik Kollarının İtikadi Özellikleri / Bâtınîlik'te Din Felsefesi / Bâtınîlerin Te'villeri / Bâtınî Teşkilatı / Propaganda Metotları

Tablo 3.17. (devamı)

Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
16	Mu'tezile	A) Kaderiyye B) Mu'tezile: Mu'tezile İslam rasyonalistleri olarak tanımlanmaktadır. 1. Mu'tezile'nin Doğmasını Hazırlayan Sebepler 2. Mu'tezile'nin Doğuşu 3. Mu'tezile'nin Gelişmesi ve Çöküşü 4. Mu'tezile'nin Kelâmî Görüşleri: Beş ilke ve diğer bazı görüşleri. 5. Mu'tezile'nin Mücadeleleri 6. Mu'tezile'nin Hususiyetleri 7. Mu'tezile'nin Kolları ve Önemli Kelâmcıları: Basra Kolu: Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Nazzâm, Câhız. Bağdat Kolu: Bîşr b. Mu'temir, Ebû Mûsâ el-Murdâr, Ca'fereyn, Sümâme b. Eşres, İbn Ebû Duâd, Kâdî Abdülcebbar ve Zemahşerî. * 1977 baskısında Kaderiyye'den ayrıca bahsedilmemiş, kelâmcıların isimleri fırka isimleri şeklinde yazılmıştır (ör. Vâsıl b. Atâ: Vâsiliyye).
17	Mürcie	Mezhebin Adı / Mürcie'nin Doğuşu / Mürcie'nin İnançları Mürcie'nin Kolları: Yûnusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Merisiyye Tûmeniyye. Mürcie ve Müsamaha
18	Cebriyye ve Cehmiyye	1. Cebriyye 2. Cebriyye'ye Göre İnsanda İrade 3. Nevileri a) Cehmiyye b) Ehl-i Sünnet Cebriyyesi c) Tasavvufta Cebircilik
19	Müşebbihe	Mezhebin Adı / Mezhebin Doğuşu / Müşebbihe'nin Çeşitleri / İslam'da Teşbihin Yeri ve Hükümü * 1977 baskısında Müşebbihe, Cebriyye ve Cehmiyye ile aynı bölümde ele alınmıştır.
20	Eş'ariyye	İmam Eş'arî ve Eserleri Eş'ariyye'nin Başlıca Görüşleri Eş'arî Kelâmcıları: İbn Fûrek, Bâkîllânî, Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, Kâdî Beyzâvî.
21	Mâtürîdiyye	Mâtürîdiyye ve Görüşleri Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin Mukayesesi: Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin farklılaştığı on dokuz mesele sayılmıştır. Mâtürîdî Kelâmcıları: Mâtürîdî, Tahâvî, Ömer Neseî, Burhaneddin en-Neseî, Ebu'l-Berakât en-Neseî, İbnü'l-Hümâm, Teftâzânî.
Yalnızca 1977 baskısında var.	Delil * 20. Bölüm	Delil Kavramı / Delilin Çeşitleri / Naklî ve Akli Delillerin Saha ve Sınırları * 1969 baskısı ile neredeyse aynı.
	Bilgi Nazariyesi * 21. Bölüm	Bilgi Nedir? / İlmin Tarifi / Bilginin Vasıfları / Allah'la İnsan Bilgisinin Farkı / Bilgilerimizin Kaynakları * 1969 baskısı ile neredeyse aynı.
	Akl * 22. Bölüm	Akl ve Mahiyeti / İstidlal / Kıyasın Açıklanması / İstidlalin Çeşitleri / Nazarî ve Zarurî Bilgiler / Aklın Verdiği Hükümler * 1969 baskısından farklı olarak mefhum, tasavvur ve hüküm kavramlarına yer verilmemiş.
	Haber-i Sadık * 23. Bölüm	Haber-i Sadık Ne Demektir? Naklî Delillerin ve Haber-i Resul'ün Kelâmda Kıymeti Zarurî Bilgilerimizin Üç Derecesi * 1969 baskısı ile aynı.
	İspat-ı Vacip * 24. Bölüm	Allah Teala'nın Varlığını İspata Lüzum Var mıdır? İspat-ı Vacipte Kullanılan Delillerin Özellikleri Bedahet Delili Fıtrat Delili Allah'ın Varlığını Lüzumsuz Görenlerin Delilleri * 1969 baskısı ile neredeyse aynı. 69 baskısında yer alan bazı başlıklara burada yer verilmemiş sadece.

Tablo 3.17. (devamı)

Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
Yalnızca 1977 baskısında var.	Hudûs Delili * 25. Bölüm	Allah'ın Varlığı Konusunda İleri Sürülen Deliller Alemin ve Cisimlerin Hudûsü Alemin Hudûsüne İtiraz Edenlerin Delili Zat ve Zaman Bakımından Hudûs Hudûs Delilinin İfadesi * 1969 baskısı ile neredeyse aynı.
	İmkân Delili * 26. Bölüm	İmkân Nedir? / İmkân Delilinin İfadesi / İmkân Delinin Kıymeti * 1969 baskısı ile neredeyse aynı.
	Peygamberlerin Metodu ile Allah'ın Varlığını İspat * 27. Bölüm	Peygamberler Mesleği / İhtira' Delili / İhtira' Deliline Kur'an'dan Örnekler / Gaye Delili * Gaye delili hariç 1969 baskısı ile aynı. Gaye delili başlık olarak var ama sanırım unutulmuş, delilin açıklaması vs. hiç yok.
22	Selefiyye Mezhebi	Mezhebin Adı / Mezhep Mensupları / Mezhebin Metodu Mezhebin Kolları: Aslında Selefiyye'nin kollarının olmadığı ama zaman içinde eski Selefiler ve sonraki Selefiler olarak ayrılmalarının adet olduğu vurgulanmaktadır. Kelâmın Aleyhinde Olmaları Sıfat-ı Haberîyye ve Selefiyye: Haberî sıfatları Selefiyye te'vil etmemiştir.
23	Selefiyye Mezhebinin Esasları	1. a) Takdis b) Tasdik c) Aczi İtiraf d) Sükût e) İmsak f) Keff g) İlim ve İrfan Sahiplerinin Salahiyetini Kabul Etmek 2. Selefiyye Mezhebinin Nazarî Prensipleri: Aklı ve fikri kullanmanın dozu: aklın vazifesi nasların manasını anlamak, Allah'ın sübûtî sıfatlarını mufasssal, selbî sıfatlarını mücmel olarak kabul etme, Allah'ın varlığını ispat konusunda Kur'an'ın metodunu esas alma. 3. Bu Mezhebin Doğruluğunu İspatlayan Deliller
24	Vehhâbiyye	Vehhâbîlik'in Doğuşu Vehhâbîlik'in İnançları: Tevhid, vesîleh, kurban sadece Allah için kesilir, türbe aleyhtarlığı, bid'at aleyhtarlığı, tasavvuf ve kelâm karşıtlığı, müteşâbih ayetleri te'vil etmemeleri. Özellikleri: Bilgisizlik ve kültürsüzlük, taassup, silahlı mücadele, aşırılık. (Zaman geçtikçe prensiplerinde bazı yumuşamalar olmuştur.) Tesirleri Senûsiyye: Bu mezhebin doğuşuna hem mehdî inancı hem Vehhâbîlik tesir etmiştir.
25	Mehdîlik İnancından Doğan Mezhepler	Mehdîlik: "İslam'da mehdîlik ilk defa Şîa mezhebinin bir kolu olan Keysânîyye tarafından ortaya atılmıştır." (s. 163) Zuhur Eden Mehdîler Ehl-i Sünnet'in Mehdî İnancı Mehdîlik Akidesini Doğuran Sebepler Mehdîlik Akidesinin Neticeleri: İhtilal ve isyanlar, hurafelerin doğması.
26	Bahâîlik ve Kâdiyânîlik	1. Bahâîlik -Doğuşu -Kutsal Kitapları -İnanç ve İbadetleri 2. Kâdiyânîlik
27	Osmanlı Medreselerinde Kelâm	Osmanlılar Devrinde Kelâm: "Osmanlı uleması kelâmda önemli sayılabilecek bir yenilik ve değişiklik yapmamıştır. Yapılan şey daha evvel kelâma dair yazılan eserleri şerh ve izah etmekten ibaret olmuştur." (s. 171) Manzum Akaid ve Kelâm Kitapları: Kasîde-i Nûniyye, Kasîde-i Lâmiyye. Hocazâde ve Tehâfüt'ü: Bu kitap Osmanlı devrinde yapılan dikkate değer incelemelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Mezhepler Tarihi: Osmanlı ulemasının bu ilimle meşgul olmadığı söylenmektedir. Türkçe Kelâm Kitaplarına Doğru: Giritli Sırrı Paşa'nın Nakdû'l-kelâm'ı ve Abdüllatif Harpûti'nin Tenkîhu'l-Kelâm'ı örnek verilmektedir. Osmanlı Kelâmının Özelliği: Şerhçi ve haşiyeci. Cumhuriyet Devrinde Kelâm: Bir paragraflık çok kısa bir bilgi verilmiştir.

Tablo 3.18. Yardımcı Ders Kitabı - 3

AKAİD VE KELÂM (KELÂM DERSLERİ) – SÜLEYMAN ULUDAĞ (1982)		
Ana Başlıklar		Alt Başlıklar ve Notlar
1	Kelâm İlmine Giriş	1. Kelâm İlminin Tanımı, Konusu ve Gayesi: Tanımı, konusu, gayesi önceki baskılarla aynı. Önemi. İslami ilimler arasındaki yeri. Kelâm ismi verilmesinin sebebi. 2. İtikadi Hükümler: Önceki baskılarla aynı. 3. Kelâm İlminin Doğuşu ve Geçirdiği Merhaleler: Mu'tezile'nin kelâmı, Ehl-i sünnet'in kelâmı, Gazzâlî ve ondan sonraki kelâm, eski kelâmın sonraki kelâm arasındaki fark, dinler ve mezhepler tarihi sahasındaki çalışmalar, Osmanlı medreselerinde kelâm, Mâtürîdîlik, Yeni İlm-i Kelâm, son yarım yüzyıl içinde yapılan başlıca çalışmalar, şimdiki durum.
2	Önemli İtikadi Mezhepler (Müşâbih Ayetler ve Tevilleri)	1. Mezheplerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler: Bu başlık önceki baskılardaki "Kelâmî Düşüncelerin Genel Vasıfları" bölümüyle tamamen aynı. 2. Müteşâbih Naslar ve Kelâmcıların Tevilleri: "Kelâmcıların Te'villeri" ve "Te'vilin Lüzumu" başlıklarıyla neredeyse aynı. Yalnızca tasavvufî ilgili olan başlıkları çıkarılmış burada. 3. İtikadi Mezheplerin ve Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı: "Kelâm İlminin Doğuşu" adlı bölümle aynı. 4. Hilafet Konusu: "İslam'da İlk İhtilaflar" bölümüyle neredeyse aynı. 5. Hâricîler: 1977 baskısıyla aynı. 6. Şîa (Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliyye): 1977 baskısıyla aynı. 7. Bâtîniyye (Esetorizm): 1977 baskısıyla aynı. 8. Mu'tezile: 1977 baskısıyla aynı. 9. Cebriyye (Fatalizm): 1977 baskısıyla aynı. 10. Müşebbihe (Antropomorfizm): 1977 baskısıyla aynı. 11. Mürcie: Önceki baskılarla aynı. 12. Selefiyye Mezhebi: Önceki baskılarla aynı. 13. Selefiyye Mezhebinin Esasları ve Prensipleri: Önceki baskılarla aynı. 14. Eş'ariyye: Önceki baskılarla aynı. 15. Mâtürîdiyye: Önceki baskılarla aynı. 16. Vehhâbiyye: Önceki baskılarla aynı. 17. Mehdîlik İnancından Doğan Mezhepler: Önceki baskılarla aynı. 18. Bahâîlik ve Kâdiyânîlik: Önceki baskılarla aynı.
3	Genel Bilgiler	1. Delil 2. İlmin Sebepleri 3. Akıl 4. Aklın Hükümleri 5. Haber-i Sadık * 1969 ve 1977 baskılarıyla neredeyse aynı. Burada aklî deliller daha detaylı anlatılmıştır. Aklın hükümleri de bu kitaplardaki gibi açıklanmış ama sonrasında vacip, mümkün ve müstahîlin hükümleri başlıkları eklenmiştir. "Zaruri Bilgilerimizin Üç Mertebesi" adlı başlık bu baskıdan çıkarılmıştır.

Tablo 3.18. (devamı)

Ana Başlıklar	Alt Başlıklar ve Notlar
4	Allah’a İman 1. Allah’ın Varlığı ve Bunun İspatı Konusu 2. Allah’ın Varlığının İspatı (Hudûs Delili) 3. İmkân Delili 4. Peygamberlerin Metodu ile Allah’ın Varlığını İspat * 1969 ve 1977 baskılarıyla neredeyse aynı. Teselsülün iptali konusunda burhan-ı tezâyüf ve imkân ve bedahet delilleri ile iptali bu baskıda anlatılmamıştır. 1977 baskısından çıkarılan (veya unutulmuş) gaye delili burada tekrar kitaba dahil edilmiştir. *Buradan itibaren yer verilen konuların tamamı ilk kez kitaba dahil edilen konulardır. 5. Allah’ın Sıfatları: Allah’ın sıfatları konusunda mezhepler: Ta’til ve Muattıla / tescim ve teşbih / sıfâtiyye. Allah’ın sıfatlarının üç nevi: Sıfat-ı nefsiyye, selbiyye, sübûtî. İlahi sıfatların çeşitleri. İlahi sıfatlar nelere taalluk eder, nelere etmez. Allah’ın İsimleri. (Kitabın bu bölümlerine denk gelen yaklaşık on beş sayfasında baskı hatası olmuş bu yüzden bazı yerler okunamıyor.) 6. Ahirette Allah’ın görüleceği (Rû’yetullah Meselesi): Kabul etmeyenlerin aklı ve nakli delilleri. Kabul edenlerin aklı ve nakli delilleri. (Kitabın bu bölümlerine denk gelen yaklaşık on beş sayfasında baskı hatası olmuş bu yüzden bazı yerler okunamıyor.) 7. İrade, Kaza, Kader: İrade: İlahi irade, insan iradesi. Kudret: İlahi kudret, insan kudreti. İrade konusunda dört mezhep: Mutlak cebir, mutavassıt, mutlak tefviz, mutavassıt tefviz. Kaza ve kader: Tarifleri, kader değişir mi, kaderle ihticac. (Kitabın bu bölümlerine denk gelen yaklaşık on beş sayfasında baskı hatası olmuş bu yüzden bazı yerler okunamıyor.)
5	Peygamberlere İman 1. Peygamber Kelimesinin Manaları: Nebi ve resul arasındaki fark. Peygamberlerin sayıları ve isimleri. Peygamberlerin sıfatları: Sıdk, emanet, tebliğ, fetanet, ismet. Peygamberlik müessesesinin lüzumu ve önemi. Peygamberlik müessesesi ve ahlak. 2. Vahiy ve Mucize Vahiy ve çeşitleri. Vahyin mertebeleri. Vahy-i metlûv ve vahy-i gayr-i metlûv. Kudsî ve ilahi hadisler. İlham, mucize ve Hz. Peygamberin (sav) mucizeleri. 3. Hz. Muhammed’in (sav) Peygamberliğinin İspatı: İspatta tutulan altı yoldan bahsedilmektedir.
6	İlahi Kitaplar ve Kur’an’ı Kerim Sahifeler. Dört büyük kitap. Kitab-ı Mukaddes’in tercümesi. Ehl-i kitap deyimi. Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid deyimleri. Tevrat, Zebur ve İncil’in nesh edilmeleri. Kur’an’ı Kerim ve Özellikleri.
7	Meleklerle İman Melek kelimesinin lûgat ve ıstılah manaları. Varlıkların tasnifi ve meleklerin varlıklar arasındaki yeri. Meleklerin çeşitli şekillere girmeleri. Meleklerin zor olan işleri yapmaları, Meleklerin masum olmaları. Meleklerin üstün olma dereceleri. İns ve cinden olan şeytan. Şeytanın İslam olması. Cin ve şeytanın insana zararı dokunur mu. Meleklerin görevleri. Melekler ve tabiat kanunları.
8	Ahirete İman Ahiret gününe inanmak. Kabir ve kabir halleri. Kıyamet ve kıyamet halleri. Cennet ve cehennem. Yeniden dirilme, delilleri ve keyfiyeti.
9	Tekfir Tekfirin manası. Tekfirin önemi ve doğurduğu önemli sonuçlar. İslam toplumunda tekfirin ortaya çıkışı. İrtidat ile tekfirin farkı. Tekfir konusunda kaideler. İslam’da müsamaha.

BÖLÜM IV

SONUÇLAR

Kelâm ders kitapları İmam Hatip okullarının kuruluşundan bu yana geçen süre içinde önemli değişiklikler ve gelişmeler göstermiştir. İlk yıllarda kitaplar daha geleneksel bir yaklaşımı yansıtırken, günümüzde modern pedagojik yöntemler, çağdaş perspektiflerle zenginleştirilmiş yeni nesil ders kitapları kullanılmaktadır. İçerik, konuların işleniş biçimi gibi hususlarda da birtakım farklılıklar olagelmıştır. Ayrıca bu ders kitaplarının 2000’li yıllara kadar ya tek yazar (Erkul, Uludağ, Aydın, Nar, Ünal, Kılavuz, Solak) ya da iki yazar (Uludağ & Kavukçu, Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut) tarafından yazıldığı dikkat çekmektedir. 2003’ten itibaren ise kelâm ders kitapları bir komisyon (Onat vd., Yıldırım vd., Kılavuz vd.) tarafından yazılmıştır.

Tüm kelâm ders kitapları için geçerli, standart bir içerikten bahsetmek mümkün değildir. Kitaplarda anlatılan ortak konuların aynı sıralamayla ele alınması da söz konusu değildir. İmanın şartları olarak ifade edilebilecek altı bölüm başlığında dahi tek bir sıralama yoktur. Bazı kitaplarda (Aydın, Nar, Atay & Yazıcıoğlu, Onat & Akbulut, Ünal, Kılavuz) “Allah’a İman” bölümünden hemen sonra “Kaza ve Kadere İman” adlı bölüm gelirken, bazılarında (Onat vd., Yıldırım vd., Solak, Kılavuz vd.) “Meleklerle İman” bölümü gelmektedir. Ancak ilk kitaptan sonra “içindekiler” açısından ortak bir kullanımın oluşmaya başladığı fark edilmektedir. İmanın şartları ile ilgili olan bölümlerin akaid kitabına kaydırıldığı (2014-2015) son yıllara kadar ise sıralama veya bölümlendirmedeki bazı değişiklikler dışında belli başlıklar altında kelâm ilminin yazıldığı görülmektedir: Kelâm ilmine giriş konuları, itikadî mezheplerle ilgili bölüm/bölümler, imanın şartları ile ilgili olan bölümler ve iman ile küfür meselesi.

Tevfik Rüştü Erkul’un yazmış olduğu *Yeni Kelâm Dersleri* (1962-1975), çok uzun yıllar boyunca dinî eğitimden mahrum kalmış bir ülkede büyük çabalar ve emekler sonucu açılan İmam Hatip okulları için yazılan ilk kelâm kitabıdır. Bu kitapla ilgili yorum yaparken ülkede uzun yıllar dinî eğitimin yasaklanmış olması, eğitim

sisteminde yapılan köklü değişiklikler, ders kitabı diye bir kavramın yeni ortaya çıkması ve dolayısıyla örnek alınacak bir modelin bulunmayışı vb. durumları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu kitapla ilgili olarak kitabın önemli bir kısmını kelâma giriş konularının oluşturduğu ve asıl meselelere bir türlü geçilemediği dikkat çekmektedir. Kelâm dışı bazı konuların (İslami hükümlerin kaynakları vs.) uzun uzun anlatılması da kelâmın temel meselelerinin yeteri kadar yer bulamamasına sebep olmuş gibi görünmektedir. Ayrıca dönemin koşulları ve sınırlamaları, kitabın uzun süre boyunca (on üç yıl) değiştirilmeden kullanılmasına yol açmış görünmektedir.

Bu süre zarfında ilk kitabın en temel eksiği fark edilmiş olacak ki ondan sonraki kitaplarda kelâmın asıl meseleleri daha geniş çapta kendilerine yer bulmuştur. Buna ilk örnek olarak 80 darbesinden hemen sonra (1981) Mehmet Aydın tarafından yazılan kitap verilebilir. Kelâma giriş ve mezheplerle ilgili bölümlerin hemen ardından imanın şartlarının anlatıldığı kitapta içerikle ilgili eksikliklerin önemli ölçüde tamamlandığı görülmektedir. Ancak kitaptaki anlatım bozukluklarının çokluğu da dikkat çeken bir husustur.

Üçüncü kitap olan Ali Nar'ın kitabı (1984) diğer tüm kitaplar arasında çok farklı bir yerde durmaktadır. Bu farklılığın en dikkat çektiği nokta kitabın akademik olmayan, günlük bir dille yazılmış olmasıdır. Diğer yazarların aksine akademisyen olmayan yazarın kitabı konuşuyormuş gibi yazması, aklına geleni, aklına geldiği şekliyle yazdığı izlenimi ve bolca üç nokta kullanması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kısacası kitabın sistemsiz ve karışık bir anlatımı olduğu ve bu durumun konuların takibini zorlaştırdığı söylenebilir. Muhtemelen bu üslubun bir gereği olarak kullanılan güncel örnekler ise öğrencilerin konuyu kavraması açısından faydalı görünmektedir. Bunun yanında yazar, diğer kitaplara göre tüm konuları çok daha detaylı ele almıştır. Bu durumun konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından olumlu katkısından söz edilebilmekle beraber ders kitabı hacmini aşması ve lise seviyesinin üstünde bazı detaylara girilmesi gibi olumsuz bazı sonuçları da olduğu fark edilmektedir. Bir diğer sorun, kitabın içindekiler kısmındaki başlıklandırma ile bölümlerdeki başlıklandırmanın birebir uyuşmamasıdır. Kitabın mizanpajı, başlıkların konumlandırılması, yazı karakterleri ve boyutlarıyla ilgili karmaşa da kitabın hazırlanmasında yeteri kadar özenli olunmadığı izlenimini desteklemektedir.

Hüseyin Atay ve Sait Yazıcıoğlu'nun beraber yazdıkları dördüncü kitaptan (1985) itibaren ise birçok şeyin yerli yerine oturduğu ve kitapların daha sistemli ve düzenli bir hale geldiği göze çarpmaktadır. Bu kitapla beraber başlayan içindekiler düzenlemesi diğer bazı kitaplarda da aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Üstelik konuların ele alınış tarzları ve anlatılan şeyler bakımından çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Elbette hepsinin lise kelâm ders kitabı olması ve anlatılacak şeylerin aynı olması kitapların benzer olmaları için yeterli bir sebeptir. Ancak dikkate değer olan dördüncü (Atay & Yazıcıoğlu), beşinci (Onat & Akbulut), altıncı (Ünal) ve yedinci (Kılavuz) kitapların ana ve alt başlıklarının tamamen⁶⁶ aynı olmasıdır. Yapılan incelemeler sonucunda bu noktada içerikten çok maddeler halinde anlatım, kitapta görsel kullanımı gibi biçimsel konularda bazı değişikliklerin ön plana çıktığı düşünülmektedir. Bunun yanında konuların detaylarında ve yazarların üsluplarında birtakım farklılıklar olduğunun da altını çizmek gerekmektedir.

Beşinci (Onat & Akbulut, 1994) ve altıncı (Ünal, 1997) kitaplarla ilgili dikkat çekici bir farklılık söz konusu değilken, 1997 Post-modern darbe sonrası kaleme alınmış olan Saim Kılavuz'un kitabında (yedinci kitap, 1999) ilk kez dönemin toplumsal ve kültürel hassasiyetlerinin kitaba yansıdığı görülmektedir. Bu başlıklar altında yazar İslam dininin ne kadar yüce bir din olduğunu göstermek istemiş, bunun için o dönemde sözü geçen kişilerin görüşlerine ve sözlerine yer vermeyi tercih etmiştir.

Daha önce Ahmet Akbulut'la bir kitap (1994) yazan Hasan Onat, dokuz yıl sonra (2003) Osman Aydın ve Hilmi Demir'le birlikte yeni bir kitap (sekizinci kitap) yazmıştır. Bu kitap diğerlerinden içerik açısından çok farklı olmamakla birlikte, konuların kitapta daha sistematik bir şekilde sunulduğu görülmektedir. Önceki kitaplardan tamamen farklı olarak ise kitaba “Din ve Vicdan Özgürlüğü” adlı bir bölüm eklenmiştir. Yukarıda bahsedilen, dönemin toplumsal ve kültürel hassasiyetlerinin kitaba yansması meselesi burada da net bir şekilde görülmektedir. Bu bölümde konu edilen laiklik meselesi cumhuriyetin başından itibaren tartışılmaya devam etmiş, İmam Hatip liseleri bağlamında tekrar tekrar gündeme gelmiştir. Kelâmın temel meselelerinden veya vesailinden olmayan bu konunun kelâm ders kitabına girmesi elbette tesadüfi değildir. İslam'ın özgürlük kavramına bakışı, herkesin

⁶⁶ Yalnızca Ünal'da birkaç alt başlıkta farklılık bulunmaktadır. Bunlara ilgili yerlerde değinilmiştir.

din seçmede özgür oluşu, kişinin seçtiği dini yaşaması noktasındaki hürriyeti vs. uzun uzun anlatılarak laikliğin din eğitimi ve öğretimini güvence altına aldığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu bölümün son kez yer aldığı kitapta (*Anadolu İmam Hatip Liseleri Akaid ve Kelâm 12*) “Laiklik” başlığı yerine “Çok Kültürlülük” başlığı ikame edilmiş, 2017 yılından itibaren ise “Din ve Vicdan Hürriyeti” bölümü tamamen çıkarılmıştır.

Dokuzuncu (Yıldırım vd., 2009-2013) ve onuncu (Solak, 2013) kitaplarda dikkat çeken siyasi-kültürel yansıma ise Alevîlik-Bektaşîlik konusudur. Kitapta konuyu bu başlığa getirebilmek için öncelikle İslam düşüncesinde fıkhi yorumlar diye bir başlık açılmış; Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî ve Ca‘ferî mezhepleri kısaca tanıtılmıştır. Ardından Alevîlik ve Bektaşîlik tasavvufi bir yorum olarak ele alınmıştır. 2009-2013 yılları arasında kelâm kitaplarında yer alan bu konu hiçbir kelâm mezhebinin anlatılmadığı kadar detaylı ve yaklaşık on sayfa boyunca anlatılmıştır. Kelâmla direk olarak alakası olmayan bu bölümlerin, özellikle de diğer hiçbir mezhebin anlatılmadığı kadar uzun ve detaylı anlatılan Alevilik-Bektaşîlik konusunun dönemin siyasi ve sosyal sebepleriyle kitaba dahil edildiği düşünülmektedir. Bunun dışında Yıldırım vd.nin kitabından itibaren ders kitaplarına dahil edilen çok önemli bir konu daha vardır: “Kelâm İlminin Günümüzdeki Durumu”. Kitap boyunca kelâm ilminin ne olduğu, kelâmın temel meseleleri vs. anlatıldıktan sonra bütün bunların bugün ne anlama geldiğinin ne gibi bir karşılığı olduğunun gösterilmeye çalışıldığı bu bölüm oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yine bu iki kitapta “İnsan ve Kaderi” adlı bölümde kaderle ilişkilendirilen kavramlardan biri olduğu ifade edilen ve ilk kez değinilen afet kavramıyla ilgili olarak depremlerdeki tedbir eksikliğine vs. vurgu yapılmıştır.

Solak'ın kitabının, daha önce de bahsedildiği gibi, içindekiler kısmı Yıldırım vd. ile aynıdır ancak yazarın, Onat vd. (2003) ile daha benzer bir yaklaşım tarzı benimsediği görülmektedir. Diğer bütün kitaplardan açık öğretim için yazılmış olmasıyla ayrılan bu kitabın onlara göre konuları çok daha kısa ele aldığı ve çok daha özensiz hazırlandığı dikkat çekmektedir. Çok karışık bir anlatıma sahip olan kitapta pek çok anlatım bozukluğu, harf hatası ve yazım yanlışları bulunmaktadır. Bunun yanında bölüm başlarında bulunan yaklaşık birer paragraflık “Giriş” ve bölüm sonlarında bulunan “Özet” adlı bölümlerin, öğrencilere konuya hazırlık ve konuyu daha iyi kavrama noktasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

2014 yılına kadar 11. sınıfta okutulan kitaba *akaid*, 12. sınıfta okutulan kitaba *kelâm* ismi verilmekteydi. 2014 yılında ise *Akaid ve Kelâm (11. Sınıf)* ve *Akaid ve Kelâm (12. Sınıf)* adlı iki kitapla karşılaşılmaktadır. Bunların her ikisinin de aynı şekilde isimlendirilmesinin sebebi bu iki ilmin birbirini tamamlayan ve hatta iç içe geçen yapısı olabilir. Ayrıca bu yıllarda imanın şartları ile ilgili konular 11. sınıfta kullanılan kitaba kaydırılmış, dolayısıyla kelâm konularının bir kısmı akaid kitabında yer almıştır. Bu durum kitabın isimlendirilmesindeki tercihle ilgili biraz daha açıklayıcı olabilmektedir. En son kullanılan kitaplara bakıldığında ise kitapların yeniden akaid (11. sınıf) ve kelâm (12. sınıf) olarak ayrıldığı ancak içeriğin aynı şekilde (imanın şartları 11. sınıfta; kelâma giriş, mezhepler ve güncel meseleler 12. sınıfta) devam ettiği görülmektedir.

Bu ders kitapları incelenirken görülmüştür ki kelâmın asıl meseleleri lise seviyesine ve onlarca farklı dersi olan bir okul müfredatına uygun hale getirilmeye çalışılmış, bu yüzden kimi konularda çok yüzeysel kalınmıştır. Süleyman Uludağ bu eksikliği fark etmiş olacak ki konuları çok daha detaylı bir şekilde anlatmayı gerekli görmüş ve bunun için bir yardımcı kitap kaleme almıştır. Sonrasında Fuad Kavukçu'nun da kendisine eşlik ettiği kitapların yazarlarıyla ilgili detaylardan zaten ilgili yerde bahsedilmişti. Bu yazarlara ait eldeki altı baskının ilk beşi 1962-1975 yılları arasında kullanılan *Yeni Kelâm Dersleri* ile aynı yıllara tekabül etmekte, altıncısının ise Aydın'ın (ikinci kitap) kitabından bir yıl sonra (1982) yazılmış olduğu bilinmektedir. Mevcut müfredata yardımcı olması için yazılan kitapların gerçekten o günkü kelâm ders kitabını baz aldıkları, o kitaplara paralel bir içeriğe sahip oldukları görülmektedir.

Ders kitaplarındaki yüzeyselliğe karşı olarak yazıldığı düşünölen, bazı konuların çok daha derinlikli bir şekilde ele alınmasını öngören bu yardımcı kitaplarda ise belli noktalarda tam aksi bir problem ortaya çıkmıştır. “Çeşitli Görüşlere Varlık”, “Ruhani Cevherler ve Latif Cisimler” ve “Genel Prensipler (ayniyyet, illiyyet, gâiyyet)” gibi bazı konular lise seviyesini aşan bir niteliğe sahiptir. İspat-ı vacip meselelerinde de yine lise öğrencilerinin anlayabileceği düzeyin üstüne çıkılmış, konular gereğinden fazla derinleştirilmiştir. Ders kitapları ve yardımcı kitaplar arasındaki bu yüzeysellik-derinlik meselesi iki uzak uçta konumlanmış gibi görünmektedir.

REFERANSLAR

- Ahmet Arslan. İmam Hatip Liselerindeki Kelâm Dersi Programının Değerlendirilmesi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1997.
- Ahmet Hamdi Akseki. “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler”. Sebîlürreşâd 5/102 (1951).
- Ahmet Saim Kılavuz. İmam-Hatip Liseleri Kelâm. İstanbul: Damla Yayınevi, 1999.
- Ahmet Süruri. “Cumhuriyet Dönemi Kelâm İlmi Yazımı (1923-2017): Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 14/27 (2016), 249-312.
- Ahmet Ünsür. Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.
- Ali Nar. İlm-i Kelâm Dersleri (Lise III). İstanbul: Selam Yayınları, 1984.
- Cihad Tunç. “İmam-Hatip Liselerinde Akait ve Kelâm Öğretimi”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (1989).
- Emine Keskiner (ed.). İmam Hatip Liselerinde Mesleki Din Öğretimi. İstanbul: Yekder Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Halis Ayhan. Türkiye’de Din Eğitimi. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Hasan Cicioğlu. Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi). 2. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Hasan Onat vd. İmam Hatip Liseleri Kelâm. İstanbul: MEB Yayınları, 2005.
- Hasan Onat, Ahmet Akbulut. Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan İmam-Hatip Liseleri İçin Kelâm. Ankara: Sek Yayınları, 1994.
- Hüseyin Atay. Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Hüseyin Atay, M. Sait Yazıcıoğlu. İmam-Hatip Liseleri İçin Kelâm. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1986.
- İsmet Parmaksızoğlu. Türkiye’de Din Eğitimi. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Mehmet Ali Gökaçtı. Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

M. Fatih Solak. Kelam Açıköğretim Okulları Ders Notu. Ankara: MEB Yayınları, 2013.

Mehmet Gündüz. Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi. Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2023.

Muhammed Veysi Tunç. Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Okullarının Programları ve Eğitim Yaklaşımları. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2. Basım, 2020.

Mustafa Öcal. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi -Mukaddime Kitap-. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.

———. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi -Mukaddime Kitap-. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.

Mustafa Ünal. İmam-Hatip Lisesi Kelâm. İstanbul: Uygun Yayıncılık, 1997.

Nahit Dinçer. 1913’ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.

Ömer Soylu. “Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri”. Yüksek Lisans, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2013.

Ramazan Yıldırım vd. İmam-Hatip Liseleri Kelâm. MEB Yayınları, 2013.

Süleyman Uludağ. Kelâm Dersleri. İstanbul: İrfan Yayınevi, ts.

Süleyman Uludağ, Fuad Kavukçu. Kelâm Dersleri. İstanbul: İrfan Yayınevi, ts.

Tevfik Rüştü Erkul. Yeni Kelâm Dersleri. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1962.

U. Murat Kılavuz vd. Anadolu İmam-Hatip Liseleri Akaid ve Kelam 11. Ankara: MEB Yayınları, 2015.

U. Murat Kılavuz vd. Anadolu İmam-Hatip Liseleri Akaid ve Kelam 12. Ankara: MEB Yayınları, 2016.

U. Murat Kılavuz vd. Anadolu İmam-Hatip Lisesi Kelam. Ankara: MEB Yayınları, 2017.

“Anadolu İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgeleri”. Erişim 15 Şubat 2022.
<https://dogm.meb.gov.tr/www/haftalik-ders-cizelgeleri/icerik/11>

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Hamide Yamaç

İletişim Bilgileri:

Eğitim:

2013-2018 İslami İlimler Lisans, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye

2018-2023: Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

İş Deneyimi:

2023-Halen MEB İHL